

KUR'AN'DA MÜŞÂKELE SANATI

Selahattin YILMAZ

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

2012

Her Hakkı Saklıdır

**TC.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

Selahattin YILMAZ

KUR'AN'DA MÜŞÂKELE SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK**

ERZURUM-2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

18 / 07 / 2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KUR’AN’DA MÜŞÂKELE SANATI**” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporunun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporunun tamamı her yerden erişime açılabilir.

18 / 07 / 2012

Selahattin YILMAZ

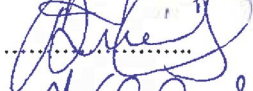
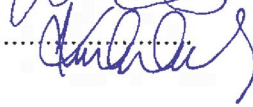
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Çeltik danışmanlığında, Selahattin Yılmaz tarafından hazırlanan
bu çalışma 26 / 06 / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İktisadi Bilimler
Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. Yusuf Çeltik İmza:
Jüri Üyesi Prof. Dr. Ali Broğlu İmza:
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Kemal Polat İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞÂKELE

1.1. MÜŞÂKELE KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ.....	4
1.1.1. Müşâkelenin Lügat Anlamı	4
1.1.2. Müşâkelenin İstilah Anlamı.....	5
1.2. MÜŞÂKELE SANATININ KISIMLARI.....	8
1.2.1. Lafzın Lafza Müşâkelesi (مشكلة اللفظ للفظ)	8
1.2.1.1. Tahkikî Müşâkele (Sohbetinde Açıkça Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi)	9
1.2.1.2. Takdirî Müşâkele Sanatı (Sohbetinde Hazfedilmiş Halde Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi)	12
1.2.2. Lafzın Mânaya Müşâkelesi (مشكلة اللفظ للمعنى).....	13
1.3. MÜŞÂKELE SANATININ EDEBİ SANATLAR İÇİNDEKİ YERİ VE MÜŞÂKELE'DE ALÂKA.....	13
1.4. MÜŞÂKELE SANATININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA MÜŞÂKELE SANATI

2.1. MÜŞÂKELE SANATI İÇEREN KUR'AN AYETLERİ.....	23
2.1.1. Lafzın Lafza Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri. (مشكلة اللفظ للفظ)	23
2.1.1.1. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri (Tahkikî Müşâkele Sanatı).....	23

2.1.1.1.1. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın	
Lafza Müşâkelesi Bir Kavramda Bolca Yapılan Kur'an Âyetleri ..23	
2.1.1.1.1.1. İstihza (الاستهزاء)	23
2.1.1.1.1.2. Mekr (المكر)	31
2.1.1.1.1.3. Keyd (الكيد)	36
2.1.1.1.1.4. Hud'a (خدعة)	37
2.1.1.1.1.5. Suhriyye (سخرية)	39
2.1.1.1.1.6. Nisyân (النسيان)	40
2.1.1.1.2. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın	
Lafza Müşâkelesi Farklı Kavramlarda Yapılan Kur'an Âyetleri...43	
2.1.1.1.3. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın	
Lafza Müşâkelesi İ'rab Açısından Yapılan Kur'an	
Âyetleri.....62	
2.1.1.1.4. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın	
Lafza Müşâkelesi İzafet Açısından Yapılan Kur'an Âyetleri.....65	
2.1.1.1.5. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın	
Lafza Müşâkelesi Ayet Baş Olması Cihetiyle Yapılan Kur'an	
Âyetleri (مشكلة رؤوس الآي)..... 68	
2.1.1.2. Sohbetinde Takdirî Olarak (Hazif) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza	
Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri (Takdirî Müşâkele	
Sanatı)69	
2.1.2. Lafzın Manaya Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri (مشكلة اللفظ للمعنى).....74	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSTE MÜŞAKELE SANATI

3.1. MÜŞÂKELE SANATI İÇEREN HADİSLER.....	77
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	88
ÖZGEÇMİŞ.....	93

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ**
KUR'AN'DA MÜŞAKELE SANATI**Selahattin YILMAZ****Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK****2012, 100 sayfa****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK****Prof. Dr. Ali EROĞLU****Doç. Dr. Kemal POLAT**

Arap dilindeki edebi sanatlara vâkıf olmayan kişiler, Kur'an'ı Kerim'deki mecaz, kinaye, istiâre, müşâkele gibi edebi sanatları gerçek anlamda anlayabilir. Böylece Kur'an âyetlerinde ifade edilen mesajları yanlış algılar. Kur'an'ı Kerim'i doğru anlamak için birçok ilimlerin yanı sıra Arap dilindeki edebi sanatlardan olan müşâkele sanatını da bilmek gerekir.

Kur'an'daki müşâkele örneklerinin önemli bir kısmı hakiki manasıyla Allah'a nisbeti uygun olmayan bazı fiillerin müşâkele yoluyla O'na nisbet edilmesidir. Bu durumun farkında olmayan kimseler, bu tür fiillerin Allah hakkında kullanılmasına anlam verememekte, bazı art niyetli kimseler ise bu durumu bahane ederek Kur'an hakkında sû-i zanlarda bulunmakta, zihinlerde istifhamların oluşmasına sebep olmaktadır.

Bu tezimizde, Arap dilindeki edebi sanatlardan müşâkele sanatı konusunda detaylı araştırma yapıp, müşâkele sanatını içeren Kur'an âyetlerini tespit ederek, o âyetlerin tefsirlerini kaynaklarından araştırarak, doğru bilgiye ulaşmayı hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Müşâkele, Mecaz, Alâka, Mekk, Keyd, Hud'a, İstihza, Suhriyye, Nisyan.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****THE PARABOLICAL MEANINGS ART (MUŞAKALAH ART) IN THE QUR'AN****Selahattin YILMAZ****Advisor: Assist. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK****2012, Page: 100****Jury: Assist. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK****Prof. Dr. Ali EROĞLU****Assoc. Prof. Dr. Kemal POLAT**

People who are not familiar with the literary arts in Arabic language may understand the real meanings such as metaphor, allusion, figurative expression, the parabolic meanings art (muşakalah art) in Holy Qur'an. Thus, they misunderstand the posts of the Quran verses. In order to understand The Miraculous Quran verses correctly you need to know the one of the literary arts in Arabic language parabolic meaning art as well as you need to know many sciences.

An important ratio samples part of the parabolic meaning art in the Holy Quran are unsuitable verbs which have their real meaning attributed to God attributed to him by parabolic meaning art. The people who are not aware of this situation don't mean the usage of these verbs about God. Also some ill-intentioned people take advantage from this situation and cause over the formation of questions in people's minds.

In this our thesis, it is aimed to reach the true information about parabolic meaning art by searching it thoroughly, detecting Quran verses that contain parabolic meaning art and searching that commentaries of verses from their sources.

Key Words: Parabolical, Deceit, Decoy, Mock, Scoff, Oblivious.

KISALTMALAR

r.a.	: Radiyallahu ânhu
a.s.	: Aleyhi's-Selam
b.	: Bin: (oğul)
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
m.	: Milâdî
md.	: Maddesi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm tarihi
r.h.	: Rahimehüllah
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk.	: Tahkik eden
Tsz.	: Tarihsiz
Vd.	: ve diğerleri

ÖNSÖZ

Yüce Allah, Peygamberlik zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed’e (s.a.v.), hak ile batılı birbirinden ayırt eden, insanlar için bir nur, öğüt ve hidayet olan son kitabı Kur’an’ı Kerim’i göndermiştir.

Yüce Allah tarafından Kur’an’ı insanlara tebliğ ve tebyînle görevlendirilen Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’an’ı tefsir eden ilk kişidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’den sonra da sahabeler, tabiun ve daha sonraki nesiller Kur’an’ı Kerim’in tefsiriyle uğraşmışlar ve bu yüce kitabın doğru anlaşılabilmesi için birçok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerin ele aldıkları konuların başında da “Kur’an’daki Edebî Sanatlar” gelir.

Kur’ân-ı Kerîm, insanların kullandığı, dolayısıyla da anlayacağı bir dille indirilmiş ilahî bir kelimedir. İnsanların konuşmalarında mecâz, kinâye, istiâre gibi edebî sanatlar olduğu gibi, Kur’ân’ı Kerîm’de de bu sanatların en güzel örneklerine yer verilmiştir. Bu edebî sanatlardan biri de “Müşâkele Sanatı”dır.

Bu çalışmamızda müşâkele sanatını Tefsir ve Belağat kitaplarından ayrıca günümüzde yazılmış yüksek lisans, doktora tezlerinden ve konu ile ilgili makalelerden araştırmaya çalıştık.

Araştırmamız giriş, üç bölüm ve bir sonuç’tan oluşmaktadır.

Araştırmamızın giriş kısmında, Kur’an’ın i’cazı ve belağatı noktasında müşâkele sanatının önemini açıklamaya çalıştık. Ayrıca bu sanatı bilmemenin veya görmezden gelmenin sorunlarına işaret ettik.

Araştırmamızın birinci bölümünde, müşâkelenin lügat ve ıstılah anlamlarıyla beraber, müşâkele sanatının kısımlarını, müşâkele sanatının edebî sanatlar içerisindeki yerini ve müşâkelede alâkayı izah etmeye çalıştık. Ardından, müşâkelenin tarihi gelişim sürecini belirtmeye çalıştık.

Araştırmamızın ikinci bölümünde, müşâkele sanatı içeren Kur’an ayetleri hakkında meşhur tefsirlerden detaylı bir araştırma yaptıktan sonra bu ayetleri belli başlıklar altında sınıflandırdık ve bu ayetlerdeki müşâkele sanatını belirtmeye çalıştık.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde, müşâkele sanatı içeren hadis-i şerifleri kaynak hadis kitaplarından tesbit ettikten sonra hadis şerhlerine dair yazılmış klasik kitaplardan yararlanmak sûretiyle bunların müşâkele yönlerini belirtmeye çalıştık.

Araştırmamızın sonuç kısmında ise müşâkele sanatı hakkında genel bir değerlendirmede bulunarak bu sanatı bilmenin önemini belirtmeye çalıştık. Ardından müşâkele sanatını kısaca özetledik.

Konu tespitinde ve kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen, çalışmanın mahiyeti konusunda bana yardımcı olan tez danışmanım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK Bey'e ve burada ismini sayamadığım diğer hocalarıma da teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmamda, eksiklikler bana, tüm güzellikler Allah'ın kelamı Kur'an'ı Kerim'e aittir.

Erzurum, 2012

Selahattin YILMAZ

GİRİŞ

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) en büyük mucizesi, Kur'an'ı Kerimdir. Kur'an'ı Kerim'in mucize oluşunun sırrı onun i'cazıdır. Yani, insanların onun taklidini yapmaktan aciz kalmalarıdır. Nasıl ki Hız. Musa (a.s.) zamanında sihir çok yaygın olduğundan, mucizelerinin çoğunluğu o türden verildiği; Hız. İsa (a.s.) zamanında tıp ilmi çok yaygın olduğundan, mucizelerinin çoğunluğu o türden verildiği gibi, Muhammed (s.a.v.) risaletle görevlendirildiği zamanda da, Arap Yarımadasında en değerli şey, "Belâgat, Fesahat, Şiir ve Hitabet" yani güzel ve beliğ söz söylemek idi. Bir kavmin en değerli adamı, milli kahramanı, onun hatibi idi. Bir edibin güzel bir sözü ile iki kabile savaşır ya da barışırdı. Müşrikler, her yıl Mekke'de Ukaz Panayır'ında "şiir yarışması" düzenler, en beğenilen şiirleri altınla yazıp Kâbe duvarına asarlardı.²

İşte Kur'an'ı Kerim indiği zaman, bütün düşmanlarına meydan okuyarak şöyle dedi: "Eğer Kur'an'ın Allah'ın (c.c.) kelamı olduğunda şüpheniz varsa, bir beşer kelamı olduğunu iddia ediyorsanız; geliniz siz de Muhammed (s.a.v.) gibi okuma ve yazma bilmeyen, kıraat ve kitabet görmemiş bir ümmî'nin elindeki kitaba benzer bir kitap yapıp getiriniz."

Belağat ehline birden diz çöktürdü hayretle Kur'an'ı dinlediler. Şair ve hatipler Kur'an karşısında hayrete düştüler. Lebid'in kızı babasının kasidesini Kâbe'den indirirken demiş; "ayetlere karşı bunun kıymeti kalmadı." Bir bedevi edip, فاصدع بما تؤمر ayetini³ işittiği vakit, secdeye kapanmış. Ona demişler; "Sen müslüman mı oldun?" O demiş hayır, "ben bu ayetin belâğâtına secde ettim."⁴

Kur'an'ın i'cazının en önemli yönünü, onun belağatı oluşturur. Kur'an'ın belağatının büyük bir kısmını da kullandığı "Edebi Sanatlar" oluşturur. İnsanların konuşmalarında mecâz, kinâye, istiâre gibi edebî sanatlar olduğu gibi, Kur'an-ı Kerîm'de de bu sanatların en güzel örneklerine yer verilmiştir. Ancak bu tür edebî sanatları bilmemek veya Kur'an'da istimal edildiğini kabul etmemek kişiyi birçok yanlış anlamalara mecbur bırakabilir. Çünkü bu takdirde kişi, Kur'an'daki mecâzları, kinâyeleri hakikat olarak anlamak zorunda kalacaktır.

² Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul 2003, s. 184.

³ Ayetin meali; "(Ey Muhammed) Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme." Hicr, 15/94.

⁴ Nursi, s. 184.

Şa'bî (r.h.), Âdî b. Hatim'den (r.a.) şöyle rivayet etmiştir; **حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود** “Fecirdeki siyah iplik beyaz iplikten ayırt edinceye kadar yiyiniz içiniz...”⁵ ayeti nazil olunca, bir siyah ve bir beyaz iplik alıp onu (akşam) yastığının altına koydum. (Geceleyin) onlara baktım, fakat onları birbirinden ayırt edemedim. (Sabahleyin) bunu Nebî (s.a.v.)’e zikredince O güldü ve dedi, “o halde senin yastığın çok geniştir, uzundur (sen ahmaksın). O (ayetten kasıt) ancak gecenin (fecridir).”⁶

Vaktiyle doğuştan kör bir adam bir İslam âliminin meclisinde, Kur'an'da mecazın varlığını kabullenmemiş. O âlim ona demiş; “Şu ayet hakkında ne buyurursun? **وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا** “Bu dünyada a'ma (kör) olan âhirette de a'madır ve yolunu daha da şaşırmıştır.”⁷ A'ma adam bunun özerine gerçeği idrak edip eski fikrinden vazgeçmiş. Hâlbuki bu ayetin mecazî manada⁸ olduğuna delalet eden başka ayetlerden kat'ı nazar yalnız şu ayet bu gerçeği gözler önüne sermektedir; **فَإِنَّهَا لَا تَعْمَىٰ الْأَبْصَارُ وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ** “...Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.”⁹

Bu tür yanlışlara düşmede önemli bir etken de bazı âyetlerde müşâkele yoluyla söylenmiş ifadeleri fark etmemektir.

Örneğin, **وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا** “Kötülüğün (seyyie) karşılığı onun gibi bir kötülüktür...”¹⁰ **فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ**,¹¹ “Size karşı haddi aşana siz de aynı şekilde haddi aşın...”¹¹ âyetlerinde kötülüğe karşılık vermenin kötülük, haddi aşanlara misliyle mukabelede bulunmanın haddi aşma olarak isimlendirilmesi müşâkele olarak değerlendirilmiştir. Hakikatte adaletin gereği olarak, bu fiillere karşılık verilecek cezâ kastedilmiştir.¹² Şimdi bu ayetlerdeki müşâkele sanatını bilmeyen veya kabul

⁵ Bakara, 2/187

⁶ Buhârî, VI, 26, No: 4509; Sahih-i İbni Hibban, IIX, 242, No: 3463; Süleyman b. Ahmed et-Taberani, *el-Mü'cemü'l-Kebîr*, Thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hükm, 1404/1983, XVII, 79, No: 176; Vd.

⁷ İsrâ, 17/72

⁸ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiü'l-Beyan fî Te'vîli'l-Kur'an*, Thk. Ahmet Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risale, Mekke, XII, 24; İbni Kesir ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-Azîm*, Thk. Samî b. Muhammed es-Selameh, Daru Tîbetin Linneşr ve't-Tevzi' Suûdi Arabistan 1420/1999, I, 185; Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Mealimü't-Tenzîl*, Dâru Tîbeh lin'n-Neşr, 1417/1997, V, 391.

⁹ Hac, 22/46.

¹⁰ Şûrâ, 42/40.

¹¹ Bakara, 2/194.

¹² Ebu'l-Fadl Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Daru İhyai'l-Türasi'l-Arabî, Beyrut, Tsz. Arapça baskı, XXI, 130; Muhammed b. Âlî eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadir el-Camiu' Beyne*

etmeyen kişi, bu ayetlerdeki belağatı anlayamadığı gibi, bu (gibi) ayetleri anlamada büyük bir çelişki içine düşecektir. Yani bir tarafta haddini aşanlara karşı mükabelede bulunma hususunda Allah'ın emrini tutma; diğeri tarafta bu emri yerine getirmesinden ötürü bir seyyie işleme ve haddini aşma gibi ilahi itaba kendini muhatap addedecektir.

Ayrıca Kur'an'daki müşâkele örneklerinin önemli bir kısmı hakiki manasıyla Allah'a nisbeti uygun olmayan bazı fiillerin müşâkele yoluyla O'na nisbet edilmesidir. Bu durumun farkında olmayan kimseler bu tür fiillerin Allah hakkında kullanılmasına anlam verememekte, bazı art niyetli kimseler ise bu durumu bahane ederek Kur'an hakkında sû-i zanlarda bulunmakta, zihinlerde istifhamların oluşmasına sebep olmaktadır.¹³

Örneğın, Turan Dursun ikinci bölümde ele alacağımız âyetlerdeki mekr ifadesini, kullanıldığı makamı, sözün siyak ve sibakını, mecâzî manada kâfirlerin hile ve tuzaklarına karşı müşâkele yoluyla kullanılmasını görmezlikten gelerek, "Kur'an Tanrısının Hilesi" olarak takdim etmektedir.¹⁴

İşte yukarıda kısmen izah ettiğimiz bu gibi sebepler bu alanda çalışmamıza sebep oldu. Bununla beraber Kur'an ayetlerini yanlış te'vil etmek ve gerçek anlamıyla tefsir etmek mümkün iken te'vile sapmak endişesi bizi, tefsir kitaplarında müfessirlerin belirttiğı müşâkele örnekleriyle yetinmeğe zorladı. Şüphesiz bu âyetlerin pek çoğı hakkında da müşâkele yoluna müracaat etmeden açıklamalar getirmek, farklı yorumlarda bulunmak mümkündür. Nitekim tefsir kitaplarında başka yorumlara da yer verilmiştir. Ancak, bu tür âyetlerin yorumunda müşâkele sanatının dikkate alınmasının bunlardaki edebi sanatların idrak edilmesine manalarının daha doğru anlaşılmasına ve günümüzdeki Din ve İslamiyet düşmanlarının hain emellerine engel olacağına dair kanaatimiz bizi bu alanda çalışmaya yönlendirdi. Yüce Allah'tan kusurumuzun affını ve çalışmamızın hayırlara vesile olmasını diler; okuyucuların da duasını temenni ederiz. Tevfik ve Hidayet Allah'tandır.

Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsir, Tsz. IV, 667; Burhâneddin el-Bukâî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyâti ve's-Suver*, Beyrut 1415 /1995, VI, 640.

¹³ Veysel Güllüce, "Kur'an-ı Kerim'de Allah'a Müşâkele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25), Erzurum 2006, s. 49.

¹⁴ Turan Dursun, *Din Bu*, s. 232; Ayrıca, islamiyetgercekleri.com gibi çeşitli ateist sitelerinde de benzer iddialar ortaya atılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞÂKELE

1.1. MÜŞÂKELE KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1.1. Müşâkelenin Lügat Anlamı

Müşâkele kelimesinin kökü شکل şekle'den türemiştir. (şekle, yeşkülu, şeklen), نصر ينصر نصرا (nesara, yensuru, nasren) babındandır. “Bu onun şeklidir (şeklidir).” Yani onun örneğidir. “Bu eşyalar birbirine benziyor.” “Bu onun cinsindendir” manası kastedilir. Yüce Allah (c.c.) şöyle buyuruyor; “O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.”¹⁵ Yani görüntü ve eylemsel etki bakımından ona denk başka azaplar vardır. “Bu ona benziyor” “O kişi öbürüne benzemiyor ve onlar birbirine benzemiyor” “Hurmanın hamılığı geçti ve tatlılaştı” denilir. Bu manalardan olarak denilmiş ki, المشاكلة فى الهيئة والصورة، والند فى الجنسية، والشبه فى الكيفية “müşâkele şekilde ve görüntüde; denklik cinsiyette; benzerlik de keyfiyette olur.”¹⁶

الشكل (eş-Şiklû) kelimesinin anlamı, birbirine denk olan iki kişinin yol esnasındaki uyumlarıdır. “İnsanlar birbirleriyle ünsiyetli ve uyumlu (yaratılmışlar)dır cümlesi, buna örnek teşkil eder.

الشكل (eş-Şeklu) Arapçada deveyi (kaydetmek) bağlamaktır. شکل (eş-Şeklu) çoğulu أشكال ve شكول gelir. “Deveyi kaydettim (bağladım)” denilir. Yani ayaklarını bir iple sıkı sıkıya bağladım. الشكال (eş-Şikalu) kendisiyle kayıt yapılan (bağlanılan) nesnedir.¹⁷

¹⁵ Sâd, 38/58.

¹⁶ Te’lif, el-Münezametü’l-Arabîyyetu ve’s-Sekafetu ve’l-Ulûm, el-Mu’cemu’l-Ârabîyyu’l-Esâî, Komisyon sözlüğü, s. 694; Ebu’l-Feyd, Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî, Tacü’l-‘Arûs min Cevahiri’l-Kamûs, Thk. Mecmûatün min’el-Muhakkikîn, Dârü’l-Hidâye, XXIX, 276; Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Rağîb el-İsfehânî, Müfredatü Ğaribi’l-Kur’an, Thk. Muhammed Seyyid Geylanî, Darü’l-Ma’rife, Tsz. I, 266.

¹⁷ er-Rağîb el-İsfehânî, I, 266.

الشكل (eş-Şeklu): bir şeyin duyu organlarla kavranılan (görünen) görüntüsü ve zihinde tasavvur edilen resmidir.¹⁸

Ayrıca الشكل (eş-Şeklu) mezheb (gidilen yol) ve kastetmek (bir şeyi yapmaya karar vermek, niyetlenmek) anlamlarına da gelir. Yüce Allah şöyle buyuruyor; **قُلْ كُلْ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ** “Deki; herkes kendi yapısına uygun işler görür...”¹⁹ Yani kendisine yakışan, mizacına ve tabiatına muvafık iyi veya kötü işler yapar.

الأشكلة (el-Eşkiletu) insanı kayıt altına alan (hareketini sınırlandıran) ihtiyaçlardır. الشوكلاء (eş-Şevkelâu), ihtiyaç duyulan şey (hacet) demektir. **فِيهِ شَكْلَةٌ مِنْ دَمٍ** (şin’in ötresi ile) “Onda az bir şey kan (lekesi) vardır” denilir. الأشكل (el-Eşkelu) dağda yetişen dikenli bir bitkinin adıdır. **كَأَنَّهُ قَدْ أَشْكَلَ عَلَيْكَ لَوْنُهُ** “Deve ve koyun için kullanıldığında, birbirine çalan iki rengin mesela siyah ve esmerin karışımı bir görüntüsü olan hayvan kastedilir.”²⁰

المشكل (el-müşkilu), kendi eşkaline giren, yani, kendisine denk olan ve benzeyen şeyler demektir. Çoğulu مُشْكِلَاتٌ (müşkilatün) şeklinde gelir. **أَشْكَلَ الْأَمْرَ** (Eşkele) “İş birbirine karıştı, benzedi, aynı şekle dönuştü.” **هُوَ يَفْكُ الْمَشَاكِلَ** “O problemleri çözüyor.” Yani birbiriyle karıştırılan işleri ayırt ediyor.

المُشَاكَلَةُ (el-Müşâkeletu) şekli benzerlik ve uygunluktur. **شَاكِلٌ يَشَاكِلُ مَشَاكِلَةً** (Şakele, yüşakilu, müşâkeleten) şeklinde mazî, müzarî ve masdarı gelir. Müfaale babındandır. Müşareket anlamını içerir. Karşılıklı bir eylem, bir benzeşme vardır. İfadelerin bir birine mutabık olmasıdır. **هَذَا أَمْرٌ لَا يُشَاكِلُكَ** “Bu iş senin durumuna uygun değildir” denilir. Müşâkele ve teşakül, aynı anlamdadır.²¹

1.1.2. Müşâkelenin İstilah Anlamı

Müşâkele kavramının istilahî manada birçok tanımı yapılmıştır. Biz bunlardan birkaçını aşağıda zikredeceğiz.

¹⁸ İbn Kemal Paşa (ö. 940/1533), *Risale fî Tahkîki'l-Müşâkele*, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul.

¹⁹ İsra, 17/84.

²⁰ Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseyni, XXIX, 277.

²¹ Muhammed b. Ebibekir b. Abdulkadir er-Razî, *Muhtaru's-Sihah*, Thk. Mahmut Hatar, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1415/1995, I, 354; el-Münezametü'l-Arabiyyetu ve's-Sekafetu ve'l-Ulûm, s. 694; er-Rağîb el-İsfehânî, I, 266; Muhammed Abdür-raûf el-Münavî, *et-Teârîf (et-Tevkîf alâ Mehemmati't-Teârîf)*, Thk. Dr. Muhammed Ridvan ed-Dirayeh, Darü'l-Fikr, Dimeşk 1410, s.436.

Müşâkele kavramının İslam âlimleri nezdinde kabul gören en yaygın tanımı Celalüddin Ebu Abdullah Muhammed el-Kazvinî (ö. 666/1268) tarafından yapılan şu tanımdır;

المشاكلة وهي ذكر الشيء بلفظ غيره لوقوعه في صحبته تحقيقاً أو تقديرًا “Müşâkele, sohbetinde tahkikî veya takdirî olarak geçtiği için, bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmeğe denir.”²²

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır; “Müşâkele, tahkikî ya da takdirî söylenmiş olması itibariyle başkasıyla sözde zikri beraber geçtiğinden, gerçekten zikredilmediği halde, halin karinesiyle kendisine delalet edilmesinden ötürü zikredilmiş gibi hükmolunması sûretiyle, bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmektir.”²³

Muhammed Ali es-Sabunî (1930-) müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır;

المشاكلة وهي الاتفاق في اللفظ مع الاختلاف في المعنى “Müşâkele, lafızda ittifak, manada ihtilaftır.”²⁴

Muhammed Tahir b. Aşur (ö. 1879/1973) müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır;

المشاكلة وهي أن يعمد المتكلم إلى معنى غير موجود فيقدره موجوداً من جنس معنى قابله به مقابلة الجزاء أو العوض ولو تقديرًا “Müşâkele, konuşanın (sözünde) bulunmayan bir manayı kastetmesidir ki, böylece onu, -takdirî de olsa- bedelinin ya da cezasının karşılığıyla mükabelede bulunduğu bir mananın cinsinde varmış (gibi) takdir eder.”²⁵

İbnu Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256) müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır; “Müşâkele, konuşanın sözünde ya da şairin şiirinde bir söz ya da beyitte, ikisinden anlaşılan farklı olduğu halde, iki isimden birinin diğerine lafızdaki ve yazıdaki benzerliğiyle siğası kendisine delalet ettiği, iki veya daha fazla yerde biri diğerinin yerine söylendiği müşterek isimlerden bir ismi getirmesidir.”²⁶

²² Celalüddin Ebu Abdullah Muhammed el-Kazvinî, *el-İzah fî Ulûmi 'l-Belâğa*, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1998, I, 327.

²³ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, Daru İhyai Türaisil-Arabî, I, 195.

²⁴ Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Mektebetü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât fî Dari'l-Fıkr, Beyrut 1421/2001, I, 30.

²⁵ Muhammed Tahir b. Aşur, I, 41.

²⁶ İbnu Ebi'l-İsba' Zekiyüddin Abdülazîm, *Tahrirü't-Tahbîr Fî Sinaati 'ş-Şi'ri ve 'n-Nesri*, I, 78.

Muhammed Saîd İsbir-Bilâl Cüneydî müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır; “Müşâkele, kelimada geçen lafızdan dolayı konuşanın, meramını bu lafızla ifade etmesidir.”²⁷

İsmail Durmuş DİA’da müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır; “Müşâkele, bir söz içinde iki kelime arasındaki biçim benzemesi, (bir başka tanımla) söz içinde bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesidir. İlk kelime genellikle gerçek manada olmasına karşılık ikinci kelime ona tabi ve sadece şekil (lafız) yönünden ona benzer olarak getirilir.”²⁸

Necmeddin Şahiner (1943-) müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır; “Müşâkele, iki manalı bir sözü, her iki manasıyla, birini hakiki diğerini mecâzî olarak iki defa arka arkaya kullanma sanatıdır.”²⁹

Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde müşâkele şöyle tanımlanmıştır; “Müşâkele, birden fazla anlamı olan sözcüklerin art arda gelecek şekilde iki anlamı ile kullanılması, birinin söylediği bir sözü bir başkasının değişik anlama gelmek üzere tekrarlaması. Karşılıklı konuşan iki kişiden birinin gerçek veya mecazî anlamda söylediği bir sözü diğeri başka bir düşünceye yanıt olacak şekilde tekrarlar. Birinci anlamı gerçek olursa çoklukla ikinci kullanıştaki anlamı mecazîdir.”³¹

İsa Kocakaplan, “Açıklamalı Edebi Sanatlar” adlı eserinde müşâkeleyi şöyle tanımlamıştır; “Müşâkele, bir fiilin, yanına değişik kelimeler alarak tekrar edilmesi sonucu meydana gelir. Böylece sanatkar, dilin çeşitli ifade imkanlarından faydalanarak, karşısındakini hayrete düşürür. Hazırcıevaplığın bir göstergesi gibidir.”³²

Müşâkele sanatı hakkında yapılan bu tanımları dikkatle incelendiğimizde görüyoruz ki, bu tanımların hepsi dönüp dolaşıp aynı kapıya çıkmaktadır. Yani ifade biçimleri ayrı olsada içerik bakımından aynıdır. Ancak bütün bu tanımlar içinde en güzel olanı, Hatip Kazvinin yaptığı şu tanımdır; *المشاكلة وهي ذكر الشيء بلفظ غيره لوقوعه في صحبته تحقيقاً أو تقديرًا*

²⁷ Muhammed Saîd İsbir-Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil fî Ulimi'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Mustalahâtihâ*, Dârü'l-Avde, Beyrût 1985, s. 850.

²⁸ İsmail Durmuş, DİA. Müşâkele maddesi.

²⁹ Necmeddin Şahiner, *Edebi Sanatlar*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1975, s. 95.

³¹ MEB. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Müşâkele maddesi.

³² İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, Müşâkele Maddesi, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları; Benzer tarif ve açıklamalar için bakınız: Ebû Bekr Alî b. Abdillâh el-Hamevî, *Hizânetul-Edeb*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1987, II, 252; et-Tîbî, *et-Tibyân fî'l-Beyân*, Thk. A. Huseyn Zemmût, Dârü'l-Ceyl, Beyrut 1996, s. 468; Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, s. 111; Nasrullah Hacımuftuoğlu, *İ'caz ve Belağat Deyimleri*, EKEV Yayınları, Erzurum 2001, s. 116; Cüneyt Eren, Halil Özcan, *Kur'ân-ı Kerim'de Edebi Sanatlar*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2003, s. 130.

sohbetinde tahkikî veya takdirî olarak geçtiği için, bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmeğe denir.” Farklı tanım gibi gözüken tanımlar aslında Hatip Kazvinî’nin yaptığı bu veciz tanımın biraz genişletilmiş şeklidir. Bundan anlıyoruz ki, müşâkele sanatının tanımında Hatip Kazvinî aşılammıştır. Bunun içindir ki çağdaş âlimler dışındaki Hatip Kazvinî’den sonra gelen bütün İslam âlimleri, Hatip Kazvinî’nin tanımını -tam yeterli gördüklerinden- aynen benimseyip, yeni bir tanımda bulunma yoluna gitmemişlerdir.

Müşâkelenin ıstılahî anlamı hakkında yukarıda tanımlarını belirttiğim büyük üstadlarımızın yaptıkları bütün bu tanımları dikkate alarak, müşakeleyi şöyle tanımlayabiliriz; Müşâkele, söze etkinlik katmak için kullanılacak kelime yerine, sohbet esnasında tahkiki veya takdirî olarak söylenmiş bir kelimeyi kullanmak sûretiyle meramını ifade etmektir. Müşâkelede genellikle sonraki söz öncekine binâen söylenmiş olup, onunla birlikte değer kazanır.

1.2. MÜŞÂKELE SANATININ KISIMLARI

Müşâkele sanatı Tefsir ve Belağat kitaplarında genellikle Hatip Kazvinî’nin yaptığı taksim üzere, tahkikî ve takdirî olarak iki kısımda incelenmiştir. Muhammed b. Abdullah Zerkeşî (ö. 794/1392) ise, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’an*’da Müşâkele sanatını, “مشاکلة اللفظ للفظ” “Lafzın Lafza Müşâkelesi” ve “مشاکلة اللفظ للمعنى” “Lafzın Manaya Müşâkelesi” diye ikiye ayırmıştır.³³ Böylece o, Hatip Kazvinî’nin yapmış olduğu taksimi “Lafzın Lafza Müşâkelesi” başlığı altında toplamış, buna ikinci kısım olan “Lafzın Manaya Müşâkelesi” bölümünü ilave etmiştir. Zerkeşî’nin bu taksimi Tefsir ve Belağat kitaplarında fazla yaygınlık kazanmamakla birlikte, konuyu daha da kuşatıcı olması noktasından biz çalışmamızda onu esas aldık. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

1.2.1. Lafzın Lafza Müşâkelesi (مشاکلة اللفظ للفظ)

Bu kısım kendi arasında ikiye ayrılır. **Birincisi:** Tahkikî Müşâkele (Sohbetinde Açıkça Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi), **ikincisi:** Takdirî Müşâkele (Sohbetinde Hazfedilmiş Halde Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi)’dir.

³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’an*, Thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Halep 1376-1957, III, 377.

1.2.1.1. Tahkikî Müşâkele (Sohbetinde Açıkça Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi)

Müşâkele lafzına biçim yönünden benzeyen ve ona eşlik eden lafız (musahib) gerçek anlamıyla açık bir biçimde söz içinde genellikle kendisinden önce geçmesiyle gerçekleşen müşâkele “Tahkikî Müşâkele” denir.

Örneğin Şûrâ sûresinin 40. âyetinde geçen “وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا” “bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)” cümlesinde bulunan سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا kaydındaki ikinci seyyie hakiki seyyie (kötülük) olmayıp, ancak وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ kaydındaki birinci seyyie ile sözde zikri beraber geçtiğinden, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Çünkü kısas âyetinin delaletiyle ve bu âyetin nassıyla, ikinci seyyie gerçek manada seyyie olarak nitelenemez. İslam âlimlerinin de belirttiği gibi, bu ayet-i kerimede seyyienin cezası, seyyie ile isimlendirilmiştir.³⁴

Mesela, muâllaka şairlerinden Amr b. Kûlsûm’un:

... فَجْهَلٌ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ ... “Dikkat ediniz! Bize karşı kimse cahillik etmesin! Yoksa biz de o cahillerin fevkinde bir cahillik yaparız” beytinde geçen فَجْهَلٌ “cahillik yaparız” ifadesi, daha önce geçen لَا يَجْهَلُنْ أَحَدٌ عَلَيْنَا “cahillik yapmasın” ifadesinden dolayı, “aksi halde biz de ona cahilliğinden dolayı haddini bildiririz” cümlesi yerine müşâkele yoluyla söylenmiştir.³⁵

Yine İslamî dönem şairlerinden Antakyalı Ebu Hamit Ahmed b. Muhammed’in (ö. 399/1009) meşhur şu beyti de “Tahkikî Müşâkele”ye örnek teşkil eder;

وَعَصَابَةٍ عَزَمُوا الصَّبْرَ بِسَحْرَةٍ ... بَعَثُوا إِلَيَّ مَعَ الصَّبَاحِ خُصُوصًا

قَالُوا: اقْتَرَحْ لَنَا نُجِيدُ طَبِيخَهُ ... قُلْتُ: اطْبَخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا

Fakirliğinden dolayı soğuktan korunacak bir elbise bulamayan İbnu’r-Ruka’mak’ın kendisini soğuk bir günde yemeğe çağıran ve اقْتَرَحْ لَنَا نُجِيدُ طَبِيخَهُ “senin için ne pişirmemizi istersin” diyen akrabalarına cevaben: اطْبَخُوا لِي جُبَّةً وَقَمِيصًا “bana bir elbise ve gömlek pişiriniz” diyerek meramını daha etkili bir biçimde dile getirmiştir.

³⁴ Âlûsî, XXI, 130; eş-Şevkanî, IV, 667; el-Bükâî, VI, 640.

³⁵ Hamevî, II, 252; İsbir-Cüneydî, s. 851; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Beyrut 1992, I, 77.

İbnu'r-Ruka'mak'ın, bu beytinde müşâkele sanatını gözettiği açıktır. Çünkü elbise ve gömlek pişirilmez, dikilir.³⁷

Tahkikî müşâkele sanatı değişik şekillerde gerçekleşebilir.

Örneğin muzaf olan lafız muzafun ileyh olan lafza müşâkele edilerek zikredilmesi sûretiyle tahkikî müşâkele sanatı gerçekleşir. Muzafün ileyh müfred ise, muzaf olan lafız da ona müşâkele edilerek müfred getirilir; muzafün ileyh tesniye veya cemî ise müzaf da tensiye veya cemî olarak zikredilir. Hûd sûresinin 37. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede olduğu gibi;

وَاصْنَعِ الْفُلَكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِّينَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِفُونَ

Yüce meâli; “Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar, suda boğulacaklardır.”

İşte bu âyet-i kerimede geçen بِأَعْيُنِنَا kaydındaki أَعْيُنَ “gözler” demektir. Bu tabir Yüce Allah'ın gözlerinin çokluğuna delalet etmez. Ancak çoğul mütekellim zamirine izafetten dolayı müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yani muzafun ileyh olan (kendisine izafe olunan) mütekellim zamiri çoğul olduğundan, muzaf olan (izafet edilen) lafız da çoğul olarak zikredilmiştir.

Amma Ta-Ha sûresinin 39. âyetinde ise “عين” yani göz lafzı muzafün ileyh olan müfred mütekellim zamire izafet edilirken müşâkele sanatı gözetilerek müfred olarak zikredilmiştir.³⁸ (...gözetimimde yetiştirilesin diye...) şeklinde zikredilmiştir.

Tahkikî müşâkele sanatının gerçekleşme şekillerinden biri de âyet başlarının müşâkelesidir. Bu konu tefsir ve belâgat kitaplarında daha çok فواصل السور “Sûrelerin Fasilaları”³⁹ adıyla adlandırılrsa da مشكلة رؤوس الآي “Âyet Başlarının (Âyetin Son Bulduğu Kelimelerin) Müşâkelesi” adıyla da zikredilmiştir.⁴⁰

³⁷ Kazvinî, I, 327; Sadeddin Taftazanî, I, 252; İsbir-Cüneydî, s. 851; Tahir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Daru Sahnûn lin-Neşr, Tûnûs 1997, I, 41; Hacımuftuoğlu, s. 117; Güllüce, s. 43.

³⁸ Şeyh Abdürrezzak b. Abdülmuhsîn el-Bedir, *Tezkiretü'l-Müteessî Şerhu Akideti'l-Hafız Abdülğani el-Makdisî*, Ğarrasü li'n-Neşr ve't-Tevzî' Cidde 1424/2003, I, 130.

³⁹ “Fâsıla” DÎA'da şöyle açıklanmıştır; “İslam âlimleri kıraat ilmindeki fâsılanın Allah'ın kitabına mahsus olduğu, bu bakımdan kafiye ve seci ile karıştırılmaması gerektiği görüşündedir. Çünkü kafiye şiirde bulunur; Kur'an ise şiir tarzında indirilmemiştir: “Biz ona şiir öğretmedik” (Yâsîn 36/69); “O bir şairin sözü değildir” (el-Hâkka 69/41); Ayrıca bkz. el-Enbiya 21/5; es-Sâffât 37/36; et-Tûr 52/30) Seci belâgatta kusur sayılır; çünkü burada asıl olan kelimeler arasındaki armonidir; manâ ona uyar. Ayrıca seci ve kafiye bir zorlamayı gerektirdiği için, şekil ve ses bakımından birbirine uygun kelimelerin seçimi

Kur'an'ı Kerim'deki her hangi bir sûrenin ayetlerinin bittiği lafızlarına dikkat edilse, sadece öncesinde veya sonrasında gelen ayetle değil, belki o sûrenin bütün ayetleriyle müşâkelesi bariz bir şekilde görünür. Farklı konuların iç içe ele alındığı, yirmi üç senede farklı soruların cevabı olarak ve değişik konular hakkında nâzil olan Kur'an ayetlerinde böyle bir durumun müşahade edilmesi, tek başına bir mucizedir. Bununla beraber şiirdeki kafiye ya da seci' sanatında olduğu gibi nazmı korumak için mana feda edilmemiş; aksine manaya kuvvet vermiştir. Bu konuya örnek vermek gerekirse Kur'an'ın neredeyse tamamını örnek vermek gerekeceğinden, bunun örneklerini Kur'an'ı okuyan herkesin kendi müşahedesine havale ederek burada kısa sûrelerden olan Hâkka sûresini örnek vermekle yetineceğiz;

بالخاطنة 9- باقية 8- خاوية 7- عاتية 6- بالطاغية 5- بالقارعة 4- ما الحاقة 3- ما الحاقة 2- الحاقة 1-
 19- خافية 18- ثمانية 17- واهية 16- الواقعة 15- واحدة 14- واحدة 13- واعية 12- الجارية 11- رابية 10-
 28- القاضيية 27- حسابيه 26- كتابيه 25- الخالية 24- دانية 23- عالية 22- راضية 21- حسابيه 20- كتابيه
 37- غسلين 36- حميم 35- المسكين 34- العظيم 33- فاسلكوه 32- صلوه 31- فغلوه 30- سلطانية 29- مالىه
 45- الأقاويل 44- العالمين 43- تذكرون 42- تؤمنون 41- كريم 40- لا تبصرون 39- تبصرون 38- الخاطنون
 العظيم 52- اليقين 51- الكافرين 50- مكذبين 49- للمتقين 48- حاجزين 47- الوتين 46- باليمين

İşte Hâkka sûresinin ilk ayetinden son ayetine kadar ayetin son bulduğu lafızların birbirleriyle müşâkelesi görünüyor.⁴¹

sırasında ortaya manâca yanlış anlamalara sebebiyet verecek farklılıklar çıkabilmektedir. Hâlbuki fâsılada durum böyle değildir; burada anlam birinci planda tutulmuştur ve armoni tabii güzelliğiyle kendiliğinden gelir. Fâsılların meydana getirdiği üstün âhenk, tenâsüp ve insicam zihinlerde ve gönüllerde derin bir tesir bırakır; dolayısıyla ayetlerin hafızada daha kolay yer etmesine ve Kur'an'ın kolaylıkla ezberlenmesine yardımcı olur. Şüphesiz bu durum ses ve söz uygunluğu, anlam bütünlüğüyle sadece ilâhî kelâma mahsus bir güzelliştir. Bunlardan başka şiirde ve secide görülen kuru kalıplara bağlılık, gereksiz söz uzatmak veya kısaltmalar fâsılada söz konusu değildir. Her ne kadar fâsıla gereği bazı ayetlerde harf ilavesi (er-rasûlâ'daki elif gibi, el-Ahzâb 33/66), hazfî (izâ yesr'in sonundan düşen yâ gibi, el-Fecr 89/4) veya takdim tehiri (felillâhi'l-âhîretü ve'l-ûlâ gibi, en-Necm 53/25) yahut kelime değişikliği (tûr-i sînîn [aşlî: sînâ'] gibi, et-Tîn 95/2) yapıldığı ileri sürülmüşse de bunlarda daha başka sebep ve hikmetlerin bulunduğu da ifade edilmiştir." A. Çetin-R. Topuzoğlu, "Fâsıla", DİA, İstanbul 1995, XII, 209-210.

⁴⁰ Ebu Amr Osman b. Said el-Emevî ed-Danî, *el-Beyan fî Addi Âyi'l-Kur'an*, Thk. Ganim Kuduri, Merkezül-Mahtutat ve't-Tûras, Kuveyt 1414/1994, ilk Baskı, I, 253; Ebu İd Rıdvân b. Muhammed, *Şerhü'l-Muhlelâtî*, I, 50; Hüseyin b. Ahmet, *el-Hüccetu fî'l-Kıraati's-Seb'a*, Darü's-Şurûk, h. 1401, Beyrut, I, 289.

⁴¹ Ebu Amr ed-Danî, I, 253.

1.2.1.2. Takdirî Müşâkele Sanatı (Sohbetinde Hazfedilmiş Halde Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi)

Söz içinde sadece müşâkele lafzının geçtiği, ona eşlik eden lafız ise sözde zikredilmediği halde, sohbetinde hazfedilmiş halde zikri geçmiş kabul edilerek lafzın lafza müşâkelesinin yapıldığı müşâkeleye “Takdirî Müşâkele” denir.

Mesela Bakara sûresinin 138. âyeti olan **صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَتَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ** “Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir. Biz ona ibadet edenlerdeniz (deyin)” ayetinde geçen **صِبْغَةَ اللَّهِ** “biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır (deyin)” kaydında takdirî müşâkele sanatı yapılmıştır. Çünkü Hristiyanlar, doğan çocuklarını, Hristiyanlığa kabul edenleri ya da bir kiliseden öbürüne geçenleri vaftiz denen bir işlemde geçirirler. Vaftiz, su serpmek ya da mâmudiye denilen sarı suya batırmak sûretiyle yapılır. Baba, Oğul ve Ruhü’l-Kudüs adına yapılan bu işlemin, insanı aslî günahattan kurtaracağına, insanın adeta yepyeni bir hayât boyasına boyanacağına inanırlar. Vaftiz uygulamasının aslı, Yahudilikten gelmektedir. Bu âyette, gerçek kurtuluşun böyle zahirî ve sembolik eylemlerle değil, Allah’ın insanların fitratına yerleştirdiği aslî renk olan tevhid inancı ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır. Ancak, bu mana takdirî olarak sözde zikri beraber geçmiş kabul edilerek müşâkele sanatı yapılmıştır. Nitekim (Arapça’da) ağaç diken bir adama cömert olmasını teşvik amacıyla, cömert bir adamın ismi zikredilerek “Filan adımın diktiği gibi, dik.”⁴² denilir.

Örneğin İslamî dönem şairlerinden Ebu Temam Habib b. Evs et-Tâî’nin (m. 796-843) **مَنْ مَبْلَغُ أَفْنَاءَ يَعْزُبُ كُلِّهَا / أَنِي بَنَيْتُ الْجَارَ قَبْلَ الْمَنْزِلِ** “kim insanlara (bu sözümü) ulaştıracaksa hepsini fasih anlatsın/ şüphesiz ben evden önce komşu bina ettim (seçtim)” beytinde geçen **بَنَيْتُ** lafzı “yaptım” anlamında değil, **اخترت / انتقيت** ”

⁴² es-Suyûti, *ed-Dürri’l-Mensûr*, Thk. Merkez’u Hecer Li’l-Bühûs, Dâru Hecer, Mısır 1424/2003, II, 253; Hasan b. Muhammed el-Kummî en-Nisabûrî, *Ğarâibu’l-Kur’an ve Reğâibu’l-Furkan*, Thk. Şeyh Zekeriyya Ümeyran, Arapça baskı, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1416/1996, I, 415; Alûsi, III, 179; Muhammed b. Hüseyin er-Razî (Fahreddin’i Râzî), *Mefatihü’l-Ğayb*, Daru İhyai’l-Türasi’l-Arabî, Tsz. Arapça baskı, I, 623; Ebu Hafs Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, *el-Lübab fi’l-Ülûmi’l-Kıtab*, Thk. Şeyh Adil Ahmet ve Şeyh Alî Muhammed, nşr. Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, İlk baskı, II, 526; Ebu Hayyan el-Endülûsi, *el-Bahru’l-Muhit*, Thk. Sıtkı Muhammed Cemil, Daru’l-Fikr, Beyrut 1420, I, 584; es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Mesûn*, I, 337; Ebu Yakub Yusuf b. Ebibekir es-Sekkâkî, *Miftahü’l-Ulûm*, Tsz. I, 184; Tahir b. Aşûr, I, 742; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl*, Beyrut, Tsz. I, 222; Vd.

“seçtim” anlamında ve “المنزل” ye tabi olarak mahzûf olan “بناء” lafzına müşâkele edilerek söylenmiştir.⁴³

1.2.2. Lafzın Mânaya Müşâkelesi (مشاكلة اللفظ للمعنى)

Bir sözde ifade edilmek istenen manaya münasip lafızları zikretmektir. Buna lafız-mana uyumu da diyebiliriz. Mesela bir sözde garabete dikkat çekilecekse, garip lafızların da garabete müşâkele edilerek sözde zikredilmesi, bir şey ispat edilecekse, ispat için delil teşkil edecek en münasip lafzın seçilmesidir. Çünkü lafız sağlam ve tatlı olursa mana da muhkem ve tatlı olur. Yûsuf sûresinin 85. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede olduğu gibi;

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ

Yüce meâlî; “Allah’a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yûsuf’u anıp duruyorsun. Sonunda özüntüden eriyip gideceksin veya helak olacaksın” dediler.”

İşte bu âyet-i kerimede, Yâkub (a.s.)’ın evlad ve torunları, babalarının halini garipsemelerini babalarına ifade etmeyi Yüce Allah hikâye ederken, sözcüleri bu manaya müşâkele ederek, en garip kelimeleri isti’mal etmiştir. Başta Yüce Allah kullanım bakımından en az isti’mal edilen, en garip yemin biçimi olan “تالله” kasemini getirdi. Hâlbuki, “والله / بالله” kasemleri Arapça’da (ve Kur’an’da) kullanımları daha yaygındır. Yine devamında kullanım bakımından en garip lafız olan “تفتأ” lafzını kullandı. Hâlbuki “Kane ve Kardeşleri” kullanımı daha yaygındır ve herkesçe daha çok bilinmektedir. Yine devamında kullanım bakımından en garip lafız olan “حرَضًا” lafzını kullandı. Hâlbuki bu lafız, helakı ifade etmede Arapçada en az kullanılan garip bir lafızdır.⁴⁴

1.3. MÜŞÂKELE SANATININ EDEBÎ SANATLAR İÇİNDEKİ YERİ VE MÜŞÂKELE’DE ALÂKA

Malum olduğu üzere Belağat ilmi, Meânî, Beyan ve Bedî’ olmak üzere üç kısma ayrılır. Müşâkele sanatının da Bedî’ ilminden olduğu tartışmasız bir hakikattir. Ancak müşâkele sanatının lafza ait süsleyici sanatlardan mı yoksa mânaya ait süsleyici

⁴³ Tahir b. Aşur, I, 41; Kazvinî, I, 328; Zemahşerî, I, 142; İbn Kemal Paşa; DİA, Müşâkele md.

⁴⁴ Zerkeşî, III, 378; Ali b. Nayıf eş-Şühûd, *el-İ’cazü’l-Lüğavî ve’l-Beyanî fî’l-Kur’an’il-Kerim*, I, 248.

sanatlardan mı olduğu tartışmalı bir mevzûdur. Konu ile ilgili farklı görüşlere işaret etmeden önce Bedi' ilmini biraz açıklayalım.

Bedi' kelimesi بَدِع “bedu'a” fiilinden فَعِيل “fe'il” kalıbında yapılan mübalağa kipi olup örneksiz ve benzersiz yaratan ve icat eden mânasına gelir.

Terim olarak Bedi' İlmi; müktezayı hale (yerine ve adamına) uygun sözlerin lafız bakımından kusursuz, mâna yönünden makul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usûl ve kâidelerini inceleyen ilimdir.

Belağat âlimleri bedi' ilmini iki başlık altında incelemişlerdir. Birincisi; mâna ile ilgili güzelleştirici (süsleme) sanatlar olup bunlara; “المَحْسَنَاتُ الْمَعْنَوِيَّةُ” “Mâna İle İlgili Güzelleştirici Sanatlar” adını vermişlerdir. İkincisi; lafızla ilgili güzelleştirici (süsleme) sanatlar olup bunlara da; “المَحْسَنَاتُ اللَّفْظِيَّةُ” “Lafızla İlgili Güzelleştirici Sanatlar” adını vermişlerdir.⁴⁵

İslam âlimlerinin ezici çoğunluğu müşâkele sanatını, -bir anlamın gerçek lafzı dışında bir lafızla ifadesi esas olduğundan- tıbâk, müzâvece ve mukabele sanatına benzeterek “المَحْسَنَاتُ الْمَعْنَوِيَّةُ” “Mâna İle İlgili Güzelleştirici Sanatlar” başlığı altında incelemişlerdir.⁴⁶ Ancak müşâkele sanatı, genellikle lafzın tekrarıyla gerçekleşip lafzi sanat görüntüsünde bulunduğu nadiren de olsa bazı İslam âlimleri onu cinas, izdivac ve seci'a benzeterek “المَحْسَنَاتُ اللَّفْظِيَّةُ” “Lafızla İlgili Güzelleştirici Sanatlar” adıyla zikretmişlerdir.⁴⁷

Müşâkele örnekleri, tek bir yöntem üzere değildir. Müşâkele örneklerinin çoğu mürsel mecaz, bir kısmı da istiâre kabilinden mecaz sayılmıştır. Aynı zamanda mecaz olan müşâkele örnekleri, hem lafızla ilgili güzellik hem de mana ile ilgili güzellik taşıdığından bir söz sanatı olarak yüksek bir konumdadır. Mecaz ilgisi açık olmayan müşâkele örnekleri de mevcuttur.⁴⁸

Müşâkele sanatı ile ilgili tartışmalı diğer bir konu da “Müşâkelede Alâka” konusudur. Konu ile ilgili olarak Ebu'l-Bekâ el-Kefûmî özetle diyor ki; Sadeddin et-Taftazani dedi ki; müşâkelenin mecazında alâkayı tesbit etmek bir problemdir. Zira

⁴⁵ Nusrettin Bolelli, *el-Belağatü'l-Arabiyyetu*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 405; el-Mu'cemu'l-Ârabiyyu'l-Esasî, s. 134.

⁴⁶ Ali b. Nayıf eş-Şuhûd, I, 100; et-Tehanüvî, *Keşşafu Istilahâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I, 896.

⁴⁷ DİA, Müşâkele maddesi; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Şerhü'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye*, s. 272-273.

⁴⁸ DİA, Müşâkele md.

İbnü'r-Raka'mak'ın beytinde geçen müşâkele örneğindeki “pişiriniz” lafzı ile ondan kastedilen “dikiniz” lafzı arasındaki alâka açık değildir. Sanki onlar sözde zikrinin beraber geçmesini alâka kıldılar. Ebherî (ö. 330/941) de sözde zikrinin beraber geçmesini alâka kılınmasının sağlıklı olmadığı hususunda Taftazani'yi izledi. Çünkü bunun meydana gelmesi, mecaz olarak kullanımından sonra olur. Bazıları bunu şöyle cevaplandırdılar; konuşan kişi kendi içinde geçeni ifade ediyor. Bu da kişinin, tahkikî ya da takdirî olarak sözde zikri beraber geçmesinden ötürü bir lafzı zikretmeden evvel, zihninde onu tasavvur etmesidir. Sadeddin et-Taftazani (ö. 793/1390), el-Fusûl'da ilkin alâkanın ilimde mükârin olmasını tercih etti sonra da bu görüşünden vaz geçerek müşâkelede alâkanın hayâlde ki mükârenet olduğuna hükmetti.

el-Kefûmî konu ile ilgili görüşünü belirtirken şöyle diyor; “Müşâkelenin mecaz türünden olduğuna hiçbir şüphe yoktur. Ondaki alâka ise hayâldeki tekâründür. Yoksa meşhur olduğu şekilde sözde zikrinin beraber geçmesi değildir. Çünkü bu alâka, sözde zikrinin beraber geçmesinden daha doğru olur ve ondan daha öncedir.”⁴⁹

İbn Kemal Paşa (ö. 940/1533) “Risale fî Tahkîki'l-Müşâkele”de alâka ile ilgili şunları aktarır; “Âlimlerin, “müşâkelede alâka, tahkikî ya da takdirî olarak sözde zikri beraber geçmesidir” sözlerindeki sohbetten kasıtları, birbirlerine delalet eden iki lafzın sözdeki eşlikleridir ve bunun dayanağı bu iki lafzın zihindeki (hayâldeki) komşuluklarıdır.”⁵⁰

Taşköprüzade Ahmed Efendi (ö. 968/1560) Fevâidu'l-Gıyasiyye'de geçen المشاكلة المشاكلة أن تذكر الشيء بلفظ غيره لوقوعه في صحبته tarifini şerh ederken, tarifin, “المشاكلة أن تذكر الشيء بلفظ غيره لوقوعه في صحبته” “müşâkele, bir şeyi başkasının lafzıyla zikretmendir” kısmına mecâzın dahil olduğunu, devamı olan, “لوقوعه في صحبته” “sözde zikri beraber geçtiğinden” kısmıyla ise mecâzın bu tarifin dışında bırakıldığını söyler.

Ayrıca şu farklara dikkat çeker: Mecâz, muhassinât-ı zâtiyyeden, müşâkele ise, muhassinât-ı araziyyedendir. Kezâ, mecâzda lafız mecâzî manada kullanılırken, İbnü'r-Raka'mak'ın beytinde geçen “senin için ne pişirmemizi istersin?” “bana bir elbise ve gömlek pişiriniz” misalindeki, “pişiriniz” ifadesi, “dikiniz” manasında kullanılmamıştır

⁴⁹ Ebu Bekâ el-Kefûmî, *Mu'cemün fî'l-Mustelehâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyyeti*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1419/1998, I, 1359.

⁵⁰ İbn Kemal Paşa.

ki mecâz olsun. Bilakis, bu lafız “dikiniz” yerine kaim olmuştur. Mecâz bir mana yerine başka manayı irade etmektir, Müşâkele ise bir lafız yerine baska bir lafız irade etmektir.

Taşköprüzâde, yukarıdaki tarifde tecnîs(cinâs)’in de dışarıda bırakıldığını söyleyerek, müşâkele ile farkını şöyle açıklar; “Tecnîs, bir münasebetten dolayı bir lafzı başkasına tercih etmektir, müşâkelede olduğu gibi başkasıyla değiştirmek değildir.”⁵¹

Muhammed Ali et-Tehanevî (ö. 1362/1943) ve bazı İslam âlimleri, bir lafız için üç durum söz konusu olduğunu belirtmişler. Birincisi, hakikat: bir lafzın gerçek anlamında kullanılmasıdır. İkincisi, mecaz: Bir ilgi veya benzetme sonucu lafzın gerçek anlamından başka anlamda kullanılmasıdır. Üçüncüsü, hakikat ile mecaz arasında olan lafızlardır. Bunlarda üç tür için söz konusudur. Birincisi, bir lafzın sözde kullanılmadan önceki halidir. Bunun örneği Kur’an’da yoktur. Bunun, kendisinden meydana gelen sözlere işaret için zikredildiğini söyleyenlerin kavli üzere, sûrelerin başlarındaki Hurûfu Mukattaâ’ların olması mümkündür. İkincisi, müşâkele sanatında zikredilen lafızlardır. وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ ayetinde⁵² olduğu gibi. Çünkü gerçek anlamında kullanılmamıştır. Bundan ötürü hakikat değildir. Yine, mûteber bir alâka da mevcut değildir. Böylelikle mecaz da değildir. Üçüncüsü, (cümlede kullanılmadan önce) özel isimlerdir.⁵³

Celaleddin es-Suyûti (ö. 891/1486), müşâkele sanatındaki alâka ile ilgili sorulan soruya verdiği cevapta (özetle) şunları aktarıyor; “...Bana zahir olan onun mecaz türünden olmasıdır. Bir kısım Beyan âlimi gördüm ki diyorlar; müşâkele hakikat ile mecaz arasındadır. Çünkü gerçek anlamında kullanılmamıştır. Bundan ötürü hakikat değildir. Yine, mûteber bir alâka da mevcut değildir. Böylelikle mecaz da değildir. Ben bu görüşleri Şerhi Elfiye adlı eserimde inceledim ve bunun katiyen mecaz olduğuna ve alâkanın olmadığı hususunun hakikat olmadığına hükmettim. Eğer dersin o halde alâkası nedir? Ben de derim: şekil ve sûrî benzerliktir. Bir insan ya da atın resmi insan ya da at olarak isimlendirilmesi gibi. Aynen bunun gibi *جزاء سينة سينة* ayetinde de, ikinci seyyie olan karşılığı, görüntü itibarıyla birinci seyyienin dengi olmasından, seyyie olarak isimlendirildi.”⁵⁴

⁵¹ Güllüce, s. 44; Taşköprüzâde, s. 272-273.

⁵² Ali İmran, 3/54.

⁵³ et-Tehanüvî, I, 768.

⁵⁴ Celaleddin es-Suyûti, *el-Havî li'l-Fetâva fi'l-Fıkh ve Ulûmi't-Tefsir ve'l-Hadis*, Tsz. II, 315.

İmam Suyûti'nin delillendirdiği bu alâka, örnek verdiği bu ayetler ve birçok Kur'an ayet-i için yeterli bir izahtır. Ancak müşâkele sanatı içeren bütün Kur'an ayetleri ve diğer müşâkele örnekleri için kuşatıcı bir alâka olamayacağı kanaatindeyim. Zira müşâkeleyi ispat için kendisiyle istişhad yapılan İbnü'r-Raka'mak'ın beytinde geçen müşâkele örneğindeki "pişiriniz" lafzı ile ondan kastedilen "dikiniz" lafzı arasındaki alâka, Celaleddin es-Suyûti'nin belirtmiş olduğu bu alâka ile açıklamak zordur.

Yukarıda görüşlerini verdiğim büyük üstadlarımızın izahlarından anlaşılan odur ki, müşâkelede alâka konusunda İslam âlimleri arasında bir ittifak oluşmamıştır. Bununla beraber yapılan bu izahlar, müşâkele sanatının anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

Müşâkeledeki alâka ile ilgili İslam âlimleri tarafından benimsenen görüşleri sırasıyla belirtecek olursak; (yaygın görüşlerin) birincisi: (müşâkelede alâka) iki lafzın hayâldeki eşlikleridir; İkincisi, zikirdeki musahabettir (sözde zikrinin beraber geçmesidir); Üçüncüsü, şekil ve sûrî benzerliktir.

1.4. MÜŞÂKELE SANATININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Araplarda İslam öncesi dönemde terimsel olarak müşâkele sanatından söz edilemez. Çünkü Araplar, ümmi bir toplum idiler. Belağat, Fesahat ve Şiire yönelik Edebiyat, fazla gelişim göstermekle beraber, bunun aktarımı şifahi olarak sema' yoluyla ezber usûlü nesilden nesile aktarılacak yapıydı. Terim olarak müşâkele sanatından söz edilememekle beraber, bir dil sanatı olarak müşâkele sanatı (diğer dillerde olduğu gibi) Belağat ve Fesahatta zirve bir dil olan Arapçada özellikle Cahiliyye şiirinde kullanıla gelmiştir.

Kur'an'ı tefsir için zorunlu bir ilim olan Arap Dili ve Edebiyatı, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ve Kur'an'ı Sünnet'le tefsirden sonra üçüncü bir yol olarak, İslam âlimlerinin en çok başvurdukları bir yöntemdir. Bu yöntemden yararlanmanın en yaygın şekli de Cahiliyye şiiriyle istişhaddır.⁵⁵

İşte müşâkele sanatı içeren ayetlerin tefsirinde de müfessirlerin müşâkele sanatını ispat için zikrettikleri en yaygın kanıt, Cahiliyye ve Muâllaka Şairleri'nden Amr b.

⁵⁵ İstişhad kavramı için bkz: Ali Eroğlu, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınları, Erzurum 2002.

Külsûm b. Malik b. ‘Attab b. Zuheyr b. Cuşem et-Tağlibî (m.ö. 600-500)’nin beyti gelmektedir. Onun müşâkele sanatına örnek teşkil eden şu beyti, tefsirlerde müşâkele sanatını istişhad için zikredile gelmiştir;

“Dikkat ediniz! Bize karşı kimse cahillik etmesin! Yoksa biz de o cahillerin cahilliğinin fevkinde bir cahillik yaparız”

İşte bu beyitte geçen “فنجهل (...cahillik yaparız)” ifâdesi, daha önce geçen “لا يجهلن” (cahillik yapmasın)” ifâdesinden dolayı, “aksi halde biz de ona cahilliğinden dolayı haddini bildiririz” cümlesi yerine, müşâkele yoluyla söylenmiştir.⁵⁶

İslam tarihinde müşâkele üslubundan bahseden ilk âlim Yahya b. Ziyad el-Ferrâdır (ö. 207/822). el-Ferrâ bu sanatı belli bir terim kullanmadan fakat müşâkele anlamında günümüzde anlaşıldığı şekilde yorumlamıştır.⁵⁷

İbn Kuteybe (ö. 276/889), müşâkele sanatı içeren âyetleri “مخالفة ظاهر اللفظ معناه” “Lafzın Zâhirinin, Manasına Muhalif Olması” başlığı altındaki maddelerden üçüncüsü olarak zikrettiği “الجزاء عن الفعل بمثل لفظه و المعنيان مختلفان” “manaları farklı olduğu halde, fiilin karşılığını (cezâsını) fiilin lafzıyla zikretmektir” alt başlığı altında ele almıştır. Müşâkele ismini kullanmasa da kasdettiğinin müşâkele olduğu açıktır.⁵⁸

el-Müberred (ö. 285/898), “mükâfee ve cezâ” (denklik ve karşılık) adını verdiği türü “bir lâfzın önceki bir lafza denk ve benzer biçimde, ancak farklı anlam ve bağlamda getirilmesi” şeklinde tanımlamıştır. Kur’an’ı Kerim’de Allah’a isnat edilen “mekr, keyd, suhriyyet, istihza, nisyan” gibi fiilleri (müşâkele sanatı içeren ayetleri), Allah’ın insanlara bu fillere denk düşen cezalar vermesi” manasına geldiğini söylemiştir.⁵⁹

İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923), وَإِذَا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُم إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ (14) اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (15) “Münafıklar şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında: Biz sizinle beraberiz, biz müminlerle ancak alay

⁵⁶ Hamevî, II, 252; İsbir-Cüneydî, s. 851; el-Maverdî, I, 77; Cemaluddin İbnu'l-Cevzî, *Zadu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Thk. M. Abdullah, Beyrut 1987, I, 25-26; Ebû Abdullah Muhammed b.Ahmet el-Kurtûbî, *el-Camiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Hişam Samir el-Buharî, Daru Alemlî'l-Kütüb, Suudi Arabistan 1423/2003, I, 145; Güllüce, s. 44.

⁵⁷ DİA. Müşâkele md.

⁵⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilu Müşkili'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz. I, 171.

⁵⁹ DİA. Müşâkele md.

ediyoruz. Allah onlarla alay eder! ve onları tuğyanları içinde şaşkın vaziyette bırakır”⁶⁰ âyetlerini açıklarken, 15. âyetteki, “اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ” “Allah onlarla alay eder” ifadesinde istihzanın Allah’a nisbet edilmesi hakkında farklı görüşler olduğuna dikkat çekerek bir görüşe göre ise, bu ifadede istihzanın cezası yerine cezayı gerektiren fiilin zikredildiğini, lafızlar benzese de manaların farklı olduğunu, âyette bildirilmek istenenin “istihzalarından dolayı, Allah’ın onları cezalandıracağı” olduğunu belirtir. Daha sonra, bu konuda âyetlerden başka örnekler verir. Müşâkele ifadesi yerine, “وإن اتفق لفظاهما- مختلفا المعنى” “lafızlar ittifak etse de manalar muhtelifdir” ifadesini kullanır.⁶¹

Ebü'l-Fedâ İsmail İbn Kesîr (ö. 367/977), Bakara sûresinin 15. âyetini açıklarken, âyetteki “اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ” “Allah onlarla alay eder” ifadesinde istihzanın Allah’a nisbet edilmesi hakkında farklı görüşler olduğuna dikkat çekerek bir görüşe göre ise, bu ifadede istihzanın cezası yerine cezayı gerektiren fiilin zikredildiğini, lafızlar benzese de manaların farklı olduğunu, âyette bildirilmek istenenin “istihzalarından dolayı, Allah’ın onları ileride cezalandırması” olduğunu belirtir. Daha sonra, bu konuda müşâkeleyle örnek teşkil edecek ayetlerden bazı örnekler verir. Müşâkele ifadesi yerine, “وإن اتفق لفظاهما فقد اختلف معناهما” “lafızlar ittifak etse de manalar muhtelifdir” ifadesini kullanır.

İbn Kesîr’in müşâkele sanatı konusunda İbn Cerir et-Taberî’nin yöntemini aynen takip ettiği, tefsirinden anlaşılmaktadır. Ayrıca o, müşâkele sanatı içeren ayetlerin tefsirinde farklı görüşleri verirken, sonuç olarak İbn Cerir et-Taberî’nin de, müşâkele manasındaki görüşü tercih ettiğini belirterek, bir bakıma kendi tercihinin de belirtmiştir.⁶²

er-Rummanî (ö. 384/994), müşâkeleyi “aynı kökten birkaç kelimenin bir söz içinde toplanması” şeklinde tanımladığı “tecanüs”ün iki türünden biri olarak “müzavece” başlığı altında ele almış ve “güzel anlatım” diye nitelemiştir.

Şerif er-Radî (ö. 406/1015), “Telhîsu'l-Beyân fî Mecazi'l-Kur'ân” adlı eserinde müşâkeleyi istiâre (mecaz) kapsamında değerlendirmiştir.

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî (ö. 450/1058), “en-Nüketu ve'l-Uyûn” adlı tefsîrinde müşâkele sanatı içeren ayetlerin açıklamasında müşâkele tabirini kullanmasa da müşâkele yerine müzavece tabirini kullanmıştır. Bakara sûresi,

⁶⁰ Bakara, 2/14-15

⁶¹ et-Taberî, I, 303; Güllüce, s. 46.

⁶² İbni Kesîr, I, 183-184-185.

15. âyet sadedinde bir yorumu anlatırken, *سمى الجزاء باسم المجازى عليه* “istihzanın cezâsı istihzanın ismiyle isimlendirildi” şeklindeki müşâkele manasında yorumlanacak bir ifade kullanmıştır. Açıklama sadedinde ise müşâkeleye örnek teşkil eden diğer âyetleri zikretmiş ve Amr ibni Gûlsüm’ün şiiri ile de görüşünü delillendirmiştir.⁶³

Ali İbnü’l-Hasen eş-Şeybânî el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), tam cinas’a (mümasil cinas) müşâkele adını vermiştir.⁶⁴

Zemahşerî (ö. 538/1144), Bedî’ ilminde yer aldığı şekliyle müşâkeleyi bir söz sanatı olarak terim anlamında ilk kullanan müfessir olduğu sanılmaktadır. Müşâkele sanatı içeren bazı ayetlerin tefsirinde müşâkele terimini kullanırken “cevabı soruya biçimce uydurma” şeklinde tanımlamıştır. Ardından müşâkele sanatı içeren şiirden beyit zikretmiştir.⁶⁵

Ebu Yakub Yûsuf b. Ebibekir es-Sekkâkî (ö. 626/1229), “Miftahü’l-Ulûm” adlı Belağat eserinde müşâkeleye mana sanatları arasında yer vermiş ve böylelikle günümüze dek mana sanatları arasındaki yerini korumuştur.⁶⁶

Celalüddin Ebu Abdullah Muhammed el-Kazvinî (ö. 666/1268), el-İzah fî Ulûmi’l-Belâğa adlı eserinde müşâkele sanatına, kendisinden sonra gelen İslam âlimlerinin çoğunluğu tarafından benimsenen bir tanım yapmıştır. Ayrıca o müşâkeleyi ilk defa tahkikî ve takdirî diye iki kısma ayırmıştır. Her iki tür için Kur’an ayetlerinden örnekler vermiştir.⁶⁷ Kendisinden sonra gelen İzzeddin el-Mevsilî (ö. 630/1233?), Safiyüddin el-Hilli (ö. 735/1334), İbni Hicce el-Hamevî (ö. 837/1433), Celaledin es-Suyutî gibi birçok âlim de aynı anlayışı sürdürmüştür. Önceleri kimi müfessir tarafından “mükabele, müzavece, cinas, seci’ ve tıbak” gibi kendisine benzeyen dil sanatlarıyla karıştırılan ve yer yer müşâkele ile müteradif olarak (Mâverdî (ö. 450/1058), Beğavî (ö. 516/1122), İbnu’l-Cevzî (d. 511/1120), Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi) bazen müşâkele tabirini, bazen de bu isimlerden birinin kullanıldığı müşâkele sanatı, Kazvini ile birlikte mümeyyiz bir sanat olarak Tefsir kitapları, Hadis şerhleri, Belağat kitapları ve diğer ilgili ilimlerde özgün yerini almıştır. Bununla beraber manasındaki benzerliğinden ötürü

⁶³ el-Maverdî, I, 77.

⁶⁴ Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fî l-Arûz ve l-Kavâfi*, Dimeşk 1399/1979, s. 296.

⁶⁵ ez-Zemahşerî, I, 187, 343, 573.

⁶⁶ es-Sekkâkî, I, 184.

⁶⁷ Kazvinî, I, 327.

ve kendilerinden önceki müfessirlere itimaden (müteradif olarak) eski geneleği sürdüren (Fahreddin er-Razî (ö. 606/1209), Kurtubî (ö. 671/1273), Kadı Beydavî (ö. 685/1286), gibi) bazı müfessirler de olmuştur.

Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an adlı eserinde müşâkele sanatını, lafzın lafza müşâkelesi ve lafzın manaya müşâkelesi diye ikiye ayırmıştır. Birinci kısım için Kazvini'ye benzer bir yöntemi benimsemiş, fakat buna ikinci kısmı eklemiştir. Ancak onun, lafzın manaya müşâkelesine örnek olarak zikrettiği ayetlerin çoğunu, Belağat âlimleri İ'tilaf sanatı başlığı altında ele aldıklarından, tefsirlerde yaygınlık kazanamamıştır.⁶⁸

Osmanlı döneminde yetişmiş bir âlim olan Ahmed b. Kemâl Paşa (ö. 940/1533), müşâkele sanatı hakkında "Risale fi Tahkîki'l-Müşâkele" adında iki sayfa(varak)lık Arapça bir risale yazmıştır. Bu risale Türkiye'de birçok yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu risalenin bir nüshasını cd'ye aktarılmış halde, İstanbul Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nden temin ettim ve kendisinden yararlandım.

Günümüzde İslam dünyasında Nacî Abdül'âli Seyyid Ahmet Hicazî, Mısır, Kahire Üniversitesi Darü'l-Ulûm Fakültesi Sarf Nahiv ve Arûz Bölümü'nde, müşâkele sanatı hakkında "el-Müşâkeletü fi'l-Kur'ani'l-Kerîm Dirasetün Nahviyyetün ve Delaliyyetün" adında yayımlanmamış bir doktora çalışması yapmıştır.

Ayrıca İbrahim Cemil b. İbrahim, ظاهرة المشاكلة في الصرف العربي "Arapça(nın) Sarf İlminde Müşâkele Olgusu" adında 2005 yılında Arapça bir kitap yayımlamıştır. "Thahrah almshaklah fi alsrf ala'rbi" adıyla İngilizce de bastırılan bu eser, Abudabi, Mektebetü'l-Mütenebbi'den İnternet vasıtasıyla ya da başka yolla temin edile bilmektedir.

Ülkemizde Doç. Dr. Veysel Güllüce hoca Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (25) Erzurum, 2006) müşâkele ile ilgili "Kur'an'ı Kerîm'de Allah'a Müşâkele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi" adında yirmi iki sayfalık bir makale yayımlamıştır.

Ayrıca günümüzde Üniversitelerde birçok akademik çalışmalarda, müşâkele sanatı içeren ayet ve hadislerin zikri esnasında, şerh ve izahlarında ya da Arap Dili ve

⁶⁸ ez-Zerkeşî, III, 377-378.

Belağatı üzerine yapılan çalışmalarda, müşâkele sanatına dair kısmi açıklamalar yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA MÜŞÂKELE SANATI

2.1. MÜŞÂKELE SANATI İÇEREN KUR'AN AYETLERİ

Bu âyetler iki kısımdır.

Birincisi: “Lafzın Lafza Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri.” (مشاكلة اللفظ للفظ)

Bu âyetler de kendi arasında ikiye ayrılır.

1-Sohbetinde tahkikî olarak (açıkça) zikri geçtiği için lafzın lafza müşâkelesi yapılan Kur'an âyetleri

2- Sohbetinde takdirî olarak (hazif) zikri geçtiği için lafzın lafza müşâkelesi yapılan Kur'an âyetleri

İkincisi: “Lafzın Manaya Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri.” (مشاكلة اللفظ للمعنى)

Şimdi bu âyetleri sırasıyla incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Lafzın Lafza Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri. (مشاكلة اللفظ للفظ)

2.1.1.1. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri (Tahkikî Müşâkele Sanatı)

2.1.1.1.1. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi Bir Kavramda Bolca Yapılan Kur'an Âyetleri

2.1.1.1.1.1. İstihza (الاستهزاء)

Kur'an'ı Kerim'de müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edilen fillerden birisi olan istihza'nın lügat anlamı hakkında Reşit Rıza (1865-1935), Tefsîrû'l-Menar'da şunları aktarmaktadır; “İstihza, alay etme eylemidir. Kişinin bir başkasıyla bilinçli alay etmesidir. هزأت (hezi'tu bi ve min) (هزئت (ب) و (من) den isimdir. Bir lügatte (lehçede) هزأت (heze'tu)'dur. Böylece, تعب نفع (tei'be ve nefeâ) bablarındandır. استهزأت به (istehze'tu bihi): yani onu hafife aldım, onunla alay ettim.

Beydâvi dedi ki; ”İstihza, suhriyyet ve hafif görmedir. هزأت ب استهزأت (heze'tu bi ve istehze'tu) anlamları birdir. “Ecebtu ve istecebtu” gibi. Kelimenin kök anlamı

hafifliktir. هزؤ (hüzü') hızlı ölümdür. Ansızın biri öldüğünde, هزأ فلان (heze fülânün) denilir”⁶⁹

Alûsî (ö.1270/1854), Rûhu'l-Meânî'de istihza ile ilgili ek alarak şunları aktarmaktadır; “Şeyhu'l-İslam İmam Gazâlî (ö.520/1126) dedi ki; istihzâ, bir kimseyi tahkir etmek, hafife almak ve ona güler tarzda ayıplarına ve noksanlıklarına dikkat çekmektir. Bazen bu, fîli ve sözlü anlatma ile olduğu gibi, işâret ve îmâ ile de olur.”⁷⁰

Fahreddin er-Razî, istihzâyı şöyle açıklamaktadır; “İstihzâ, alay yoluyla bir kimseye kötülük yapmayı gizlemekle beraber, o konuda ona katıldığını ortaya koymaktan ibarettir”⁷¹

Bakara sûresinin 14. ve 15. âyetlerinde geçen istihzayla alâkalı âyet şudur;

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ (14) اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (15)

Yüce meâlî; “(Münafıklar) iman edenlerle karşılaştıkları zaman, ‘inandık’ derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir”⁷²

Bu âyetlerin sebab-i nüzûlü hakkında İmam Suyûtî “ed-Dürü'l-Mensur” adlı rivâyet tefsirinde özetle şunları aktarmaktadır; “Vahidî ve Sa'lebî senediyle ibni Abbas'tan tahrir ettiler ki; ibn Abbas demiş; “Bu âyet(ler), (münafık) Abdullah b. übey ve arkadaşları hakkında indi. Bunun sebebi ise; günün birinde onlar çıktılar. Rasulullah (s.a.v.)'in sahabilerinden bir grup onları karşıladı. Abdullah b. Übey (arkadaşlarına) dedi. Bu aptalları sizden nasıl uzaklaştıracığıma bakınız! Gidip Hz. Ebûbekir'in (r.a.) elini tutup şöyle dedi: Hoş geldin! (merhaba) ey sıddîk, benî temîm'in efendisi, şeyhu'l-İslam, mağara'da Rasûlullah'ın (s.a.v.) ikincisi ve canını, malını Rasûlullah (s.a.v.) uğruna harcayan kişi! Sonra Hz. Ömer'in (r.a.) elini tutup şöyle dedi: Merhaba ey adiyy b. ka'b (kabilesi)'nin efendisi, el-Fârûk, Allah'ın dînini kuvvetlendiren ve canını, malını

⁶⁹ Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menar)*, El-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitab, Arapça baskı, 1990, I, 138.

⁷⁰ Âlûsî, I, 158.

⁷¹ Fahreddin er-Râzî, I, 231.

⁷² Bakara, 2/ 14-15. DİB. Yayınları K.K. Meali, Ankara 2006.

Rasûlullah (s.a.v.) uğruna harcayan kişi! Sonra Hz. Âlî'nin elini tutup şöyle dedi: Merhaba ey Rasûlullah (s.a.v.)'in amcası oğlu, Rasûlullah (s.a.v.)'den başka Haşimoğulları'nın efendisinin kendisini sünnet ettiği! Sonra (iki gurup) bir birinden ayrılınca, Abdullah b. Übey arkadaşlarına dedi: Gördünüz nasıl yaptım? Artık bundan böyle onları görürseniz, sizde yaptığım gibi yapınız. Onlar da, onun yaptığını övdüler ve onu hayırla andılar. Müslümanlar da, Nebi (s.a.v.)'e dönüp bu durumu ona söylediler. Derken bu âyet(ler) nazil oldu"⁷³ Medine'deki Yahudilerin münafıkları hakkında nazil olduğu rivayetleri de vardır. Uzun olmamak için, müfessirlerce daha çok kabul görmüş rivâyetle yetiniyoruz.⁷⁴

Bu 15. âyetin başında geçen **الله يستهزئ بهم** cümlesi hakkında tefsirlerde çok geniş izahlar yapılmıştır. Özeti şudur; Bu âyette geçen **الله يستهزئ بهم** “Allah onlarla alay eder” kaydı, önceki âyette geçen münâfıkların **إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ** “Biz ancak onlarla (mü'minlerle) alay ediyoruz” sözüne karşı, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bu görüş, İslam âlimlerinin çoğunluğunun tercih ettiği bir görüştür.⁷⁵ Bu görüşü, ilk müfessirler, müşâkele lafzını kullanmadan, fakat müşâkele manasına gelecek şekilde izah ettikten sonra, mükabele, mücavede veya cevap gibi tabirlerle ifade etmişlerdir.⁷⁶ Hiçbir isimlendirmede bulunmayan müfessirler de çoktur.⁷⁷ Daha sonra gelen müfessirler ise, müşâkele lafzını doğrudan kullanmışlardır.⁷⁸ Bir kısım müfessir de, müşâkele ile birlikte diğer görüşleri de aktarmıştır.⁷⁹

Bu âyetin tefsiri hususunda yaygın olan görüşleri sırasıyla şöyle sıralayabiliriz.

1-İstihzayı gerçek anlamda Allah'a nisbet etmek doğru değildir. Çünkü Yüce Allah, Bakara sûresinde İsrailoğulları'nın Mûsa (a.s.) ile ilgili kıssasını hikâye ederken, şöyle buyuruyor;

⁷³ es-Suyûti, I, 164-165.

⁷⁴ es-Suyûti, I, 165-166.

⁷⁵ er-Razî, I, 623; es-Sabunî, I, 32; eş-Şevkânî, I, 519; el-Kurtûbî, I, 253.

⁷⁶ Ebu Hayyan el-Endülüsî, V, 183; Ebubekir Ahmet b. Ali er-Râzî el-Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Sadık Kumhavi, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1405, I, 31.

⁷⁷ Ebu Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Semâ'nî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Thk. Yasir b. İbrahim ve Ganim b. Abbas, Arapça baskı, Daru'l-Vatan, Riyad 1418/1997, I, 51; İzz b. Abdüsselam es-Sülemi, *Tesîru İzz b. Abdüsselam /İhtisaru'n-Nüketi lil-Maverdi*, Thk. Doktor Abdullah b. İbrahim, Arapça baskı, Beyrut, Tsz. I, 14; Ebu İshak Ahmet b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, Daru İhyai Türasil-Arabî, Beyrut 1422/2002, I, 157.

⁷⁸ Fahreddin er-Razî, I, 623. Sabunî, I, 32; el-Kummî en-Nisabûrî, I, 415.

⁷⁹ et-Taberi, I, 301-306; Kadı Beydavi, *Tefsîru'l-Beydâvi*, Arapça baskı, Trz. I, 178; İsmail Hakkı Bursevî, I, 47.

...قَالُوا اتَّخَذْنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ “... (israiloğulları) dediler, “Sen bizimle alay mı ediyorsun?” Mûsâ, “Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” demişti.”⁸⁰ Bu âyetin delâletiyle istihza cahillerin işi olarak kınanmıştır.⁸¹

Bu âyette geçen **الله يستهزئ بهم** “Allah onlarla alay eder” cümlesinin müşâkele yoluyla söylendiğine delil şu âyetlerdir; **وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا** “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür...”⁸² Bu âyette geçen birinci seyyie gerçek seyyiedir; ikinci seyyie ise gerçek seyyie değildir. **فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ** “...Size karşı haddi aşana sizde aynı şekilde haddi aşın. (saldırın)...”⁸³ Bu âyette geçen ikinci haddi aşma, haddi aşma değildir. Ancak birincisine nisbetle, müşâkele yoluyla söylenmiştir. **وَأِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ** “Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın...”⁸⁴ Bu âyette geçen birinci ceza suç değildir; ancak müşâkele ve mükâbele yoluyla söylenmiştir.⁸⁵ Araplar, cezayı cezaya karşılık zikrederler. Ancak birincisi ceza değildir. (Arap) şairinin (Amr b. Kûlsüm) sözü bu türdendir;

أَلَا لَا يَجْهَلْنَ أَحَدٌ عَلَيْنَا ... فَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ ...

“Dikkat ediniz! Bize karşı kimse cahillik etmesin! Yoksa biz de, o cahillerin cahilliğinin fevkinde bir cahillik yaparız”⁸⁶

Bu beyitte geçen **فَجْهَلُ** “...cahillik yaparız” ifadesi, daha önce geçen **لَا يَجْهَلْنَ** “cahillik yapmasın” ifadesinden dolayı, müşâkele yoluyla söylenmiştir.⁸⁷

2-İbni Âbbas’tan (r.a.) **الله يستهزئ بهم** “Allah onlarla alay eder” ayetinin anlamı sorulduğunda, İbni Abbas şöyle cevaplamıştır; “Onlara gadap etmesi ve rahmetinden mahrum etmesiyle, onlarla alay etmesidir.”⁸⁸

⁸⁰ Bakara, 2/67.

⁸¹ Tefsiru’r-Razî, I, 93.

⁸² Şûrâ, 42/40.

⁸³ Bakara, 2/194.

⁸⁴ Nahl, 16/126.

⁸⁵ Ebu’l-Abbâs Ahmet b. İdris el-Kirâfî, *El-Füruk*, Thk. Halil el-Mansur, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998, III, 105; et-Taberi, I, 302; el-Cassas Ebubekir, I, 31; İbni Kesir, I, 184.

⁸⁶ er-Râzî el-Cassas, I, 31; es-Sa’lebî, I, 157; İbnü’l-Cevzî, I, 36.

⁸⁷ **Not:** Mâverdî, Zemahşerî, İbni Cevzî, Kurtubî, İbni Kesir, Taberî, Beğavî gibi bazı müfessirler, müşâkele tabiri yerine, mükabele, mükavede, müzavece, ıstırad, cevap gibi tabirler kullanmışlar. Sadedinde ise müşâkele sanatına delil teşkil eden âyetleri örnek vermişler ve bunu müşâkele sanatı içeren şiirle delillendirmişlerdir. Bunun sebebi olsa olsa, daha kavramlar netleşmediğinden, Arap dilinde olan bir ifade biçimi (Belağat sanatı) farklı şekilde isimlendirilmiştir. Biz, bunları, müşâkele sanatı olarak değerlendirdik.

⁸⁸ et-Taberi, I, 304; İbni kesir I, 184.

İbni Abbas (r.a.)’ın bu tefsiri, müşâkele sanatına aykırı değildir. Aksine bu âyette müşâkele sanatının varlığına delil teşkil eder niteliktedir. Çünkü İbni Abbas, (r.a.) Allah’ın onlarla alay etmesini, onların alaylarına karşılık, Yüce Allah’ın onları rahmetinden mahrum etmesi sûretiyle cezalandırmasıyla açıklamıştır.⁸⁹ Müşâkele tabirini kullanmamasının sebebi, o dönemde henüz ilimler tedvin edilmediğindendir.

Şu bir gerçek ki; Kur’an’ı en iyi anlayanlar, sahabe ve tabiidir. Çünkü onlar, derslerini Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ya bizzat veya birinci ağızdan bir birlerinden almışlardır.⁹⁰ Ancak ilimlerin tedvin ve tasnifi onlardan sonra olmuştur. Onlardan sonra gelen âlimler, onlardan öğrendiklerini, sistemleştirip isimlendirmişlerdir.

3-Allah’ın âhirette onlarla istihzâ etmesidir. Âhirette onlarla alay etmesi iki şekilden birisiyledir;

Birincisi: Allah’ın mü’minlere sırat köprüsü üzerinde kendisiyle yürüyecekleri bir nur verip, münafıklar oraya ulaştıklarında, kendileriyle mü’minlerin arasına bir engelin girmesidir. İşte bu onlarla alay etmektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır;

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا
فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهَرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ (13) يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَى
وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ (14)

Yüce meâli; “Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, “Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım” diyecekleri gün kendilerine, “arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın” denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. (Münafıklar) mü’minlere şöyle seslenirler: “Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?” (Mü’minler de) derler ki: “Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musîbetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah’ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında da sizi aldattı.”⁹¹

⁸⁹ en-Nisaburi, I, 106.

⁹⁰ Nursi, *Sözler*, s. 492,

⁹¹ Hadid, 57/13-14; Mükatil b. Süleyman, *Tefsîru Mükatil b. Süleyman*, Thk. Ahmet Ferid, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyyeh, Lübnan/Beyrut 1423/2003, Arapça baskı, I, 34; İbni Kesir, I, 184; Abdürrahman b. Nasır b. Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîmu’r-Rahman fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennan*, Thk. Abdürrahman b. Nâsir b. Muâlla, Müessesetu’r-Risâleh, 1420/2000, I, 43.

İkincisi: Alah'ın, onları cennete yaklaştırmasıdır. Nihayet onlar, cennetin parlaklığını, güzelliğini, refahını görüp, kokusunu teneffüs ettikten sonra, Allahın onları cennetten uzaklaştırıp cehenneme atmasıdır. İşte onlarla istihzanın anlamı budur. Kütüb-ü Sitte'de bu anlamda bir hadis vardır.⁹²

Nitekim Yüce Allah Mutaaffîn sûresinde, kâfirlerin alayını zikredip akabinde şöyle buyurmaktadır;

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ

Yüce meâlî; “İşte bugün de mü'minler kâfirlere gülerler”⁹³

İbn Ebi Zemnin tefsirinde şu rivayeti aktarmaktadır; “Yahya, Mübarek b. Fadla'dan, o da, Hasan Basrî'den rivayet etmiş ki; “Rasulullah (s.a.v.) buyurdu. Kıyamet günü müstehzîler getirilir. Onlara cennetten bir kapı açılır. Girmeleri için çağrılırlar. Onlar da hemen gelirler. Kapıya ulaşır ulaşmaz, kapı kapatılır. Onlar da, oracıkta dönerler. Sonra girmeleri için tekrar çağrılırlar. Hemen gelirler. Kapıya ulaşır ulaşmaz, kapı (yine) kapatılır. Onlarda, oracıkta (tekrar) dönerler. Sonra girmeleri için tekrar çağrılırlar. Hemen gelirler. Kapıya ulaşır ulaşmaz, kapı (yine) kapatılır. Onlarda, oracıkta (tekrar) dönerler. Sonra girmeleri için tekrar çağrılırlar. Artık ümitsizliklerinden gelmezler”⁹⁴

4-Yapmış oldukları istihzalarının cezasını kendi başlarına çevirmektir. Böylece onlar, kendileriyle alay edilir konuma düşürülürler. Ya da istihzanın gerekçesi ve amacı olan hakareti ve alçaklığı onlara indirmesidir.⁹⁵

Nitekim Cenab-ı Hak Tevbe sûresinin 126. ayetinde şöyle buyurmaktadır; **وَلَا يَرَوْنَ**

أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ

Yüce meâlî; “Görmüyorlar mı ki, onlar (münafıklar) her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra da, ne tevbe ederler, ne de ibret alırlar”

Ayrıca Nebe' sûresinin 26. âyeti olan **جَزَاءٌ وَفَاقًا** “Yaptıklarına muvafık bir ceza” hükmü de bu açıklamaya delil teşkil eder niteliktedir.

⁹² es-Semâ'nî, I, 51; Tefsiru'r-Razî, I, 231; es-Sa'lebî, I, 157.

⁹³ Mutaaffîn, 83/34; Tefsiru'r-Razî, I, 231.

⁹⁴ Ebu Abdullah İbni Ebi Zemnîn el-Mervî, *Tefsîru İbni Ebi Zemnîn min Muhtasarı Tefsîri Yahya b. Abdüsselam*, I, 4; es-Sa'lebî, I, 157; Nasır b. Sa'dî, I, 43.

⁹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, I, 47; Fahreddin er-Razî, I, 231; et-Taberi, I, 183; İbni Cevzî, I, 36; er-Râzî el-Cassas, I, 31.

5-Yaptıkları isyan ve inkârlarından ötürü, Allah'ın onları kınaması ve azarlamasıdır. Nitekim denilir; "Artık bugünden itibaren, falanla hep alay edilir"

Bundan, insanların onu kınaması ve azarlaması kast edilir.⁹⁶

6-Allah'ın onları emniyet içinde günahlarıyla ansızın yakalaması için bir istidracıdır. ⁹⁷ (Böylece) Allah (c.c.) eylemlerinin çirkinliğini, kendilerine süslü gösteriyor.⁹⁸

Bunun delili şu âyet-i kerimedir;

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّنا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرًا لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

Yüce meâli; "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, kendileri için hayırlı olduğunu sakın sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır"⁹⁹

7-Münafıkların kendi dostları (olan insi şeytanlar) ile baş başa kaldıklarında derler: Biz Muhammed'i (s.a.v.) ve getirdiklerini yalanlama hususunda, kesinlikle sizinle beraber dininiz üzerineyiz. Biz, onlara, Muhammed'i (s.a.v.) ve getirdiklerini tasdik ettik diye ortaya koyduğumuz sözlerimizle, sadece onlarla alay edicileriz, demelerine karşılık, Yüce Allah da, onlarla alay edeceğini haber verdi. Böylece onlara, bu dünyada, İslamın âhkamını uyguluyor. Yani, âhiretteki onlara vereceği şiddetli azabın ve cezanın aksine, bu dünyada, kanlarını ve mallarını koruyor.¹⁰⁰

8-Allah'ın (c.c.) onlara hızlanı, tevfiğ ve hidayetden yoksun bırakmasıdır.¹⁰¹ Yani; onlar, cüzî iradeleriyle küfrü tercih edip, küfürde ısrar edince, Allah da (c.c.), onlardan yardımını kesip, hidayete (doğru yolu bulmaya), muvaffak etmeyerek küfür ve nifaklarıyla baş başa bırakmasıdır.

⁹⁶ Taberi I, 301; Ebu İshak es-Sâlebî, I, 157.

⁹⁷ **İstidrac:** Hakkı ve hakiki değeri olmadığı halde bir kimsenin kesreti ni'mete mazhar olması ve bu sebeple küfür ve isyana devam etmesi ile azap ve gadabı ilahiyeye yaklaştırılmasıdır. (Abdullah Yeğîn, *Yeni lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, s. 292).

⁹⁸ Taberi, I, 302; İbni Kesir, I, 183; Reşit Rıza, I, 137; Ebu Abdürrahman el-Ezdî es-Sülemî, I, 52.

⁹⁹ Al'i İmran, 3/178; İbni Cevzî, I, 36.

¹⁰⁰ İbni Kesir, I, 184; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mersî, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-A'zam*, Thk. Abdülhamit Hindâvî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, IV, 350; Muhammed b. Muhammed el-Âmâdî Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut, Tsz. I, 47.

¹⁰¹ Ebu İshak es-Sâlebî, I, 158;

Bunun delili, bu 15. ayette geçen **اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ** “Allah onlarla alay eder” cümlesinin devamı olan **وَيَمْدُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ** “ve azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir”¹⁰² cümlesidir.

9-Allah’ın onları hata ve cehaletle suçlamasıdır. Bunun anlamı; Allah’ın, onların amellerinin hata olduğunu bildirmesi ve küfürde kalmalarını, cahillik olarak nitelemesidir.¹⁰³

Hasan Basrî (ö. 110/728) bu âyetin tefsiri için demiş; “Allah’ın onların nifaklarını mü’minlere göstermesidir”¹⁰⁴

Bunun delili şu âyet-i kerimedir;

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَخِرُوا اللَّهَ مَخْرِجَ مَا تُحْذَرُونَ

Yüce meâlî; “Münafıklar, kalplerinde olan şeyleri, yüzlerine karşı açıkça haber verecek bir sûrenin üzerlerine indirilmesinden çekinirler. De ki: “Siz alay ede durun! Allah, çekindiğiniz o şeyi ortaya çıkaracaktır.”¹⁰⁵

Alûsî, Rûhu’l-Maânî’de, **اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ** “Allah onlarla alay eder” cümlesiyle ilgili müfessirlerin değerlendirmesini belirtirken özetle şöyle diyor; “Ehlü’l-Hadis ve bir kısım Rey Ehli, Allah’ın istihzâsını gerçek anlamında aldılar. Ancak müstehzî ismini Allah’ın (onu noksan sıfatlardan tenzih ederiz.) isminden saymadılar. Dediler ki; Allah’ın istihzâsı, gereği, kendisine muttali olan kimsenin hayrete düşeceği ve ona güleceği şekilde onu tahkir etmesi ve zelil kılmasıdır. Şanı yüce olan Allah’tan bunun vakî olması imkansız değildir... İnsanların (âlimler) çoğu ise dediler ki; Allah, (c.c.) istihzâ ile hakikî anlamında nitelenemez. Çünkü, müstehzî’nin anlamında, (âyetin beyaniyle) cehâlet vardır. Ancak hikmetinin ve rahmetinin gereği (müstehzî)’ye doğru yolu göstermek için yaptığı ile cezalandırır. Allahın zatı ise, istihza ile muttasıf olamaz. Onda oyun vardır. Allah’ın (c.c.) yüceliğine yakışmaz. Dolayısıyla âyet, bundan ötürü te’vil edilmiştir. (Bu te’villerden biri) istihza ile cezası kast edilmiştir... Bunda müşâkele sanatı vardır.”¹⁰⁶

¹⁰² Bakara 2/15, DİB. K.K. Meali.

¹⁰³ Alî el-Cevzî, I, 36.

¹⁰⁴ el-Begavî, I, 68.

¹⁰⁵ Tevbe sûresi, 9/64; Ebu’s-Suûd, I, 47.

¹⁰⁶ el-Âlûsî, I, 158.

Ebu Hayyan el-Endülüsî (ö.746/1345) el-Bahrü'l-Muhît'inde diyor ki; “Kur'an'daki (istihzâ, keyd, mekr, hud'â gibi) fiillerde ihtilaf edildi. “Allah kâfirlerle alay edendir” tuzak kuranlara karşı, tuzak kurandır” denilmesi sûretiyle, müteâllikiyle kayıtlı olarak, ismi fâil ile Allah, isimlendirile bilir mi? Bir grup, bunu caiz gördü. Bir grup da, ondan alıkoydu (te'vil etti). Doğru olan budur. Amma, kaydı olmadan ismi faili doğrudan Allah'a nisbet etmek (makir, müstehzî gibi) icmâ ile caiz değildir”¹⁰⁷

2.1.1.1.2. Meker (المكر)

Kelimenin aslı, مكر يمكر (mekere, yemkuru)'dan masdar isimdir. Mef'ûlünü doğrudan aldığı gibi, ba (ب) harf-i cerriyle de alır. Hile yaptı anlamındadır. Araplar, مكر بشريكه (mekere bişerîkihî) deyince, şunu kast ederler; “Ortağına, hilekâr tilki gibi davranıyor” Allah hakkında kullanıldığında, örneğin; مكر الله العاصي وبه (mekerellahu'l-âsiye ve bihî)¹⁰⁸ denildiğinde iki anlama muhtemeldir;

Birincisi: Hilesinden ötürü Allah onu cezalandırdı.

İkincisi: (İstidrac eseri) ona mühlet verdi, ona imkan sağladı.¹⁰⁹

Araplar, gece olup karanlık çökünce, مكر الليل (mekere'l-leylu) derler.¹¹⁰

Kur'an'ı Kerim'de müşâkele yoluyla Allah'a nisbet edilen fillerden birisi olan mekr'in lügat ve ıstilahî anlamı hakkında Reşit Rıza Tefsîrû'l-Menar'da özetle şunları aktarmaktadır; “Mekr, bir kimse aleyhinde, habersizce, ummadığı, beklemediği bir şekilde gizlice plan yapmaktır. Rağıb el-İsfahanî dedi ki; “Mekr, bir hîle ile, başkasını maksadından uzaklaştırmaktır. Mahmûd (iyi) ve mezmûm (kötü) diye iki kısma ayrılır”¹¹¹

Kötü mekr'e delil şu ayet-i kerimedir;¹¹²

اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا

¹⁰⁷ Ebu Hayyan el-Endülüsî, V, 231.

¹⁰⁸ Bu ikili açıklama مكر fiilinin mef'ûlünü doğrudan ve dolaylı olarak (harf-i cerli) aldığına işaretir.

¹⁰⁹ el-Mu'cemu'l-Ârabiyyu'l-Esâsî, s. 694; Muhammed b. Abdurrezzak, *Tacü'l-'Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, XXIX, 1146, Mekere maddesi.

¹¹⁰ Fahreddin er-Razî, I, 1156.

¹¹¹ Raşit Rıza, I, 470.

¹¹² Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, Ahbasrû'l-Yevm, Kahire 1991, I, 988; Muhammedü'l-Emin b. Muhammed el-Ceknî eş-Şenkîti, *Edvâü'l-Beyan fi İzahî'l-Kur'an'i bi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr ve'n-Neşr, Beyrut 1415/1995.

Yüce meâli; “Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah’ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah’ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.”

Al-i İmran sûresinin 54. âyetinde geçen mekr ile ilgili âyet;

وَمَكْرُوا اللَّهَ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Yüce meâli; “Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır”

İslam âlimlerinin çoğu, bu âyette geçen, وَمَكْرَ اللَّهُ “Allah da onlara tuzak kurdu” cümlesinin müşâkele yoluyla söylendiğini belirtmişler.¹¹³ Delil olarak Kur’an’da müşâkele sanatına delil teşkil eden ayetleri sıralamışlardır. Bir kısım müfessir de, istihzâ başlığı altında verdiğimiz âlimlerin görüşlerinden bir kaçını sıralamıştır.¹¹⁴

Bu âyetin tefsiri hususunda yaygın olan görüşleri şöyle sıralayabiliriz.

1-Onların İsa (a.s.)’a tuzakları, onu öldürmeye yeltenmeleridir. Allah’ın onlara mekri ise, İsa (a.s.)’ı göğe kaldırmasıdır. Şöyleki; Yahudilerin kralı olan Yehûdâ, İsa (a.s.)’ı öldürmek istedi. Cibrîl (a.s.) da, İsa (a.s.)’dan bir an bile ayrılmıyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak buyurdu; وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ “...Biz onu Rûhü’l-Küdüs (Cebrail) ile destekledik...”¹¹⁵ Onlar İsa (a.s.)’ı aramaya başlayınca, Cibrîl (a.s.) ondan, içinde saklanacağı bir kuytu olan bir eve girmesini talep etti. Onlar o eve girince, Cebrail (a.s.), İsa (a.s.)’ı oradan göğe çıkardı. Allah, (c.c.) İsa (a.s.)’ı ele veren münafıkı İsa (a.s.)’a benzetti. Kral’ın askerleri de onu yakalayıp öldürdüler. İşte bu, Allah’ın mekridir.¹¹⁶

2-Allah’ın mekri, Yüce Allah’nın onları helak etmesidir.¹¹⁷ Buna delil olarak şu âyet-i kerime gösterilmiştir;

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

¹¹³ es-Sekkakî, I, 184; Muhammed Reşit Rıza, I, 259; Ş’arâvî, I, 504; Fahreddin er-Razî, I, 623; Tahir b. Aşûr, II, 112; İbni Kesir, I, 183.

¹¹⁴ el-Âlûsî, I, 179.

¹¹⁵ Bakara, 2/87.

¹¹⁶ Fahreddin er-Razî, I, 1156; et-Taberi, VI, 454; İbni Kesir, II, 46.

¹¹⁷ Ebubekir muhammed b. İbrahim en-Nisabûrî, *Tefsîru’l-Kur’an*, Thk. Said b. Muhammed, Daru’l-Measir, Medîne 1423/2002, I, 221; Fahreddin er-Razî, I, 2892,

Yüce meâli; “Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da, bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar”¹¹⁸

3-Allah’ın mekri, Yüce Allah’ın onlara bir istidrâcıdır.¹¹⁹ Buna delil olarak şu âyet-i kerime gösterilmiştir;

وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُثَمِّلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمِّلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

Yüce meâli; “İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır”¹²⁰

4-Allah’ın mekri, Yüce Allah’ın onları cezalandırmasıdır. Mekr ile isimlendirilmesi, onların mekri ile beraber sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla zikredilmesindendir. “Allah, mekr edenlerin en hayırlısıdır” denilmiş. Çünkü Allah’ın mekri, onlara bir cezalandırmadır ve mü’minlere, bir yardımdır.¹²¹ Buna delil şu âyet-i kerimedir;¹²²

وَمَكْرُوا مَكْرًا وَمَكْرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (50) فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَاقْتُلْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (51)

Yüce meâli; “Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu. Bak, onların tuzaklarının sonucu nasıl oldu: Biz onları ve kavimlerini topyekûn helak ettik”¹²³

Bu âyet-i kerime, Allah’ın mekrinden maksat ne olduğunu bize açıkladığı gibi, Allah’ın mekrini âyetin sibakında geçen cezalandırma ile ifade etmeyip مَكْرًا “biz de mekr yaptık” diye ifade etmesi müşâkele sanatını gözetmesinden ötürüdür.

Ayrıca Nuh sûresinin 22. âyetinde geçen şu âyet-i kerime de buna delil teşkil eder niteliktedir;

¹¹⁸ En’am, 6/44.

¹¹⁹ Muhammed b. El-Hüseyin el-Ezdî es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, Thk. Seyyid Âmrân, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001; Fahreddin er-Razî, I,2892,

¹²⁰ Ali imran, 3/178.

¹²¹ Alî b.Muhammed el-Cevzî, I, 395; Alaeddin Ali b. Muhammed el-Bağdadî el-Hazin, *Tefsîru’l-Hazin*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1979, I, 354; es-Sa’dî, I, 132.

¹²² el-Ceknî eş-Şenkîti, XVII, 80.

¹²³ Neml, 27/50-51.

وَمَكْرُوا مَكْرًا كَبِيرًا

Yüce meâli; “Ve büyük bir plan kurdular”¹²⁴

İşte bu âyet-i kerimenin karşılığında yüce Allah (c.c.) ilerleyen âyetlerde şöyle buyuruyor;

مِمَّا خَطِيئَتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأَذْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا

Yüce meâli; “Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcıları bulamadılar.”¹²⁵

Mekr ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren bir diğer âyet, Enfâl sûresinin 30. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يُقَتِّلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Yüce meâli; “Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar; Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır”¹²⁶

Bu âyette anlatılan kıssanın özeti şudur; Müşrikler, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret edeceğini öğrenince, ona engel olmak için bir çare bulmak üzere, Daru’n-Nedve’de toplandılar. Zira hicretin gerçekleşmesi halinde Müslümanlığın önü alınamayacak, pek çok menfaatleri bu sebeple yok olacaktı. Toplantıda, Hz. Peygamber’in hapsedilmesi, sürgün edilmesi ve öldürülmesi yönünde teklifler getirildi. Öldürmek kesin çözümdü. Amma Haşimoğulları’nın problem çıkarmalarından çekiniyorlardı. Ebu Cehil, şöyle bir çözüm teklif etti: “Her kabileden bir genç seçelim, ellerine birer kılıç verelim, hepsi birden hücum edip onu öldürsünler. Böyle yaparsak, Haşimoğulları bütün kabileleri karşısına alıp bir hak dava edemez.” Bu görüş kabul edilince, Cebrail (a.s.) durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)’e haber verip hicret için Allah’ın (c.c.) iznini haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendi yatağına Hz. Ali’yi yatırarak, Hz.

¹²⁴ Nuh, 71/22.

¹²⁵ Güllüce, s. 51.

¹²⁶ Enfâl, 8/30.

Ebubekir’le birlikte Mekke’den Medine’ye hicret etmişti. Âyette söz konusu edilen tuzak, işte müşriklerin bu planıdır.¹²⁷

Bu âyet-i kerimede geçen وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ “Allah da tuzak kuruyor. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır” kaydı, bu kayıttan önce âyette geçen وَيَمْكُرُونَ “onlar tuzak kuruyor” sözüne karşı müşâkele yoluyla söylenmiştir.¹²⁸

Bu âyet-i kerimede geçen mekr ile ilgili ifade bir önceki âyetle aynı olduğundan ve müfessirlece aynı şekilde değerlendirildiğinden tekrara gerek duymadık.

Mekr ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de Yûnus sûresinin 21. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهْمٍ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا فَلِ اللَّهِ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا تَمْكُرُونَ

Yüce meâli; “Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, insanlara bir rahmet (ferahlık ve mutluluk) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzakları (birtakım tertipleri ve asılsız iddiaları) vardır. De ki: “Allah, daha çabuk tuzak kurar” Şüphesiz elçilerimiz (melekler) kurmakta olduğunuz tuzakları yazıyorlar”¹²⁹

Bu âyetin nüzul sebebi olarak şu rivayet aktarılır; Rasulüllah (s.a.v.) Mekke halkına kıtlık ile bedduâ etti. Yedi yıl kıtlık oldu. Sonra Ebu Süfyan, Mekke’ye gelerek, Hz. Peygamber’den bereket için duâ istedi. Dedi; şayet berekete nail olursak sana iman edeceğiz. Efendimiz (s.a.v.) onlara dua etti. Yağmur yağdı. Ancak iman etmediler.¹³⁰

Bu âyet-i kerimede geçen قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا “De ki, Allah, daha çabuk tuzak kurar” ifadesi, önceki âyetlerde olduğu gibi âlimlerin çoğunluğunca, müşâkele sanatı olarak

¹²⁷ et-Taberi, XIII, 495; İbni Kesir, IV, 45; el-Begavî, III, 349; ez-Zemahşerî, II, 204; DİB. Kur’an’ı Kerim Meali, s. 179; vd.

¹²⁸ Tefsîrü’l-Menar, IX, 541; Alûsi, Ruhü’l-Meanî, IX, 198; Tahir b. Aşur, XXVII, 78; İsmail Hakkı Bursevî, III, 259; Ebu Hayyan el-Endülüsî, IV, 395.

¹²⁹ Yûnus, 10/21.

¹³⁰ İbni Cevzî, IV, 17; Tefsîru’l-Hazin, III, 182; Tefsîrü’l-Maverdî, II, 430; Tefsîrü’l-Menar, XI, 274; es-Sabûnî, I, 539; en-Nesefî, I, 534.

değerlendirilmiştir.¹³¹ Anlamı ise, istidrac, imhal (mühlet verme), planlarını bozma ve ceza verme ile açıklanmıştır.¹³²

2.1.1.1.3. Keyd (الكيد)

Keyd, كاد يكيد (kâde, yekîdu)'den masdar bir isimdir. Mef'ûlünü doğrudan aldığı gibi, lam (ل) harfî cer'iyle de alır. Mekr ve hud'â ile aynı anlamdadır. Yani, tuzak kurdu ve hîle yaptı anlamına gelir. Bir düşünce ve tedebbür ürünüdür. Bunun fiili tam fiil olup nâkıs fiil olan كاد يكاد (kâde yekâdu)'den farklıdır.¹³³ Mimli masdarı مكيدة (mekîdetün) olup, cemîsi مكاييد (mekayid)'dir. Tuzak, hîle ve kötü plan anlamına gelir. مكاييد الحرب (Mekayidü'l-Harb) denilince, savaşan kimselerin birbirlerini yenmek için yaptıkları planlar kast edilir.¹³⁴

Rağıb el-İsfehânî keydi şöyle tanımlamıştır; “Keyd hilenin bir türüdür. İstidrac ve mekr gibi keyd de –şer için daha çok kullanılsa da- iyi de kötü de olabilir.”¹³⁵

İbni Sâ'dî keydi şöyle tanımlamıştır; “Keyd, kişinin düşmanına zarar vermede, gizli yollara yeltenmesidir.”¹³⁶

Fahredden er-Râzî tefsirinde diyor ki; “Keyd, kişinin hîle yoluyla başkasının durumunu bozmaya çalışmasıdır. Bir kimsenin, hîle yoluyla birisine zarar vermeye çalışınca, “ona keyd yaptı veya yapıyor,” denilir.”¹³⁷

Keyd ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri, Târik sûresinin 15-16 ve 17. âyetlerindeki şu âyet-i kerimelerdir;

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا (15) وَأَكِيدُ كَيْدًا (16) فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُويًا (17)

Yüce meâli; “Şüphesiz onlar bir tuzak kurarlar. Ben de bir tuzak kurarım. Artık sen inkacılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!”¹³⁸

¹³¹ eş-Şa'râvî, I, 3898; Alusî, XI, 94; İsmail Hakkı Bursevî, IV, 14; eş-Şevkanî, II, 628; Tefsîru Bursevî, V, 248; Tefsîrû'l-Menar, IX, 541; Muhammed b. Ahmet eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münir*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyyeh, Beyrut Tsz. I, 448.

¹³² et-Taberi, XV, 49; İbni Kesir, IV, 259; İbni Cevzî, IV, 18; Tefsîru's-Sa'dî, I, 361; el-Beğavî, IV, 127; Tefsîrû'l-Menar, XI, 274;

Kurtubî, VIII, 324; Sabûnî, I, 539; Nesefî, I, 534.

¹³³ es-Semîn el-Halebî, I, 82.

¹³⁴ el-Mu'cemü'l-Ârabiyyü'l-Esasî, s. 1062.

¹³⁵ Müfredâtü'r-Rağıb, I, 443.

¹³⁶ es-Sa'dî, I, 187.

¹³⁷ Fahreddin er-Razî, I, 1498,

İslam âlimlerinin çoğunluğuna (cumhûr) göre, bu 15. âyet olan وَأَكِيدُ كَيْدًا “Ben de tuzak kurarım” kaydı, onların keydinin zikredilmesinden ötürü müşâkele yoluyla söylenmiştir.¹³⁹ Anlamı ise istihza ve mekr’de olduğu gibi, istidrac, imhal, (mühlet verme) planlarını bozma ve ceza verme ile açıklanmıştır.¹⁴⁰ Nitekim bu âyetin akabinde gelen zikrettiğimiz âyet, Allah’ın tuzak kurmasından kasıt ne olduğunu adeta açıklar niteliktedir.

Ayrıca Enbiya sûresinin 70. âyetinde geçen şu âyet-i kerime de bu görüşe delil niteliğindedir;

وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ

Yüce meâli; “Ona tuzak kurmak istediler de biz onları husranın en beterine uğrayanlar yaptık.”¹⁴¹

Keyd ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de Tûr sûresinin 42. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;¹⁴²

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ

Yüce meâli; “Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl, inkâr edenler tuzağa düşecek olanlardır.”

Bu âyet-i kerimedeki müşriklerin keydinden kasıt ne olduğu ve Allah’ın keydinin anlamı, istihzâ ve mekr ile ilgili ayetlerin aynısı olarak tefsir kitaplarında geçtiğinden, tekrara gerek duymadık.¹⁴³

2.1.1.1.4. Hud’a (خدعة)

Hud’a, خدع يخدع (hadeâ, yahdeû)’dan masdar bir isimdir. Hîle, aldatma, düzen kurma gibi anlamlara gelir. Yani, bir kişiye bir şeyi, olduğunun aksine göstererek,

¹³⁸ Tarık, 86/15-16-17.

¹³⁹ Rebî b. Süleyman el-Cizzî, *et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl*, Tsz. I, 2594; Fahreddin er-Razî, I, 4721; Ahmet b. Muhammed, *el-Bahrü’l-Medîd*, VIII, 435; Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, XX, 270; Tefsîrû’n-Nesefî, IV, 268; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhü’l-Beyan*, X, 311; Bükâî, VIII, 391; vd.

¹⁴⁰ et-Taberî, XXIV, 363; İbni Cevzî, IX, 85; el-Hazin, VII, 234; es-Sem’ânî, VI, 204; Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, XX, 269; Beğavî, VIII, 395; İsmail Hakkı Bursevî, X, 311; vd.

¹⁴¹ Enbiyâ, 21/70.

¹⁴² Tahir b. Aşur, XXVII, 78; eş-Şevkânî, V, 145.

¹⁴³ et-Taberî, XXII, 484; İbni Cevzî, *Zadü’l-Mesir*, IX, 85; Tefsîru’l-Hazin, VI, 254; es-Sem’ânî, V, 280; Ebu Hafs Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, *el-Lûbab fî Ulûmi’l-Kitab*, XX, 269; Beğavî, *Mealimü’t-Tenzîl*, VII, 393; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhü’l-Beyan*, IX, 168; vd.

aldatmaya çalışmaktır.¹⁴⁴ Bir başka tanımla hud'a: birisine bulunduğu bir durumun aksine bir görüntü sergileyerek aldatmaya çalışmaktır.¹⁴⁵

Nisa sûresi 142. âyetinde geçen hud'a ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyet;

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا

Yüce meâli; “Münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onları aldatır (onların bu çabalarını başlarına geçirir). Onlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı pek az anarlar”¹⁴⁶

İslam âlimlerinin çoğuna göre bu âyette geçen وَهُوَ خَادِعُهُمْ “Allah da onları aldatır” sözü, öncesinde gelen إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ “münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar” sözüne karşılık müşâkele yoluyla söylenmiştir.¹⁴⁷

Bu âyet-i kerimede geçen إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ “münafıklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onları aldatır (onların bu çabalarını başlarına geçirir).” kaydı hakkında tefsirlerde, istihza başlığı altında verdiğimiz açıklamaların aynısı yapılmıştır. Özetle Allah’ın hud’ası, istidrac, imhal (mühlet verme), planlarını bozma ve ceza verme ile açıklanmıştır.¹⁴⁸

Hud’a ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren bir diğer âyet Bakara sûresinin 9. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

Yüce meâli; “Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”¹⁴⁹

Bu âyet-i kerimede geçen يُخَادِعُونَ اللَّهَ “bunlar Allah’ı aldatmaya çalışırlar” kaydı, müşâkele sanatı içermektedir. Çünkü, gerçek anlamda Yüce Allah’a hud’a yapmak mümkün değildir. Yerde ve gökte hiçbir şey Yüce Allah’a gizli kalmaz. Onların

¹⁴⁴ el-Mu’cemu’l-Ârabiyyu’l-Esâî, s. 289.

¹⁴⁵ Müfradatü’r-Rağıb, I, 289.

¹⁴⁶ Nisâ, 4/142.

¹⁴⁷ eş-Ş’arâvî, I, 2409; Fahreddin er-Razî, I, 623; Ahmet b. Muhammed, el-Bahrü’l-Medîd, VIII, 435; eş-Şevkanî, I, 519; Tefsîrü’l-Menar, V, 381; Tahir b. Aşur, III, 160; vd.

¹⁴⁸ et-Taberi, IX, 329; İbni Kesir, II, 437; Sa’lebî, III, 404; İbni Cevzî, II, 231; Tefsîrü’l-Hazin, I, 613; Tefsîrü’s-Sem’ânî, I, 493; Fahreddin er-Razî, I, 1578; Tefsîrü’l-Menar, V, 380; Kurtubî, V, 422; vd.

¹⁴⁹ Bakara, 2/9.

nifaklarının sûreti Allah’a hud’a yapma sûretinde olduğundan, müşâkele yoluyla zikredilmiştir.¹⁵⁰

2.1.1.1.5. Suhriyye (سخرية)

Suhriyye, سخر يسخر (sehire yesharu)’dan masdar bir isimdir. منه و به (min ve ba) harfi cerleri ile kullanılır. Alay etti anlamına gelir.¹⁵¹

Suhriyye ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyet-i kerime, Tevbe sûresinin 79. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

الَّذِينَ يَلْمُزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Yüce meâli; “Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü’minlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl (onlarla alay eder) onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azab vardır”¹⁵²

İslam âlimlerinin çoğuna göre bu âyette geçen سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ “Allah da onlarla alay eder” kaydı âyetin öncesinde geçen münafıkların alaylarına karşılık, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bunun anlamı ise Yüce Allah’ın onları, alaylarından ötürü cezalandırmasıyla açıklanmıştır.¹⁵³

Suhriyye ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren bir diğer âyet-i kerime de Hûd sûresinin 38. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكَلَّمَ مَرْءًا عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

Yüce meâli; “(Nûh) gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: “Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.”¹⁵⁴

Bir kısım müfessire göre, bu âyette, Nuh (a.s.)’ın sözünü hikâyeten geçen فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ “biz de sizinle alay edeceğiz.” kaydı, kâfirlerin alaylarının zikrinden ötürü müşâkele yoluyla söylenmiştir. Çünkü alay etmek, cahillerin işi olarak Kur’an’da kınanmıştır.

¹⁵⁰ Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrû l’l-Vesît*, I, 23.

¹⁵¹ el-Mu’cemu’l-Ârabiyyu’l-Esasî, s. 613.

¹⁵² Tevbe, 9/79.

¹⁵³ İbni Kesir, I, 184, 188; Ömer b. Ali ed-Dımeşkî, III, 347; Beğavî, IV, 79; Tahir b. Aşur, X, 275; eş-Şevkanî, II, 559; İsmail Hakkı Bursevî, III, 358; Alî Sayis, *Tefsîru Âyati’l-Ahkam*, Tsz. I, 97.

¹⁵⁴ Hûd, 11/38.

Onların alaylarından ötürü cezalandırılmaları, cezalandırılmalarına sebep olan alaylarıyla, müşâkele yoluyla zikredildi.¹⁵⁵

2.1.1.1.6. Nisyân (النسيان)

Nisyan, نسي ينسى (nesiye, yensâ)’nın masdarı olan bir isimdir. Bir şeyi unutmak, kaybetmek, terketmek anlamındadır.¹⁵⁶

Rağıb el-İsfahanî nisyânı şöyle tanımlıyor; “Nisyan: insanın, kendisine emanet olarak bırakıldığı şeyi, ya kalbinin zaâfindan ya da gafletinden ötürü, elinde tutmayı terk etmesidir.”¹⁵⁷ Yüce Allah şöyle buyuruyor;

وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَتَسِيٍّ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا

Yüce meâli; “Andolsun, bundan önce biz Âdem’e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulamadık.”¹⁵⁸

Yine Kehf sûresinde şöyle buyuruyor;

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ

Yüce meâli; “Genç dedi. Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum...”¹⁵⁹

Nisyan ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyetler pek çoktur. Bunlardan birisi Tevbe sûresinin 67. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

Yüce meâli; “Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir (birbirlerinin benzerleridir). Kötülüğü emredip iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah’ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir.”¹⁶⁰

İslam âlimleri, bu âyet-i kerimede geçen فَنَسِيَهُمْ “Allah da onları unuttu” kaydının, öncesinde gelen نَسُوا اللَّهَ “Onlar Allah’ı unuttular” sözüne karşı müşâkele yoluyla

¹⁵⁵ Beğavî, IV, 175; Tefsîrû’s-Sem’ânî, II, 428; Tefsîrû’l-Maverdî, II, 471; Ahkamü’l-Kur’an li’l-Cassas, IV, 377; vd.

¹⁵⁶ el-Mu’cemu’l-Ârabiyyu’l-Esasî, s. 491.

¹⁵⁷ Garibü’l-Kur’an li’l-İsfahanî, I, 491.

¹⁵⁸ Taha, 20/115.

¹⁵⁹ Kehf, 18/63.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/67.

söylendiğini belirtmişler.¹⁶¹ Çünkü رَبِّكَ نَسِيًّا “...Rabbim unutan değildir”¹⁶² لَا يَضِلُّ “...Rabbim şaşırmas ve unutmaz”¹⁶³ âyetlerinin delaletiyle Allah hakkında unutmaya asla söz konusu değildir.

Bu âyet-i kerimede geçen نَسُوا اللَّهَ “onlar Allah’ı unuttular” sözü de gerçek anlamda değildir.¹⁶⁴ Çünkü sahih bir şekilde bize ulaşmış ki; Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buyurmuş; رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنَّسْيَانُ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ “Ümmetimden, hatâen, unutarak ve yapmaya zorlandığı şey(in günahı) kaldırılmıştır.”¹⁶⁵

Bu âyet-i kerimede “münafıkların Allah’ı unutması” ve “Allah’ın onları unutması” birçok şekilde tefsir edilmiştir. Şimdi bunlardan, tefsirlerde yaygın olan birkaçını aşağıda belirtelim;

1-Onlar, Allah’a itaat etmeyi ve emrine uymayı bıraktılar; Allah da onlara yardım etmeyi (tevfik), onları doğru yola hidayet etmeyi ve onlara rahmet etmeyi bıraktı.¹⁶⁶

2- Onlar, Allah’a itaat etmeyi ve emrine uymayı bıraktılar; Allah da onlara sevap vermeyi ve değer vermeyi bıraktı. Bu görüş İbni Abbas’tan rivayet edilmiştir.¹⁶⁷

3-Onlar Allah’ı zikretmeyi bıraktılar; Allah da onların unuttukları şeyle onlara muamele yaptı. Yani, kıyamet günü her türlü hayırdan mahrum bıraktı. (Şer’de onları terk etmedi.) Nitekim Yüce Allah (c.c.) buyurdu;

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ

Yüce meâlî; “Onlara şöyle denir: “Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bu gün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir. Yardımcılarınız da yoktur.”¹⁶⁸

Ayrıca Ta-ha sûresinin 124-125-126. âyetlerinde de şöyle buyurdu;

¹⁶¹ Tefsîru’l-Hazin, III, 119; eş-Şirbinî, I, 469; et-Taberi, XIV, 302; İbni Kesir, I, 184; Tefsîru’n-Nesefî, IV, 268; Tefsîru’n-Nisabûrî, VI, 233; Ahkâmü’l-Kur’an li’l-Cassas, II, 278;

¹⁶² Meryem, 19/64.

¹⁶³ Ta-ha, 20/52.

¹⁶⁴ Şirbinî, I, 496.

¹⁶⁵ İbni Mâce, Kitabu Talak, 1/659; Beyhakî, Kitabu Talak, 7/356; İbni Hibban, Mevarid, 1498; Darekutnî, Kitâbü’n-Nüzûr, 4/170; vd.

¹⁶⁶ et-Taberi, XIV, 339; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensur*, VII, 431; Sa’lebî, V, 66; İbni Cevzî, III, 467; Tefsîru’s-Sem’ânî, II, 325; Tefsîru İzz b. Abdüsselam, I, 424; Beğavî, IV, 71.

¹⁶⁷ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensur*, VII, 431; Tefsîru’l-Hazin, III, 119; Fahreddin er-Razî, I, 2255; Tefsîru İbni Ebî Hatim VI, 1832; Alî ed-Dimeşkî, IV, 537; Ahkâmü’l-Kur’an li’l-Cassas, II, 278.

¹⁶⁸ Casiye, 45/34.

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (124) قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا (125) قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى (126)

Yüce meâli; “Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.” “O da şöyle der: Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum halde, niçin beni kör olarak haşrettin?” “Allah der: Evet öyle. Âyetlerimiz sana geldi de sen onları unuttun. Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun”¹⁶⁹

Nisyanla ilgili olup müşâkele sanatı içeren bir diğer âyet, Â’raf sûresinin 51. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ

Yüce meâli; “Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayâtı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa, biz de onları bugün öyle unuturuz.”¹⁷⁰

Bu âyette geçen فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ “Biz de onları bugün öyle unuturuz” kaydı, bir önceki âyette olduğu gibi, kâfirlerin günahları nisyanla zikredilmesinden ötürü, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bu âyette geçen nisyan ile ilgili îzahlar tefsirlerde, bir önceki âyetle aynı olduğundan tekrara gerek yoktur.¹⁷¹

Nisyanla ilgili olup müşâkele sanatı içeren bir başka âyet, Secde sûresinin 14. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Yüce meâli; “(Onlara şöyle denilecek:) O halde, bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yapmakta olduklarınıza karşılık ebedî azâbı tadın.”¹⁷²

¹⁶⁹ İbni Kesir, I, 173; Suyûtî, VII, 431; Şirbinî, I, 496; Tefsîrû’s-Sa’dî, I, 343.

¹⁷⁰ Â’raf, 7/51.

¹⁷¹ et-Taberî, XII, 476; İbni Kesir, III, 424; Tefsîru’l-Hazin, II, 235; Tefsîrû’s-Sa’dî, I, 290; Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, IX, 135; Cabir b. Mûsa el-Cezairî, *Eyserü’t-Tefasir li Kelami’l-Aliyyi’l-Kebîr*, II, 178; Kurtubî, VII, 217; vd.

¹⁷² Secde, 32/14.

Bu âyetle geçen **إِنَّا نَسِينَاكُمْ** “Biz de sizi unuttuk” kaydı, bir önceki âyetle olduğu gibi, kâfirlerin günahları ve ona terettüp eden ceza nisyanla zikredilmesinden ötürü, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bu âyetle geçen nisyan ile ilgili îzahlar tefsirlerde, önceki iki ayetle aynı olduğundan tekrara gerek yoktur.¹⁷³

Yine Casiye sûresinin 34. âyeti ve Haşr sûresinin 19. ayeti de, önceki üç âyetle olduğu gibi, nisyanla ilgili olup müşâkele sanatı içermektedir.¹⁷⁴

Casiye sûresindeki âyet şudur;

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَا أَكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

Yüce meâli; “Onlara şöyle denir: Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir. Yardımcılarınız da yoktur.”¹⁷⁵

Haşr sûresindeki âyet de şudur;

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

Yüce meâli; “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir.”¹⁷⁶

İşte bu âyet-i kerimedeki **فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ** “Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler” kaydı, onlara mühlet vermesi olup, onların nisyanlarıyla sözde zikri beraber geçtiğinden, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Öncesindeki zikrettiğimiz ayette de aynı durum söz konusudur.¹⁷⁷

2.1.1.1.2. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi Farklı Kavramlarda Yapılan Kur’an Âyetleri

1-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Şûrâ sûresinin 40. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

¹⁷³ Taberi, XX, 177; İbni Kesir, VI, 362; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensur*, XI, 686; Tefsîru’l-Hazin, V, 223; Tefsîru’s-Sa’dî, I, 654; Tefsîru İzz b. Abdüsselam, I, 884; Ebu Hafs Ömer b. Ali ed-Dimeşkî, *el-Lübâb fî Ulûmi’l-Kitab*, XV, 484; Maverdî, IV, 360; vd.

¹⁷⁴ Taberi, XXII, 87; İbni Kesir, III, 424; Suyûtî, XIII, 307; Maverdî, V, 269; Tefsîru’l-Hazin, VI, 154; Tefsîru’s-Sa’dî, I, 778; Tefsîru İbni Ebî Hatim, X, 3292; Kurtubî, XVI, 177; vd.

¹⁷⁵ Casiye, 45/34.

¹⁷⁶ Haşr, 59/19.

¹⁷⁷ Âli b. Nayıf eş-Şuhûd, *el-Hulasetu fî Ulûmi’l-Kitab*, 1428/2007, I, 67.

Yüce meâli; “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez.”¹⁷⁸

İslam âlimlerinin neredeyse tümü bu âyet-i kerimede geçen **وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا** “bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür” kaydında müşâkele sanatı olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü kısas âyetinin delaletiyle ve bu âyetin nassıyla, ikinci seyyie hakiki seyyie (kötülük) olmayıp, ancak birinci seyyie ile sözde birlikteliklerinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Böylece seyyienin cezası, seyyie ile isimlendirilmiştir.¹⁷⁹

2-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Bakara sûresinin 194. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

الشَّهْرَ الْحَرَامَ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

Yüce meâli; “Haram ay,¹⁸⁰ haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi sizde ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”¹⁸¹

İslam âlimlerinin neredeyse tümü bu âyet-i kerimede geçen **فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا** “o halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi sizde ona saldırın” kaydında, müşâkele sanatı olduğunu belirtmişler. Şöyleki; Bu âyet-i kerimede “haddi aşanlara misliyle mükabelede bulunma” haddi aşma olarak isimlendirilmiştir. Hakkikatte adaletin gereği olarak, bu fiillere karşılık verilecek ceza (ukûbet) kastedilmiştir. Bu ise haddi aşma değildir.¹⁸² Bu ancak, Arapça’da bir ifade biçimidir.

¹⁷⁸ Şûrâ, 42/40.

¹⁷⁹ Tefsîru’ş-Şârevî, I, 504; Âlûsî, XXI, 130; eş-Şevkanî, IV, 667; el-Bükâî, VI, 640; Cabir b. Mûsa el-Cezairî, I, 173; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*, II, 112.

¹⁸⁰ Haram ay, saygı duyulması gereken bir zaman dilimi olduğu için savaşın yasak olduğu ay demektir. Haram aylar, Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep olmak üzere dördtür. (Hanefî mezhebine göre) İslamda haram ay uygulaması kaldırılmıştır.

¹⁸¹ Bakara, 2/194.

¹⁸² Tefsîru’l-Hazin, I, 170; Âlûsî, VII, 25; Şehîd Seyyid Kutup, *fî Zilali’l-Kur’an*, Darü’ş-Şurûk, Kahire, Tsz. I, 191; el-Belağeti’l-Arabiyyetu Üsûsüha ve Ulûmuha ve Fünûnuha, Tsz. I, 797; Âli b. Nayîf eş-Şuhûd, *el-Hulasetu fî Ulûmi’l-Kitab*, I, 67; Ebubekir Âli b. Abdüllah el-Hemavî, *Hizanetü’l-Edeb ve Gayetü’l-Erab*, Daru Mektebeti’l-Hilal 1987, II, 252; eş-Şevkanî, I, 295; Sekkakî, I, 184.

3-Cezalandırma ile ilgili olup müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Nahl sûresinin 126. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

Yüce meâli; “Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”¹⁸³

İslam âlimlerinin çoğu, bu âyet-i kerimede geçen **وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ** “eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın” kaydında müşâkele sanatı olduğunu belirtmişler.¹⁸⁴ Çünkü, bu âyet-i kerimede kâfirlerin hadlerini aşarak mü’minlere saldırmaları ukûbet olarak isimlendirildiği için, ona karşı mükabelede bulunma da, ukûbet olarak isimlendirildi. Hâlbuki, kâfirlerin haddini aşarak zulmetmeleri, mü’minlerin hak ettiği bir ukûbet değildir. Bu ancak, belağâtın zirvesinde olan Kur’an’ı Kerim’in Arapçadaki bir ifade biçimi olan müşâkele sanatını gözetmesindendir. Böylece bütün fiiller, tek bir minval üzere getirildi.¹⁸⁵

4-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Nahl sûresinin 34. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

Yüce meâli; “Bu sebeple işledikleri kötülüklerin cezası onlara ulaştı ve alay ettikleri şey kendilerini kışattı.”¹⁸⁶ Yani, onlar nefislerine zulmedince, bu zulmün cezası kendilerine isabet etti. İşte onlara yapılacak muamele seyyie olarak isimlendirildi. (Bunun delili) çünkü Yüce Allah (c.c.) Şûra sûresinin 40. âyetinde seyyienin cezasını seyyie ile isimlendirmiştir. Âyet şudur; **وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا** “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)...”¹⁸⁷ Bu, Arapça’da müşâkele diye isimlendirilir. Yani, bu, bunun cinsindendir.¹⁸⁸

Yine Zümer sûresinin 51. âyetinde geçen şu âyet de aynı şekilde değerlendirilmiştir;

¹⁸³ Nahl, 16/126.

¹⁸⁴ Tefsîru’ş-Şârevî, I, 5077; Tahir b. Aşûr, XIV,335; İbni Kesir, I, 527; Tefsîru’l-Hazin, IV, 125; Tefsîru’n-Nesefî, II, 253.

¹⁸⁵ Tefsîru’ş-Şârevî, I, 5077; Tahir b. Aşûr, XIV, 335.

¹⁸⁶ Nahl, 16/34.

¹⁸⁷ Şûrâ, 42/40.

¹⁸⁸ Tefsîru’ş-Şârevî, I, 4889; Âlûsî, XIV, 134; Tefsîru’l-Hazin, IV, 89; eş-Şevkanî, III, 230.

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيَّصِبُ بِهِمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ

Yüce meâli; “Nihayet kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet etmişti. Onlardan zulmedenler var ya, kazandıkları şeylerin kötülükleri onlara isabet edecektir. Onlar Allah’ı âciz bırakacak değildirler.”¹⁸⁹

Bu âyette geçen seyyie, önceki âyette olduğu gibi, onların seyyielerinin cinsinden ve seyyielerinin sonucu olan ceza (ukûbet) kastedilip müşâkele yoluyla, seyyie diye isimlendirilmiştir.¹⁹⁰

Ayrıca Casiye sûresinin 33. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede de aynı durum söz konusudur;¹⁹¹

وَبَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

Yüce meâli; “Yaptıklarının kötülükleri karşlarına dikilmiş ve alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıvermiştir.”¹⁹²

5-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Mâide sûresinin 116. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَأَنْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

Yüce Meali; “Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin, dedin? İsa da şöyle diyecek: Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen yalnızca sensin.”¹⁹³

İslam âlimlerinin neredeyse tümü bu âyet-i kerimede geçen مَا أَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي “sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem” kaydında,

¹⁸⁹ Zümer, 39/51.

¹⁹⁰ Ebü’s-Suûd, VII, 259; Tefsîrû’n-Nesefî, IV, 51; Kurtubî, XV, 266; Taberi, XXI, 304; Tefsîrû’s-Sa’dî, I, 727; Tefsîrû’s-Sem’ânî, IV, 474; Beğavî, VII, 125.

¹⁹¹ Beğavî, VII, 248; Kurtubî, XVI, 177; Tefsîrû’s-Sa’dî, I, 778; İbni Kesir, VII, 278; vd.

¹⁹² Câsiye, 45/33.

¹⁹³ Mâide, 5/116.

müşâkele sanatı olduğunu belirtmişler.¹⁹⁴ Anlamı ise özetle şu şekilde yapılmıştır; “Sen benim bildiğim şeyi bilirsin, ben senin bildiğini bilmem. İbni Âbbas demiş; sen bana gayıb olanı bilirsin, ama ben senin gaybını bilmem. Yine denilmiş; sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin gizlediğin (ilmi) bilmem.

6-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, A’raf sûresinin 131. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Yüce meâli; “Fakat onlara iyilik geldiği zaman, “Bu bizimdir, (biz çalışıp kazandık)” derler. Eğer başlarına bir kötülük gelirse, Mûsa ve beraberindekilerin uğursuzluklarına yorarlardı. İyi bilin ki, onların uğursuzluk sebebi ancak Allah katında (yazılı)dır. Fakat çokları bilmezler.”¹⁹⁵

Bu âyet-i kerimede geçen **إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ** “İyi bilin ki, onların uğursuzluk sebebi ancak Allah katında (yazılı)dır.” kaydında, Allah’ın dilemesi ve takdiri ile ve onların günahları sebebiyle başlarına gelen kıtlık, yoksulluk, bela ve musibetler kastedilip, onların uğursuzluk isnatlarını zikirten ötürü müşâkele yoluyla mecazî olarak ifade edilmiştir.¹⁹⁶

Nitekim Cenab-ı Hak buyurdu;

وَإِنْ تُصِيبَهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

Yüce meâli; “...Onlara bir iyilik gelirse, “Bu Allah’tandır” derler. Onlara bir kötülük gelirse, “Bu, senin yüzündendir” derler. (Ey Muhammed!) De ki: “Hepsi Allah’tandır...”¹⁹⁷

Şu âyet-i kerimelerde de aynı durum söz konusudur;

قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ

¹⁹⁴ Tefsîru ibni Cizzî, I, 394; Tefsîru’l-Hazin, II, 114; Muhammed b. Mehdî, *el-Bahrü’l-Medîd*, II, 324; İsmail Hakkı Bursevî, VII, 77; eş-Şevkanî, II, 137; Reşit Rıza, VII, 222; el-Kummî, III, 39; Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi’l-Kur’an*, II, 16; Ali b. Nayîf eş-Şuhûd, *el-Hülasatu fî Ulûmi’l-Belağa*, I, 67; Vd.

¹⁹⁵ A’raf, 7/131.

¹⁹⁶ Tahir b. Aşûr, XXII, 364; Güllüce, s. 45; Tefsîru’l-Hazin, II, 275; Tefsîru Beydavî, I, 51; İbni Kesir, VI, 198; eş-Şevkanî, II, 345; vd.

¹⁹⁷ Nîsâ, 4/78.

Yüce meâli; “Onlar, “Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık” dediler. Salih, “Sizin uğursuzluğunuzun sebebi Allah katında(yazılı)dır. Aslında siz imtihan edilmekte olan bir kavimsiniz” dedi.”¹⁹⁸

قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (18) قَالُوا طَائِرُكُم مَّعَكُمْ أَئِن ذُكِّرْتُم بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ (19)

Yüce meâli; “Dediler ki: “Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur.” Elçiler de, “Uğursuzluğunuz kendinizdendir (günahlarınız sebebiyledir). Size öğüt verildiği için mi (uğursuzluğa uğruyorsunuz?). hayır, siz aşırı giden bir kavimsiniz” dediler.”¹⁹⁹

7-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Zümer sûresinin 73. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ

Yüce meâli; “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gurup gurup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin.”²⁰⁰

Bu âyet-i kerimede geçen وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gurup gurup cennete sevk edilirler” kaydındaki sevk, iki ayet öncesinde zikri geçen وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا “İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler...”²⁰¹ kaydındaki kâfirler için kullanılan sevkden dolayı, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Çünkü sevk, Arapçada, âsîlere ve esirlere uygulandığı şekliyle zillet ve aşağılık manasını içerir.²⁰² O gün müttakiler için durum farklıdır.

Nitekim Yüce Allah buyurdu; وَأَزْلَفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ “Cennet, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak.”²⁰³ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا (85) وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرْدًا (86) “Allah’a karşı gelmekten sakınanları Rahman’ın huzurunda bir elçiler heyeti

¹⁹⁸ Neml, 27/47.

¹⁹⁹ Yâsîn, 36/18-19.

²⁰⁰ Zümer, 39/73.

²⁰¹ Zümer, 39/71.

²⁰² Tahir b. Aşûr, XXVI, 308; Tefsîrü’n-Neseî, IV, 55; Fahreddin er-Razî, I, 3877; Kurtubî, XV, 285; vd.

²⁰³ Şu’arâ, 26/90.

gibi toplayacağımız, suçluları da suya koşan susuz develer gibi cehenneme sevk edeceğimiz günü düşün!”²⁰⁴

8-Müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de, Şu’arâ sûresinin 46. âyetinde geçen âyet-i kerimedir. İşte bu âyet ve beraberindeki ilgili âyetler şunlardır;

قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُّقْتُونَ (43) فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعَصِيَّهْمُ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ (44) فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (45) فَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ (46)

Yüce meâlî; “Mûsâ onlara, “Hadi ortaya atacağınız şeyi atın” dedi. Bunun üzerine onlar iplerini ve değneklerini attılar ve “Firavun’un gücüyle elbette bizler üstün geleceğiz” dediler. Mûsâ da asasını attı. Bir de ne görsünler, asa onların düzdükleri sihir takımlarını yutuyor. Bunun üzerine sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.”²⁰⁵

Bu son âyette geçen “فألقي” (feülkiye) fiili, öncessinde geçen üç ألقى (elka) fiiliyle zikri beraber geçtiğinden, خروا (harru) denilmeyip müşâkele yoluyla ألقى (elka) fiili ile ifade edilmiştir.²⁰⁶

A’raf sûresinin 120. âyetinde de aynı durum söz konusudur.

9-Yine Fetih sûresinin 10. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı söz konusudur;

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمِيسُوتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

Yüce meâlî; “Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhinde dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”²⁰⁷

Bir kısım müfessire göre bu âyet-i kerimede geçen يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.” kaydında müşâkele sanatı vardır. Bu âyette Allah’ın eli tabiri onların eli tabiri ile zikri beraber geçtiğinden dolayı müşâkele yoluyla söylenmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Meryem, 19/85-86.

²⁰⁵ Şu’arâ, 26/43-44-45-46.

²⁰⁶ Alûsi, XIX, 78; Tefsîrû’n-Nesefî, III, 150; Zemahşerî, III, 318; Ahmet b. Muhammed b. el-Mehdî, *el-Bahrü’l-Medîd*, V, 249; Tefsîru Beydavî, I, 239; Ali b. Nayîf eş-Şuhûd, *Mevsûatü Fıkhi’l-İbtîlâ*, III, 192; vd.

²⁰⁷ Fetih, 48/10.

²⁰⁸ Tahir b. Aşûr, XXVI, 158; Alûsi, XVIII, 193; Sekkakî, I, 170.

Halef âlimlerine göre,²⁰⁹ bu âyetteki Allah'ın elinden kasıt, Allah'ın kudreti ve nimeti veya yardımı ve korumasıdır. Yüce Allah cisimden, cihetten münezzehtir. Böylece âyeti te'vil etmişler.

Selef âlimlerine göre ise,²¹⁰ yüce Allah'ın kendini bize haber verdiği şekilde, Allah'ın eli vardır. Ancak, bizim elimiz gibi değildir. Bu, onun celaline ve azametine yakıştığı şekildedir. Biz, onun keyfiyetini bilemeyiz.

Birçok İslam âliminin belirttiği gibi; Selef âlimlerinin görüşleri daha (eslem) sâlim, Halef âlimlerinin görüşleri ise daha (ahkem) sağlamdır.²¹¹ Yani, bu sıfatları te'vil ederek ta'tile düşme tehlikesine karşı, Selef'in görüşü daha selametli bir yoldur. Ancak zihni teşbih ve tecsime düşmekten alıkoymak hususunda, Halef'in görüşü daha sağlamdır.

10-Bir kısım müfessire göre, Yûsuf sûresinin 24. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı söz konusudur;

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْثًا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

Yüce meâli; “Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.”²¹²

İslam âlimlerinin çoğuna göre bu âyet-i kerimede geçen رَّبِّهِ رَأَى بُرْهَانَ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ “eğer rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yûsuf da ona istek duyacaktı.” kaydı, zahiri manasıyla Yûsuf (a.s.)'ın kadına karşı o anda zina tehlikesi geçirdiğini, ancak Allah'ın yardımı sayesinde bu tehlikeyi atlattığını belirtir.²¹³

²⁰⁹ **Halef:** Mücessime ve müşebbihe gibi batıl fırkaların ortaya çıkması, tercümeler vasıtasıyla felsefenin islam dünyasına girmesi ve ilk dönem müslümanlarının Arapçaya olan vukûfiyetleri sonraları bozulmaya başlaması sonucu, zorunlu olarak bir kısım müteşabih âyetleri şer'î bir takım delillerle te'vil eden, hicrî ikinci asırdan sonra gelen İslam âlimlerinin çoğunluğu.

²¹⁰ **Selef:** Müteşabih âyetleri te'vil etmekten uzak duran keyfiyetini Allah'a havale eden ilk dönem İslam âlimleri.

²¹¹ Tefsîrû's-Şa'revî, I, 2902; Şirbinî, IV, 20; Fahreddin er-Razî, I, 4085; vd.

²¹² Yûsuf, 12/24.

²¹³ San'ânî, I, 321; Süfyan es-Sevrî, *Tefsîrû's-Sevrî*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1403, I, 140; Taberi, XVI, 33; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VIII, 224; Tefsîru Beydavî, I, 282; Ahmet b. Muhammed el-Mehdî, *el-Bahrü'l-Medîd*, III, 370; vd.

Bir kısım İslam âlimine göre ise, böyle bir durum peygamberlerin mâsumiyetlerine aykırı düşer. Ayrıca bu sûredeki Yûsuf (a.s.)’ın iffetini, takvasını, olayla ilgili masumiyetini açıklayan âyetlerle böyle bir durum bağdaştırılamaz. Bu âyetteki Yûsuf (a.s.)’ın isteği ve kastı, Züleyha’nın istek ve kastından farklı olup, sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.

Bu kısım müfessirler bu kaydı özetle şöyle tefsir etmişler; “Bundan kasıt, Yûsuf kadını kendinden ve bu kötü eylemden uzaklaştırmaya kastetti. Ancak Allah (c.c.) Yûsuf (a.s.)’a bildirdi ki; şayet kadını döver ya da uzaklaştırmaya kalkışırsa kadın bir komplo ile onu öldürtebilir. Yani, daha büyük tehlikeler doğa bilir.”²¹⁴

11-Yine Yûsuf sûresinin 37. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı söz konusudur;

قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

Yüce meâli; “Yûsuf dedi ki: “Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce, onun ne olduğunu bildiririm. Bu bana rabbimin öğrettiklerindendir. Ben, Allah’a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım.”²¹⁵

İşte bu âyet-i kerimede geçen قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكُمَا Mîltekâ Ehlî’-t-Tefsîr İki (arşiv), VIII, 39. “Yûsuf, sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce, onun ne olduğunu bildiririm dedi.” kaydındaki نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ lafzı öncesindeki ayette zikri geçen نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ “bu (rüya)nın tabirini bize söyle” kaydındaki نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yani, Yûsuf (a.s.)’ın bir mucizesi olan günlük yiyecekleri yemekleri önceden onlara haber vermesi, te’vil kelimesi ile ifade edilmiştir.²¹⁶ Nitekim İsa (a.s.) İsrailoğulları’na hitab ederken söylediklerinden biri de şu mucizedir; وَأَنْبَأَكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ... Ben size evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi haber veririm...”²¹⁷

²¹⁴ Ömer b. Alî ed-Dimeşkî, XI, 66; Alûsi, XII, 216; Fahreddin er-Razî, I, 2508; eş-Şenkîfî, XIV, 13; Ebu Muhammed el-Misrî, *Mîltekâ Ehlî’-t-Tefsîr İki (arşiv)*, VIII, 39.

²¹⁵ Yûsuf, 12/37.

²¹⁶ eş-Şevkânî, III, 38; Alûsi, XII, 240; Ebu’s-Suûd, IV, 276; Reşit Rıza, XII, 252; Tefsîru Beydavî, I, 287; Tefsîrü’l-Hazin, III, 283; el-Mehdî, *el-Bahrü’l-Medîd*, III, 383; vd.

²¹⁷ Âl-i İmran, 3/49.

12-Nûr sûresinin 45. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı söz konusudur;

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رَجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yüce meâli; “Allah, bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah, dilediğini yaratır. Çünkü Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²¹⁸

Bu âyet-i kerimede geçen “فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ” “işte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde yürür (sürünür)” kaydındaki يَمْشِي “yürür” tabiri, sonrasında zikri geçen وَمِنْهُمْ “bunlardan kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür” kayıtlarındaki يَمْشِي “yürür” tabirleriyle sözde zikri beraber geçtiğinden, müşâkele yoluyla söylenmiştir.²¹⁹

13-Leyl sûresinin 7. ve 10. âyetlerinde geçen şu âyet-i kerimelerde de müşâkele sanatı söz konusudur;

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى (5) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى (6) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى (7) وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (8) وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى (9) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى (10)

Yüce meâli; “Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”²²⁰

İşte bu âyet-i kerimelerden biri olan فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى “biz de onu en zor olana kolayca iletiriz” âyetindeki müyesserlik, öncesinde zikri geçen فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى “biz onu en kolay olana kolayca iletiriz” âyetindeki müyesserlikten dolayı, müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise mühlet verme ve istidrac sonucu azaba düşürme kast edilmiştir.

²¹⁸ Nûr, 24/45.

²¹⁹ Alûsî, XVIII, 193; Fahreddin er-Razî, I, 3354; el-Kummî, V, 203; Ebu’s-Suûd, VI, 185; Tefsîru Beydavî, I, 195; el-Mehdî, *el-Bahrü’l-Medîd*, V, 135; Tefsîrü’n-Nesefî, III, 124.

²²⁰ Leyl, 92/5-6-7-8-9-10.

Ayrıca yûsr (kolay olan) lafzı dahi öncesinde geçen müyesserlikten dolayı müşâkele yoluyla söylenmiş olup hayır, Cennet, rahmet ya da Hanif dini kastedilmiştir.²²¹

A'lâ sûresinin 8. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede de aynı durum söz konusudur;

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى “Biz seni en kolay olana kolayca iletacağız.”²²²

Bu âyet-i kerime bir önceki âyetle aynı şekilde izah edildiğinden, tekrara hacet yoktur.

14-Bir kısım müfessire göre, Âl-i İmran sûresinin 31. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı söz konusudur;

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Yüce meâlî; “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²²³

İşte bu âyet-i kerimede geçen يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ “Allah da sizi sevsin” kaydındaki Allah’ın sevmesi mükâfat vermesi olup, öncesinde geçen mühabbet lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla (ya da istiâre yoluyla) söylenmiştir.²²⁴

15-Yine Bakara sûresinin 237. âyetinde geçen şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı söz konusudur;

وَأِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Yüce meâlî; “Eğer onlara mehir tesbit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tesbit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikah bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah’a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır.

²²¹ Alûsi, XXX, 149; Tahir b. Aşûr, XXX, 282; Fahreddin er-Razî, I, 4765; İbni Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'an 'i'l-Azîm*, VIII, 417; İbnü'l-Cevzî, IX, 150; eş-Şevkanî, V, 642; vd.

²²² A'lâ, 87/8.

²²³ Âl-i İmrân, 3/31.

²²⁴ İsmail Hakkı Bursevî, II, 18; Ebu's-Suûd, II, 24; Alûsi, III,129; Fahreddin er-Razî, II, 160; Tefsîrû'l-Beydavî, I, 27; vd.

Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”²²⁵

Bir kısım müfessire göre bu âyet-i kerimede geçen عَفْوٌ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ “ancak kadının, ya da nikah bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka.” kaydında müşâkele sanatı vardır. Çünkü, bu kayıta geçen عَفْوٌ lafzı öncesinde geçen يَغْفُونَ إِلَّا أَنْ يَغْفُونَ lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden dolayı söylenmiş olup, hakikatte i'tâ (verme) ya da bırakma (terk etme) kastedilmiştir.²²⁶

16-Bir kısım müfessire göre, Maide sûresinin 64. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلِيزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْفَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

Yüce meâlî; “Bir de Yahudiler, “Allah’ın eli bağılıdır” dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur’an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez.”²²⁷

İşte bu âyet-i kerimede geçen يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ “Allah’ın eli bağılıdır” ve بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ “hayır, O’nun iki eli de açıktır” kayıtlarındaki يَدُ “el” lafızları kendileriyle beraber zikri geçen غُلَّتْ أَيْدِيَهُمْ kaydındaki يَدُ “el” lafzıyla sözde zikirleri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.²²⁸

Ayrıca يَدُ اللَّهِ kaydında muzafün ileyh olan “Lafza-i Celal” tekil olduğundan ona izafe edilen يَدُ “el” lafzı da müşâkele yoluyla tekil getirilmiştir.²²⁹ Yoksa bu tabir Yüce Allah’ın bir tane eli olduğu anlamına gelmez. Çünkü Yüce Allah mahlûklarına hiçbir sûrette benzemez.

²²⁵ Âl-i İmran, 3/31.

²²⁶ Alûsî, II, 154; Ebu Hayyan el-Endülüsî, II, 245; el-Kummî en-Nisabûrî, I, 651.

²²⁷ Mâide, 5/64.

²²⁸ Zemahşerî, I, 688; Alûsî, VI, 181.

²²⁹ Şeyh Abdürrezzak I, 130.

17-A'raf sûresinin 89. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِدْنَاءِنَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ
اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ

Yüce meâli; “Allah, bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer ona dönersek mutlaka Allah’a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah’ın dilemesi olmadıkça, sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimiz her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Biz yalnız Allah’a tevekkül ettik. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçeğe hükmet. Çünkü sen, hükmedenlerin en hayırlısısın.”²³⁰

Bu âyet-i kerimede geçen وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا “sizin dininize dönmemiz, bizim için olacak şey değildir” kaydı, Şuayb (a.s.)’in nübüvvetten önce kavminin dini üzerine olduğu anlamında değildir. Bu tabir üncesindeki ayette zikri geçen kavminin sözlerinden olan أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا “ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz” kaydına mükabil, müşâkele yoluyla söylenmiştir.²³¹

18-Ahzâb sûresinin 53. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَظِيرٍ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ
فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ
الْحَقِّ ...

Yüce meâli; “Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber’in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yeyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber’i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez...”²³²

Bu âyet-i kerimede geçen وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ “Allah ise gerçeği söylemekten hayâ duymaz” kaydındaki “hayâ duyma”, öncesinde Hz. Peygamber hakkında geçen فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ “fakat o sizden de hayâ duymaktadır” kaydındaki “hayâ duyma” ile sözde zikri beraber geçtiğinden, müşâkele yoluyla söylenmiştir.

²³⁰ A'raf, 7/89.

²³¹ Zerkeşî, III, 340.

²³² Ahzâb, 33/53.

Bu durumda ilgili bölümün tefsiri şöyle olur; “O, sizi çıkarmaktan ya da size ayrılmayı emretmekten hayâ duyar. Allah ise gerçeği açıklamaktan hayâ duymaz.” Böylelikle Allah’ın hayâ duyması şeklinde ifade edildi. Ancak ondan Allah’ın gerçeği söylemekten geri durmaması kastedildi.²³³

19-Sebe’ Sûresinin 16. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

فَاعْرَضُوا فَارْسلْنَا عَلَيْهِمْ سَيِّلَ الْعَرَمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلِ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ

Yüce meâli; “Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların (sağlı sollu) bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.”²³⁴

Bu âyet-i kerimede geçen جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلِ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ “ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik” kaydındaki جَنَّتَيْنِ lafzı, öncesinde zikri geçen بِجَنَّتَيْهِمْ lafzı ile sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yoksa ayette nitelikleri belirtilen ikinci جَنَّتَيْنِ kaydının delaletiyle, gerçek anlamda bahçelerden söz edilemez.²³⁵

20-Ra’d sûresinin 13. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ

Yüce meâli; “Gök gürlemesi O’na hamd ederek tesbih eder. Melekler de O’nun korkusundan tesbih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır.”²³⁶

Bir kavle göre bu âyetin sonunda geçen الْمِحَال “keyd” yani, hîle anlamındadır. Bu durumda onların Allah hakkındaki mücadeleleri istifham sûretinde keydi barındırdığı için, ona müşâkele edilerek hîle ile zikredilmiştir.²³⁷

21-Kehf sûresinin 29. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

²³³ Zemahşerî, I, 469; Alûsî, XXII, 71; Şevkanî, IV, 422; Fahreddin er-Razî, XI, 11.

²³⁴ Sebe’ 34/16.

²³⁵ Nisabûrî, VI, 281; el-Bukâ’î, VI, 164; Zemahşerî, III, 586.

²³⁶ Ra’d, 13/13.

²³⁷ Tahir b. Aşûr, XIII, 106.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

Yüce meâli; “De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zâlimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.”²³⁸

Bu ayet-i kerimede geçen الْوُجُوهَ يَشْوِي الْوُجُوهَ “maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir” kaydındaki istiğâse, öncesinde zikri geçen يَسْتَغِيثُوا “(Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde” kaydındaki istiğase ile sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yoksa hangi yardımdan (susuzluğu gidermekten) söz edilebilir.²³⁹

22-Nûr sûresinin 54. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

Yüce meâli; “Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin” de. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen, sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apacık bir tebliğdir.”²⁴⁰

Bir kavle göre bu ayet-i kerimede geçen عَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ “size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir” kaydı, müşrikler için bir tehdid içermektedir. Yani, yüz çevirmeniz durumunda bunun vebalini üstlenmiş olursunuz. Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında söylenen عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ “ona yüklenen, sorumluluğu ancak ona ait(tir)” kaydı kendisinden sonra gelen bu kayda müşâkele edilerek söylenmiştir. Çünkü bunda, vebal anlamı vardır. Hâlbuki, Allah Rasûlü masumdur.²⁴¹

23-A’raf sûresinin 26. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

²³⁸ Kehf, 18/29.

²³⁹ Ömer b. Ali ed-Dımeşkî, XII, 477; el-Halebî, I, 3068.

²⁴⁰ Nûr, 24/54.

²⁴¹ Ebu Suûd, VI, 189.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

Yüce meâli; “Ey Âdem oğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır.”²⁴²

Bu ayet-i kerimede geçen وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ “takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) elbisesi” kaydındaki لِبَاسُ “elbise” lafzı, öncesinde zikri geçen لِبَاسًا “size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik” kaydındaki لِبَاسُ “elbise” lafzı ile sohbette zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir denilebilir.²⁴³

24-Nisâ sûresinin 4. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

وَأْتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا

Yüce meâli; “Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) günül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa, onu da afiyetle yeyin.”²⁴⁴

Bu ayet-i kerimede geçen فَكُلُوهُ “onu da (afiyetle) yeyin” kaydındaki أكل lafzı, iki ayet üncesinde zikri geçen إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ “onların malını kendi malınıza katıp yemeyin” kaydındaki أكل lafzına müşâkele edilerek söylenmiştir. Hakikatte ise o mala sahip olup yararlanma kastedilmiştir.²⁴⁵

25-Nahl sûresinin 86. ve 87. âyetlerindeki şu âyet-i kerimelerde de müşâkele sanatı vardır;

وَإِذَا رَأَوْا الَّذِينَ شَرَكُوا بِهِنَّ قَالُوا رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقُوا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ- وَالْقَوَا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَامَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

Yüce meâli; “Allah’a ortak koşanlar, ortaklarını gördüklerinde diyecekler ki: “Rabbimiz! Bunlar, seni bırakıp kendilerine tapmış olduğumuz ortaklarımızdır.” Koştukları ortaklar da onlara: “Siz elbette yalancılarsınız” diye laf atacaktırlar.” “Onlar o gün Allah’a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler de onları yüzüstü bırakıp kaybolur.”²⁴⁶

²⁴² A’raf, 7/26.

²⁴³ Tahir b. Aşûr, VIII, 75; Alûsî, VIII, 104; Seyyid Tantavî, I, 1597.

²⁴⁴ Nisâ, 4/4.

²⁴⁵ Tahir b. Aşûr, IV, 232; Ömer b. Ali, VI, 178.

²⁴⁶ Nahl, 16/86-87.

Bu ikinci ayet-i kerimede geçen وَأَلْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَامَ “Onlar o gün Allah’a teslim olurlar” kaydındaki أَلْقُوا “atacaklar” lafzı, öncesindeki ayette zikri geçen فَالْقَوْلُ إِلَيْهِمُ الْقَوْلُ “koştukları ortaklar da onlara: “siz elbette yalancılarsınız” diye laf atacaklar” kaydındaki أَلْقُوا “laf atacaklar” lafzına müşâkele edilerek söylenmiştir.²⁴⁷

26-Hac sûresinin 37. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَيَبْشِّرَ الْمُحْسِنِينَ

Yüce meâli; “Onların etleri kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat O’na sizin takvanız (Allah’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah’ı büyük tanıyasınız. İyilik edenleri müjdele.”²⁴⁸

Bu ayet-i kerimede geçen وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ “fakat O’na sizin takvanız (Allah’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır” kaydındaki يَنَال “O’na ulaşır” lafzı, öncesinde zikri geçen لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا “onların etleri kanları asla Allah’a ulaşmaz” kaydındaki يَنَال “O’na ulaşır” lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise Allah için yapılan amelin makbul olduğunu ve karşılığı verileceğini bildirmek kastedilmiştir.²⁴⁹

27-Zümer sûresinin 16. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظِلٌّ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظِلٌّ ذَٰلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُوا اللَّهَ

Yüce meâli; “Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında (ateşten) katmanlar vardır. İşte Allah, kullarını bununla korkutur. Ey kullarım, bana karşı gelmekten sakının.”²⁵⁰

Bu ayet-i kerimede geçen وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظِلٌّ “altlarında (ateşten) katmanlar vardır” kaydındaki ظِلٌّ “katmanlar” lafzı, öncesinde zikri geçen لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظِلٌّ مِنَ النَّارِ “onlar için üstlerinde ateşten katmanlar vardır” kaydındaki ظِلٌّ “katmanlar” lafzı ile sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Çünkü bu lafız, altında gölgelenen

²⁴⁷ Tahir b. Aşûr, XIV, 248.

²⁴⁸ Hac, 22/37.

²⁴⁹ Tahir b. Aşûr, XVII, 269.

²⁵⁰ Zümer, 39/16.

şeyler için kullanılır. Yani gölgesi olan dağlar ve bulutlar gibi cisimler için kullanılır; altlarındaki cisimler için ancak müşâkele yoluyla kullanılabilir.²⁵¹

28-Enfal sûresinin 67. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Yüce mealî; “Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz. Hâlbuki Allah, âhireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁵²

Bu âyet-i kerimede geçen **يُرِيدُ الْآخِرَةَ** “Allah, âhireti (kazanmanızı) istiyor” kaydındaki **يُرِيدُ** “istiyor” lafzı **يَرْضَى** “razı olur” manasında olup, öncesinde zikri geçen **تُرِيدُونَ** “siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz” kaydındaki **يُرِيدُ** lafzı ile sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.²⁵³

29-Nahl sûresinin 17. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

Yüce mealî; “Şu halde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?”²⁵⁴

Bu âyet-i kerimede geçen **يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ** “yaratamayan gibi (olur mu?)” kaydındaki **يَخْلُقُ** lafzı, öncesinde zikri geçen **أَفَمَنْ يَخْلُقُ** “yaratan kimse (olur mu?)” kaydındaki **يَخْلُقُ** lafzı ile sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.²⁵⁵

30-Sebe’ sûresinin 13. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنَ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

²⁵¹ Alûsî, XXIII, 251; Tahir b. Aşûr, XXIII, 362.

²⁵² Enfâl, 8/67.

²⁵³ Alûsî, X, 33; İsmail Hakkı Bursevî, III, 284.

²⁵⁴ Nahl, 16/17.

²⁵⁵ Razî, I, 2705; Ömer b. Ali, XII, 36; Nisaburî, V, 13; Alûsî, XIV, 118; es-Semin el-Halebî, I, 2821; Zemahşerî, II, 560.

Yüce mealî; “Cinler, Süleyman (a.s.) için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı. Ey Davud ailesi, şükredin! Kullarımdan şükreden pek azdır.”²⁵⁶

Bu ayet-i kerimede geçen اَعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا “ey Davud ailesi, şükredin!” kaydındaki اَعْمَلُوا “yapınız” lafzı, öncesinde zikri geçen يَفْعَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ “cinler, Süleyman (a.s.) için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı” kaydındaki يَفْعَلُونَ “yapıyorlardı” lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Çünkü Arapçada şükredin denilince bu tabir kullanılmaz.²⁵⁷

31-Âl-i İmrân sûresinin 31. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Yüce mealî; “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁵⁸

Bu ayet-i kerimede geçen فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ “bana uyun ki, Allah da sizi sevsin” kaydındaki محبة lafzı, üncesinde zikri geçen قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ “de ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız” kaydındaki محبة lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.²⁵⁹

32-Hac sûresinin 60. âyetindeki şu âyet-i kerimede de müşâkele sanatı vardır;

ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيُصْرَثَهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

Yüce mealî; “Bu böyle(dir). Bir de kim kendisine verilen eziyetin dengiyle karşılık verir de sonra yine kendisine zulmedilirse, elbette Allah ona yardım eder. Hiç şüphesiz ki Allah çok affedendir, çok bağışlayandır.”²⁶⁰

Bu âyet-i kerimede geçen عَاقَبَ ve عُوقِبَ lafızları arasında müşâkele sanatı vardır. Bu ayette önce zikredilen lafız gerçek anlamda ikinci lafız ise müşâkele yoluyla kullanılmış olup, kendisine yapılan zulmün misliyle anlamındadır.²⁶¹

²⁵⁶ Sebe’ 34/13.

²⁵⁷ Şevkanî, V, 427; Nisaburî, VI, 279; Bursevî, VII, 216; Bukâî, VI, 164; Zemahşerî, III, 582.

²⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/31.

²⁵⁹ Bursevî, II, 18; Alûsî, III, 129; Ebu Suud, II, 24.

²⁶⁰ Hac, 22/60.

²⁶¹ eş-Şenkitî, XVII, 279; Ahmet b. Muhammed el-Mehdî, IV, 640; Alusî, XVII, 189; Ebu Suud, VI, 116; Şevkanî, III, 665.

2.1.1.1.3. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi İ'rab Açısından Yapılan Kur'an Âyetleri

1-İ'rab açısından müşâkele sanatı güzetilen âyetlerden biri, Bakara sûresinin 9. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ Yüce meâli; “Bunlar Allah’ı ve mü’minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”²⁶²

Mütevatir kıraatlardan Nafi’, İbni Kesîr ve Ebû Amr bu âyet-i kerimede geçen ikinci hud’ayı birinci hud’aya müşâkele ederek müfaâle babı üzerinden وما يخادعون إلا أنفسهم şeklinde okumuştur. Bir kısım İslam âlimine göre bu kıraat şekli ile müşâkele sanatı güzetilmiştir.²⁶³

2-İ'rab açısından müşâkele sanatı güzetilen âyetlerden bir diğeri Maide sûresinin 6. âyetindeki şu âyet-i kerimedir;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ...

Yüce meâli; “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuklarınıza kadar da ayaklarınızı yıkayın...”²⁶⁴

Mütevatir kıraat imamlarından İbni Kesir, Asım, Ebu Amr ve Hamza bu ayette geçen “وَأَرْجُلَكُمْ” lafzında müşâkele sanatını gözetmek için civarındaki “وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” lafzına müşâkele ederek kesre ile “وَأَرْجُلَكُمْ” (ve ercülüküm) şeklinde okumuşlar. Hâlbuki âyetin devamında gelen “إِلَى الْكَعْبَيْنِ” “topuklara kadar” kaydının delaletiyle bu kayıt (mana bakımından) meshe değil de bir önceki kayıta olan yıkamaya matuftur. Çünkü mesh, topuklara kadar yapılmaz. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashab-ı Kiramın

²⁶² Bakara, 2/9.

²⁶³ es-Sem’ânî, I, 48; ez-Zecac, *İ’rabü’l-Kur’an*, I, 82; Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bakulî, *İ’rabü’l-Kur’an*, I, 208.

²⁶⁴ Mâide, 5/6.

(r.a.) abdeste ayakları yıkadıkları, çıplak âyağa mesh etmedikleri mütevatirdir. Bir kısım İslam âlimine göre bu şekil kıraatla müşâkele sanatı güzetilmiştir.²⁶⁵

3-İ'rab açısından müşâkele sanatı güzetilen âyetlerden bir diğeri, Bakara sûresinin 34. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

Yüce meâlî; “Hani meleklere, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.”²⁶⁶

Mütevatir kıraatlardan Ebû Ca'fer, bu âyette ve A'raf 11, İsrâ 61, Kehf 50 ve Tâhâ 116'da geçen للملائكة اسجدوا lafızlarında, birinci lafzın sonundaki ة (ta)'nın harekesini, i'rab bakımından harf'i cer'le mecrur olup kesre ile okunması gerekirken, devamındaki lafızda ötreli olan ج (cim)'in harekesine ya da, vasıl hemzesi olan ة (elif)'in ötresine müşâkele ederek ötre ile okumuştur.²⁶⁷

Yine Hasan Basrî, Kur'an'da geçen bütün “الحمد لله” lafızlarını ل (lam)'ın ötresi (damme)'yle الحمد لله şeklinde okumuştur. Bu okuyuşunda lam'ın harekesini civarındaki د (dal)'ın ötresine müşâkele etme yoluna gitmiştir. Bu ifade biçimi bazı kays kabilelerinin lügatında vardır. Yine İbrahim b. Ebî Âbile aksi şekilde dal'ı lam'a müşâkele ile dal ve lam'ın kesreleriyle الحمد لله şeklinde okumuştur. Zerkeşî, bu ikinci kıraatın daha fasih olduğunu belirtmiştir. Zemahşerî ise, birinci kıraatı ikincisine tercih etmiştir.²⁶⁸ Ancak bu kıraat biçimleri ve bu lügatlar meşhur değildir (zayıf görülmüştür).²⁶⁹

4-Yine i'rab açısından müşâkele sanatı güzetilen âyetlerden bir başkası Rahman sûresinin 6. ve 7. âyetlerinde geçen şu âyet-i kerimelerdir;

²⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, IV, 102; Alûsi, VI, 76; Sadeddin Taftazanî, *et-Telviḥ Ala't-Tavdîḥ*, Fıkıh Usulu, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II, 221; Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, I, 397; İ'rabü'l-Kur'an li'z-Zecâc, I, 13; vd.

²⁶⁶ Bakara, 2/34.

²⁶⁷ Beğâvî, I, 81; İ'rabü'l-Kur'an li'z-Zecâc, I, 83; Şihabüddin Ahmet b. Muhammed ed-Dimyâtî, *Münteha'l-Emânî ve'l-Meserrât fî Ulûmi'l-Kıraât*, Thk. Enes Mehera, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1419/1998, I, 175; Abdü'l-Fettah el-Kâdî, *el-Büdü'rü'z-Zahireh fî'l-Kıraâti'l-Aşri'l-Mütevâtireh*, I, 207; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 156.

²⁶⁸ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, III, 377; Ömer b. Alî ed-Dimeşkî, I, 173; es-Semîn el-Halebî, I, 13.

²⁶⁹ Beğâvî, I, 81.

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (6) وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (7)

Yüce meâlî; “Otlar ve âğaçlar (Allah’a) boyun eğerler. Göğü yükselti ve ölçüyü koydu.”²⁷⁰

Bir kısım İslam âlimine göre bu 7. âyetin başı olan “وَالسَّمَاءَ” lafzı, öncesinde geçen (6. âyetin sonu olan) “يَسْجُدَانِ” lafzına müşâkele edilerek kıraat imamlarının çoğunluğu tarafından mansup okunmuştur. Çünkü يَسْجُدَانِ lafzı fiil ve failden oluşmaktadır. Bunun akabinde mana bakımından alâkası olmasada, sarf açısından fiil ve failin ardından mef’ul gelmesine müşâkele edilerek, “iştiğal” üzere mansup okunmuştur.²⁷¹

5-İ’rab açısından müşâkele sanatı güzetilen âyetlerden bir diğeri Hadîd sûresinin 27. âyetindeki şu âyet-i kerimedir;

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً
وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

Yüce meâlî; “Sonra bunların peşinden ard arda Peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa’yı gönderdik, ona İncil’i verdik ve kendisine uyanların kalbine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendilerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah’ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir.”²⁷²

İşte bu âyet-i kerimede geçen وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا kaydı, öncesinde mahzuf olan bir fiilin mef’ûlü olarak iştiğal üzere mensup zikredilmiştir. Tâki üncesinde zikri geçen رَأْفَةً وَرَحْمَةً kayıtlarıyla müşâkele sanatı sağlansın.²⁷³

6-İ’rab açısından müşâkele sanatı güzetilen âyetlerden bir diğeri İnsan sûresinin 31. âyetindeki şu âyet-i kerimedir;

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

²⁷⁰ Rahmân, 55/6-7.

²⁷¹ Zerkeşî, III, 377; Ebü’l-Hayyan el-Endülüsî, VIII, 188; İ’rabü’l-Kur’an li İbni Seyyidi’n-Nâs, VIII, 93; İ’rabü’l-Kur’an li’z-Zecâc, I, 82; vd.

²⁷² Hadîd, 57/27.

²⁷³ Ebu’l-Hasan Salim b. Hasan el-Hazimî, İ’rabü’l-Kur’an, s. 182; Zecac, I, 82.

Yüce meâli; “O, dilediği kimseyi rahmetine sokar. Zâlimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır.”²⁷⁴

İşte bu âyet-i kerimede geçen **وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ** kaydı, mahzûf olan bir fiilin mef’ûlû olarak iştiğal üzere mensup zikredilmiştir. Böylece üncesinde zikri geçen **يَدْخُلُ مَنْ يَشَاءُ** cümlesiyle müşâkele sanatı gözetilmiştir.²⁷⁵

Bu durumda ayetin takdirî şöyle olur; **يدخل من يشاء في رحمته، ويعذب الظالمين**

2.1.1.1.4. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi İzafet Açısından Yapılan Kur’an Âyetleri

1-İzafet açısından müşâkele sanatı gözetilen ayetlerden biri Hûd sûresinin 37. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيُنَا وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِقُونَ

Yüce meâli; “Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar, suda boğulacaklardır.”²⁷⁶

İşte bu âyet-i kerimede geçen **بِأَعْيُنِنَا** kaydındaki **أَعْيُن** gözler demektir. Bu tabir Yüce Allah’ın gözlerinin çokluğuna delalet etmez. Ancak çoğul mütekellim zamirine izafetten dolayı müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yani muzafun ileyh olan (kendisine izafe olunan) mütekellim zamiri çoğul olduğundan, muzaf olan (ona izafet edilen) lafız da çoğul olarak zikredilmiştir.²⁷⁷

Nitekim Ta-Ha sûresinin 39. ayetinde **عَيْن** yani göz lafzı, müzafun ileyh olan müfred mütekellim zamire izafet edilirken müşâkele sanatı gözetilerek, müfred olarak **وَلْيُصْنَعِ عَلَى عَيْنِي** (...gözetimimde yetiştirilesin diye...) ²⁷⁸ şeklinde zikredilmiştir.

Şu âyet-i kerimelerde de aynı durum söz konusudur;

تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفْرًا

²⁷⁴ İnsan, 76/31.

²⁷⁵ el-Hazimî, s. 182; Zecac, I, 82.

²⁷⁶ Hûd, 11/37.

²⁷⁷ Şeyh Abdürrezzak, I, 130.

²⁷⁸ Ayetin tamamı: “Onu (bebek Mûsâ’yı) sandığın içine koy ve denize (Nil’e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.” Ta-Ha, 20/39.

Yüce meâli; “Gemi, inkâr edilen kimseye (Nuh’a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu.”²⁷⁹

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ

Yüce meâli; “Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et.”²⁸⁰

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحَيْنَا إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ

Yüce meâli; “Bunun üzerine Nuh’a, “Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap” diye vahyettik. “Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, (sular dolup taşığında Nuh’a) dedik ki: “Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır.”²⁸¹

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ

Yüce meâli; “(Bir kısmı da) “O hâlde haydi, onu insanların gözleri önüne getirin. Belki (bu konuda) şahitlik ederler” dediler.”²⁸²

2-İzafet açısından müşâkele sanatı gözetilen ayetlerden birdiğeri Yâsîn sûresinin 71. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ

Yüce meâli; “Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.”²⁸³

İşte bu âyet-i kerimede geçen أَيْدِينَا kaydı, “ellerimiz” demektir. Bu tabir Yüce Allah’ın ellerinin çokluğuna delalet etmez. Bu ancak çoğul mütekellim zamirine izafetten dolayı müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yani muzafun ileyh olan (kendisine

²⁷⁹ Kamer, 54/14.

²⁸⁰ Tûr, 52/48.

²⁸¹ Mü’minûn, 23/27.

²⁸² Enbiya, 21/61.

²⁸³ Yâsîn, 36/71.

izafe olunan) mütekellim zamiri **نا** çoğul olduğundan, muzaf olan (ona izafet edilen) **يد** lafzı da çoğul olarak **أيدي** şeklinde zikredilmiştir.

Şu âyet-i kerimelerde de aynı durum söz konusudur;

وَمَا نَنْتَرِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

Yüce meâli; “(Cebrail şöyle dedi:) “Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunlar arasındakiler hep O’nundur. Rabbin unutkan değildir.”²⁸⁴

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

Yüce meâli; “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmedikleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”²⁸⁵

Amma **يد** (el) lafzı tekil (müfred) lafza izafe edildiğinde ona müşâkele edilerek, tekil olarak Kur’an’da zikredilmiştir. Şu âyet-i kerimelerde olduğu gibi;

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yüce meâli; “Hükümranlık elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²⁸⁶

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yüce meâli; “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. (Her) hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.”²⁸⁷

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

Yüce meâli; “Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allah’ın şanı yücedir! Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.”²⁸⁸

²⁸⁴ Meryem, 19/64.

²⁸⁵ Rûm, 30/41.

²⁸⁶ Mülk, 67/1.

²⁸⁷ Âl-i İmran, 3/26.

²⁸⁸ Yâsin, 36/83.

2.1.1.1.5. Sohbetinde Tahkikî Olarak (Açıkça) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi Ayet Baş Olması Cihetiyle Yapılan Kur'an Âyetleri (مشكلة رؤوس الآي)

İslam âlimleri Kur'an ayetlerinin sayısını tesbitte şu dört ilkeyi temel ölçü²⁸⁹ yapmışlardır;

1-Sûre ile ayet arasında uzunluk ve kısalık bakımından eşitliğin gözetilmesi.

2-Ayet başlarının (ayet son bulduğu kelimelerin) müşâkelesi.

3-Sözün bitiş noktası (tamamlanması).

4-Mütevâtir olarak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) geldiği (tevkifi) bilinip, İslam âlimlerinin ittifakla kabul ettiği ayet başlarıdır.

Bu dördüncü esas en önemli ilke olmakla beraber, ayet başlarının müşâkelesi diğer üç esasla birlikte ölçü alındığı halde ayetlerin tesbitinde sanki tek başına bir ölçüymüş gibi harika bir durum müşahade ediliyor. İster küçük olsun, ister büyük olsun, her hangi bir sûrenin ayetlerinin başlarına dikkat edilse, sadece öncesinde veya sonrasında gelen ayetle değil, belki o sûrenin bütün ayetleriyle müşâkelesi bariz bir şekilde görünüyor. Farklı konuların iç içe ele alındığı, yirmi üç senede farklı soruların cevabı olarak ve değişik meseleler hakkında nâzil olan Kur'an ayetlerinde böyle bir vaziyetin müşahade edilmesi, tek başına bir mucizedir. Bununla beraber şiirdeki gibi nazmı korumak için mana feda edilmemiş.

İşte Kur'an'ı Kerim'in hiç kimse tarafından taklit edilemeyen bir yönü de şu noktadandır ki, nazım ve nesir arası bir yol ihtiyar edilmiştir. Bu konuya örnek vermek gerekirse Kur'an'ın neredeyse tamamını örnek vermek gerekeceğinden bunun örneklerini Kur'an'ı okuyan herkesin kendi müşahedesine havale ederek, burada kısa sûrelerden bir kaç misalle iktifa edeceğiz.

1-Sohbetinde tahkikî olarak (açıkça) zikri geçtiği için lafzın lafza müşâkelesi ayet başı olması cihetiyle yapılan Kur'an (sûrelerinin) âyetlerinin bir örneği, Hâkka sûresinin ilk ayetinden başlayarak sonuna kadar sırasıyla vereceğimiz²⁹⁰ şu ayet başlarıdır;

²⁸⁹ Ebu İd Rıdvan b. Muhammed, *Şerhu Muhlelati*, I, 68.

²⁹⁰ Said el-Emevî ed-Danî, I, 253.

9- باقية 8- خاوية 7- عاتية 6- بالطاغية 5- بالقارعة 4- ما الحاقة 3- ما الحاقة 2- الحاقة 1-“
 18- ثمانية 17- واهية 16- الواقعة 15- واحدة 14- واحدة 13- واعية 12- الجارية 11- رابية 10- بالخاطنة
 27- حسابيه 26- كتابيه 25- الخالية 24- دانية 23- عالية 22- راضية 21- حسابيه 20- كتابيه 19- خافية
 36- حميم 35- المسكين 34- العظيم 33- فاسلكوه 32- صلوه 31- فغلوه 30- سلطانية 29- ماله 28- القاضية
 44- العالمين 43- تذكرون 42- تؤمنون 41- كريم 40- لا تبصرون 39- تبصرون 38- الخاطنون 37- غسلين
 ”العظيم 52- اليقين 51- الكافرين 50- مكذابين 49- للمتقين 48- حاجزين 47- الوتين 46- باليمين 45- الأفاويل

2-Sohbetinde tahkikî olarak (açıkça) zikri geçtiği için lafzın lafza müşâkelesi ayet başı olması cihetiyle yapılan Kur'an (sûrelerinin) âyetlerin bir diğer örneği, Ahzab sûresinin ilk ayetinden başlayarak sonuna kadar sırasıyla vereceğimiz şu ayet başlarıdır;

11- الظنونا 10- بصيرا 9- أليما 8- غليظا 7- مسطورا 6- رحيم 5- السبيل 4- وكلا 3- خبيرا 2- حكيم 1-“
 كثيرا 21- قليلا 20- يسيرا 19- نصيرا 18- قليلا 17- قليلا 16- مسؤولا 15- يسيرا 14- فرارا 13- غرورا 12- شديدا
 كريما 31- يسيرا 30- عظيما 29- جميلا 28- قديرا 27- فريقا 26- عزيزا 25- رحيم 24- تبديلا 23- تسليما 22-
 كثيرا 41- عليما 40- حسيبا 39- مقدورا 38- مفعولا 37- مبينا 36- عظيما 35- خبيرا 34- تطهيرا 33- معروفا 32-
 52- حلما 51- رحيم 50- جميلا 49- وكلا 48- كبيرا 47- منيرا 46- نذيرا 45- كريما 44- رحيم 43- أصيلا 42-
 تبديلا 62- تقتيلا 61- قليلا 60- رحيم 59- مبينا 58- مهينا 57- تسليما 56- شهيدا 55- عليما 54- عظيما 53- رقيبا
 72- عظيما 71- سديدا 70- وجيها 69- كثيرا 68- السبيل 67- الرسول 66- نصيرا 65- سعيرا 64- قريبا 63-
 ”رحيم 73- جهولا

2.1.1.2. Sohbetinde Takdirî Olarak (Hazif) Zikri Geçtiği İçin Lafzın Lafza Müşâkelesi Yapılan Kur'an Âyetleri (Takdirî Müşâkele Sanatı)

1-Takdirî müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri, Bakara sûresinin 138. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَتَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

Yüce meâlî; “Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir. Biz ona ibadet edenlerdiniz (deyin).”²⁹¹

İslam âlimlerinin çoğuna göre, bu âyet-i kerimede geçen صبغة الله “biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır (deyin)” kaydında takdirî müşâkele sanatı vardır. Çünkü Hristiyanlar, doğan çocuklarını Hristiyanlığa kabul edenleri ya da bir kiliseden öbürüne geçenleri vaftiz denen bir işlemde geçirirler. Vaftiz, su serpmek ya da

²⁹¹ Bakara, 2/138.

mâmundiye denilen sarı suya batırmak sûretiyle yapılır. Baba, Oğul ve Ruhü'l-Kudüs adına yapılan bu işlemin, insanı aslî gûnahtan kurtaracağına, insanın adeta yepyeni bir hayât boyasına boyanacağına inanırlar. Vaftiz uygulamasının aslı Yahudilikten gelmektedir. Bu âyette, gerçek kurtuluşun böyle zahirî ve sembolik eylemlerle değil, Allah'ın insanların fitratına yerleştirdiği aslî renk olan tevhid inancı ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır. Ancak, bu mana takdirî olarak sözde zikri geçmiş kabul edilerek müşâkele sanatı yapılmıştır. Nitekim (Arapça'da) ağaç diken bir adama cömert olmasını teşvik amacıyla, cömert bir adamın ismi zikredilerek denilir. "Fılan adımın diktiği gibi, dik."»²⁹²

2-Takdirî müşâkele sanatı içeren âyetlerden biri de Â'raf sûresinin 99. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

أَقَامُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ

Yüce meâli; "Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Hâlbuki Allah'ın mekrinden husrana uğramış kimselerden başkası emin olmaz"»²⁹³

Bu âyette Allah'ın mekrinden maksat, kâfirlere möhlet vermesi (istidracı), onları cezalandırması ve cehennemde onlara azap etmesidir. Bu âyette zımnen kâfirlerin bir mekri söz konusu olup başka âyetlerde dile getirildiği için burada hazf edilmiştir. Dolayısıyla bu âyette takdirî bir müşâkeleden söz edilebilir. Bu görüşü âz bir kısım âlim tercih etmiştir. İslam âlimlerinin çoğunluğu ise bu âyetteki mekrin hakiki anlamda Allah'a nisbetinin caiz olduğunu delilleriyle açıklamışlardır.²⁹⁴

3-Takdirî müşâkele sanatı içeren âyetlerden bir diğeri Bakara sûresinin 193. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ ائْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

²⁹² Suyûtî, II, 253; el-Kummî, I, 415; Alûsi, III, 179; Fahreddin er-Razî, I, 623; Ömer b. Alî ed-Dîmeşkî, II, 526; Ebu Hayyan el-Endülüsî, I, 584; es-Semîn el-Halebî, I, 337; Sekkakî, I, 184; Tahir b. Aşûr, I, 742; Zemahşerî, I, 222; DİB. K.K. Meâli, s. 20.

²⁹³ Â'raf, 7/99.

²⁹⁴ Tahir b. Aşûr, III, 257; Alûsi, III, 179; Reşit Rızâ, III, 259; Taberî, XII, 578; Sâ'lebî, IV, 265; Tefsîrû'l-Hazîn, II, 266; Güllüce, 52; vd.

Yüce meâli; “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zâlimlere karşıdır.”²⁹⁵

İşte bu âyet-i kerimede geçen عُدْوَانَ lafzı الظَّالِمِينَ lafzının manasında bulunan zâlimlerin haddi aşmalarına, zulümlerine karşılık müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bu mana zaten zâlim kelimesinde mevcut olduğundan terk edilmiştir. Hakikatte ise, onların haddi aşmalarına karşı cezalandırılmaları kastedilmiştir. Bu ise haddi aşma değildir. Ayrıca, onların cezalandırılmaları amellerinin türünden olması gerektiğine işaret vardır. Böylece takdirî müşâkele sanatı gözetilmiştir. Yani, zâlimlerden başkasına zülmetmeyiniz.²⁹⁶

4-Takdirî müşâkele sanatı içeren âyetlerden bir diğeri Bakara sûresinin 26. âyetindeki şu âyet-i kerimedir;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

Yüce meâli; “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”²⁹⁷

Bu âyet-i kerimede geçen إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez (hayâ etmez)” kaydı, kâfirlerin, “Muhammed’in Rabbi sivrisinek ve örümceği misal vermekten hayâ etmez mi?” sözleriyle sözde zikri “takdirî olarak” beraber geçtiğinden (sebeb-i nüzûl) müşâkele yoluyla söylenmiştir.²⁹⁸

²⁹⁵ Bakara, 2/193.

²⁹⁶ Tahir b. Aşûr, II, 209; Tefsîrû'l-Hazin, I, 170; Cabir b. Mûsa el-Cezairî, I, 173; Seyyid Kutup, I, 191; Tefsîru Muhammed b. Salih el-Asimîn, IV, 308; Fahreddin er-Razî, I, 800; Ömer b. Ali ed-Dımeşkî, III, 347; Tefsîrû'n-Nesefî, I, 108; Tefsîru Beydavî, I, 477; Ebû's-Suûd, I, 204; İsmail Hakkı Bursevî, I, ²⁵⁰, eş-Şevkanî, I, 293; vd.

²⁹⁷ Bakara, 2/26.

²⁹⁸ Şirbinî, I, 40; Zemahşerî, I, 141.

5-Takdirî müşâkele sanatı içeren âyetlerden bir diğeri Maide sûresinin 60. âyetindeki şu âyet-i kerimedir;

قُلْ هَلْ أَنْبَأُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةٍ عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْفِرْدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

Yüce meâlî; “De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah’ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.”²⁹⁹

Bu âyet-i kerimede geçen “Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi?” kaydı, Yahudilerin batıl düşünceleri ve yanlış zanlarından ötürü söyledikleri sözlerle binaen müşâkele yoluyla söylenmiştir. Onların sözleri burada (tahkikî) zikredilmemiştir. Ancak takdirî olarak var kabul edilip, onların sözlerine müşâkele yapılmıştır. Yoksa mü’minler imanlarından ötürü Allah katında sorumlu olacakları bir şer üzere olduğu anlamında değildir. Çünkü bütün âyet-i kerimeler bu hakikatı red eder.

Zira âyetin zahiri anlamı şudur; “Yahudilerin mü’minleri Allah’a imanlarından ötürü ayıpladıkları o şey bir şerdir. Ancak Yahudilerin özerinde oldukları durum daha şerdir.”

Oysa âyetin gerçek tefsiri (anlamı) şudur; “Ey Muhammed (susturma ve ilzam etme kabilinden) onlara de! Eğer özerinde olduğumuz imanımızı ayıplıyorsanız ve onu içinde hiçbir hayır olmayan bir şer olarak değerlendiriyorsanız bilmiş olun ki, siz sonuç bakımından ondan daha kötüsü (şer) olan Allah’ın lanetine uğramış onun rahmetinden kovulmuş ve geçmişte dedelerinizden kimisi mesh edilmiş; böylece kimisi maymun, kimisi domuz sûretine çevrilmiş, kimisi de tağutlara tapar olmuş kimselersiniz. Bununla beraber mü’minlerin Allah’a ve onun kitaplarına imanlarında hiçbir kötülük yoktur, mahza hayırdır.”³⁰⁰

6-Tahrim sûresinin 1. âyetindeki şu âyet-i kerimede de takdirî müşâkele sanatı vardır;

²⁹⁹ Maide, 5/60.

³⁰⁰ Seyyid Tantavî, I, 1309; Ali b. Nayf eş-Şuhûd, I, 67.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Yüce meâli; “Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah’ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendne haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”³⁰¹

Bu ayet-i kerimede geçen لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ kaydı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Esmâ annemizi (r.anha) razı etmek için Mariye annemiz (r.anha) için yemin amacıyla söylediği, “o, bana haram olsun” sözüne mukabil müşâkele yoluyla söylenmiştir. Yoksa Hz. Peygamber’in (s.a.v.) haramı helal sayması imkansızdır. Çünkü ismet var, günah yok.³⁰²

7-A’raf sûresinin 194. âyetindeki şu âyet-i kerimede de takdirî müşâkele sanatı vardır;

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Yüce meâli; “Allah’ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi hemen onları çağırın da size cevap versinler (duanıza icabet etsinler).”³⁰³

Bu ayet-i kerimede geçen عِبَادٌ “kullar” lafzında takdirî müşâkele sanatı gözetilmiştir. Çünkü meşhur olarak kullar tabiri insanlar için kullanılır. Bu ayet-i kerimede muhatap alınan müşrikler, yaratılış noktasında taptıkları putlarıyla denk olduklarından ve Müşrikler Allah’ın kulları olduklarından, yaradılış noktasında onların denkleri olan putlar, onların isimleriyle isimlendirildiler.³⁰⁴

8-Enfâl sûresinin 35. âyetindeki şu âyet-i kerimede de takdirî müşâkele sanatı vardır;

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَتَصْدِيَةٌ فَذُقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

Yüce meâli; “Onların, Kâ’be’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpılmaktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.”³⁰⁵

³⁰¹ Tahrim, 66/1.

³⁰² Alûsî, IX, 25; Arşiv, Mülteka Ehlü’t-Tefsîr, II, 308.

³⁰³ A’raf, 7/194.

³⁰⁴ Tahir b. Aşûr, IX, 221.

³⁰⁵ Enfâl, 8/35.

Bu ayet-i kerimede geçen **وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَتَصْدِيَةٌ** “onların, Kâ’be’nin yanında namazları, ıslık çalıp el çırpımdan ibarettir” kaydında takdirî müşâkele sanatı gözetilmiştir. Çünkü, müşriklerin belli bir namazları yoktu. Onların ıslık çalmaları ve el çırpmaları namaz olarak zikredilmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Sahabiler’in (r.a.) Kâ’be’de namaz kılmalarına mani olmak ve onların namazlarıyla alay etmek için ıslık çalıp el çırpımlarından ötürü, müşâkele yoluyla söylenmiştir.³⁰⁶

2.1.2. Lafzın Manaya Müşâkelesi Yapılan Kur’an Âyetleri (مشكلة اللفظ للمعنى)

1-Lafzın manaya müşâkelesi yapılan Kur’an ayetlerinin birincisi, birçok İslam âlimine göre Fatiha sûresinin birinci âyeti sayılan³⁰⁷ ve İmam Şafî (r.a.) gibi büyük müçtehidlerin görüşlerine göre Kur’an’da yüzondört defa nazil olan³⁰⁸ **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** “dir.

Yüce Meali; “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla” (başlıyorum).

İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre fiil cümlesi olan³⁰⁹ bismelenin, baş tarafında bulunan **بِسْمِ اللَّهِ** kaydında amil olan fiil’in hazfinde³¹⁰ “Lafzın Manaya Müşâkelesi” vardır. Çünkü o, öyle bir yerdedir ki, Allah’ın zikrinden başkası, onun önüne geçmesi uygun olmaz. Eğer onun fiili zikredilseydi, o da failsiz olamayacağından, bu, hedeflenen amaca ters düşerdi. İşte bu hazifte, lafzın manaya müşâkelesi vardır. Tâki kendisiyle ilk başlanılan, Allah’ın ismi olsun. Senin, namazında **اللَّهُ أَكْبَرُ** “Allah en büyüktür” demen gibi. Bunun anlamı ise, **من كل شيء** “her şeyden” demektir. Ancak sen bu mükadder lafzı söylemezsin. Tâki dildeki lafız günüldeki maksada uygun olsun. O da, kalpte sadece Allah’ın zikri olmasıdır.

³⁰⁶ Tahir b. Aşûr, IX, 339.

³⁰⁷ İbni Cerîri Taberî, I, 114; İbni Kesîr, I, 101; Tefsîrû’s-Şa’revî, I, 1; Abdürrahman b. Nasır es-Sa’dî, I, 39.

³⁰⁸ Nursî, *Sözler*, s. 12.

³⁰⁹ Taberî, I, 115; es-Sa’dî, I, 39; Hasan b. Muhammed el-Kummî, I, 56; Halit b. Abdüllah b. Muhammed el-Muslih, I, 5.

³¹⁰ **Hazif**: sözlükte (حذف) fiilinin masdarı olup bir şeyi (sözü) düşürmek, atmak ve zikretmemek manasına gelir. Terim olarak, söylenilmesi icab etmeyen sözün ibarede zikredilmemesidir. (Bolelli, s. 397.)

Ayrıca hazif zikirden daha geneldir. Çünkü sen, hangi fiili zikredersen, hazfedilen fiil ondan daha genel olur. Çünkü besmele, meşrû olan her fiille zikredilmesi şer’idir (her hayırlı fiille beraber zikredilir).³¹¹

2-Lafzın manaya müşâkelesi yapılan Kur’an âyetlerinden biri de Âli-i İmran sûresinin 59. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

Yüce meâli; “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi.”³¹²

İşte bu âyette Yüce Allah Âdem (a.s.)’ın yaradılışını misal getirirken, yaradılış evrelerinin en basiti ve en mütevâzisi olan toprağı zikretti. Hâlbuki bir çok âyette çamur, kuru balçık, pişmiş toprak gibi değişik evreler zikredilirken, burada İsa (a.s.)’ın babasız yaradılışını garipseyip uluhiyetine delil sayan Necran Papazları’na cevap olarak Yüce Allah, ondan daha garip olan Âdem (a.s.)’ı hem annesiz hem de babasız yarattığını misal vermekle beraber, Adem (a.s.)’ın yaradılışını ifade için, basit topraktan yarattığını zikretti. Böylece lafzı manaya müşâkele ederek ikinci bir garip durumu zikretti. Yani, su ve toprağın karışımı olan çamuru zikretmeyerek, en basit en katı ve en zayıf unsur olan basit toprağı zikretti.³¹³

3-Lafzın manaya müşâkelesi yapılan Kur’an âyetlerinden bir diğeri, Yûsuf sûresinin 85. âyetinde geçen şu âyet-i kerimedir;

قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُونُسَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ

Yüce meâli; “Oğulları, “Allah’a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yûsuf’u anıp duruyorsun. Sonunda özüntüden eriyip gideceksin veya helak olacaksın” dediler.”³¹⁴

Bu âyet-i kerimede, Yâkub (a.s.)’ın evlad ve torunları, babalarının halini garipsemelerini babalarına ifade etmeyi Yüce Allah hikâye ederken, lafızları bu manaya müşâkele ederek, en garip lafızları isti’mal etmiştir.

³¹¹ Zerkeşî, III, 207; Ebu Hayyan el-Endülüsi, I, 32; Süleyman b. Abdullah, *Şerhu Kitabi’t-Tevhîd*, I, 12; İbni Kayyım el-Cevzî, *Bedai’ul-Fevâid*, I, 43.

³¹² Al-i İmran, 3/59.

³¹³ Zerkeşî, III, 378; el-Hazin, I, 378; Tefsîrû’n-Neseffî, I, 161.

³¹⁴ Yûsuf, 12/85.

İşte başta Yüce Allah kullanım bakımından en az isti'mal edilen, en garip yemin biçimi olan تالله kasemini getirdi. Hâlbuki, والله بالله kasemleri Arapça'da (ve Kur'an'da) kullanımları daha yaygındır. Yine devamında kullanım bakımından en garip lafız olan نفثا lafzını kullandı. Hâlbuki "Kane ve Kardeşleri" kullanımı daha yaygındır ve herkesçe daha çok bilinmektedir. Yine devamında kullanım bakımından en garip lafız olan حرضاً lafzını kullandı. Hâlbuki bu lafız, helakî ifade etmede Arapçada en az kullanılan garip bir lafızdır.³¹⁵

³¹⁵ Zerkeşî, III, 378; Ali b. Nayıf eş-Şuhûd, I, 248; Bu âyette aynı zamanda i'tilaf ve îcâz sanatı da vardır. Bkz: Ali b. Nayıf eş-Şuhûd, I, 248.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSTE MÜŞAKELE SANATI

3.1. MÜŞÂKELE SANATI İÇEREN HADİSLER

1-Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **ما من يوم يصبح** “Her ebadatı içinde bir günün iki melek iner. Bunlardan biri: Allah'ım! Malını infak edene yenisini ver!” diye dua eder. Diğeri de: Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et!” diye bedduâ eder.”³¹⁶

Bu hadis-i şerifte geçen **اللهم أعط ممسكا تلفا** “Allah'ım! Cimrilik edenin malını yok et!” kaydındaki **أعط** “ver” lafzı, öncesinde zikri geçen **اللهم أعط منقفا خلفا** “Allah'ım! Malını infak edene yenisini ver!” kaydındaki **أعط** “ver” lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise “yok et” kastedilmiştir.³¹⁷

2- **عن عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل عليها وعندها امرأة قال : من هذه ؟ - قالت : هذه فلانة تذكر من صلاتها قال : مه عليكم بما تطيقون ، فوالله لا يمل الله حتى تملوا وكان أحب الدين إليه ما داوم صاحبها عليه** “Âişe (r.anhâ)'nın bildirdiğine göre, bir kadınla birlikte oturlurken, yanlarına Peygamber (s.a.v.) girdi ve: “Bu kadın kim?” diye sordu. Âişe validemiz: Bu filan hanımdır, dedikten sonra, onun çok namaz kıldığından bahsetti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: “Bütün bunları sayıp dökmeyi bırak; gücünüzün yettiği nisbette ibadet etmeniz size yeter. Allah'a yemin ederim ki, siz bıkip usanmadıkça, Allah bıkip usanmaz” buyurdu. Resûl-i Ekrem'in en çok sevdiği ibadet, sâhibinin devamlı yaptığı idi.³¹⁸

Bu hadis-i şerifte geçen **فإن الله لا يمل** “şüphesiz Allah bıkmaz” kaydındaki **لا يمل** lafzı kendisinden sonra gelen **حتى تملوا** “siz bıkip usanmadıkça” kaydındaki **تملوا** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise sevap vermek kastedilmiştir. Çünkü, Yüce Allah'ın bıkmaması muhaldır.³¹⁹

³¹⁶ Buhârî, Zekât 27; Müslim, Zekât 57;

³¹⁷ Muhammed Ali b. Muhammed, *Delilü'l-Falihîn li Turuki Riyadi's-Salihîn*, II, 419; Bedreddin el-Aynî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, XIII, 359; Hatip Tebrizî, *Mişkatü'l-Mesabîh*, VI, 564.

³¹⁸ Buhârî, İmân 32, Teheccüd 18; Müslim, Mûsâfirîn 221; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 17; İmân 29.

³¹⁹ İbni Hacer el-Askelanî, *Fethü'l-Barî*, X, 314; Ebu Tayyib Âbâdî, *Avnü'l-Mâbûd Şerhu Süneni Ebu Davûd*, IV, 169; Hatip Tebrizî, *Mişkatü'l-Mesabîh*, IV, 481; Şevkanî, *Neylû'l-Evtar*, III, 239; Bedreddin Aynî, *Umdetü'l-Karî*, I, 474.

3-Hz. Ömer ve diğerleri (r.a.) rivayet etmişler ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **من بنى** **مسجدا يذكر الله فيه بنى الله له بيتا في الجنة** “Kim içerisinde Allah(ın adı) zikredilsin diye bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir ev bina eder.”³²⁰

Bu hadis-i şerifte geçen **بنى الله له بيتا** “Allah da ona cennette bir ev bina eder” kaydındaki **بنى** ve **بيتا** lafızları **من بنى مسجدا** “kim bir mescid bina ederse” kaydındaki **بنى** ve **مسجدا** lafızlarıyla sözde zikirleri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Çünkü Yüce Allah bina yapmaz, yapmasını emreder. Ayrıca cennetin eşyaları ne göz görmüş ne kulak işitmiş ve ne de kalb-ı beşer’e hutur etmiştir. Sözün gerçek anlamı ise, Yüce Allah cennetin nimetleriyle ona lütufta bulunur.

4-Ebu Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا** **عند ظن عبدي بي وأنا معه حين يذكرني فإن ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي وإن ذكرني في ملاء ذكرته في ملاء خير منه وإن تقرب إلي شبرا تقربت إليه ذراعا وإن تقرب إلي ذراعا تقربت إليه باعا وإن أتاني ماضيا أتيتُه مسرعا** “Aziz ve Celil olan Allah buyurur ki; Ben kulumun beni zannı yanıdayım,³²¹ beni nasıl sanırsa ben öyleyim. Kulum beni andığı zaman muhakkak onunla beraberim. O beni gönlünde gizlice anarsa, ben de onu öyle anarım. Eğer o beni bir topluluk içinde anarsa ben de onu, beni içinde andığı topluluktan daha hayırlı bir topluluk için de anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kulum bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim.”³²²

Bu kudsî hadiste geçen **ذكرته في نفسي** “ben de onu gizlice anarım” kaydı, öncesinde zikri geçen **فإن ذكرني في نفسه** “o beni gönlünde gizlice anarsa” kaydındaki lafızlarıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.

Yine **تقربت إليه ذراعا** “ben ona bir arşın yaklaşıyorum” kaydındaki **تقربت** lafzı, öncesinde zikri geçen **وإن تقرب إلي شبرا** “kulum bana bir karış yaklaşırsa” kaydındaki **تقرب** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.

Ayrıca bu hadiste geçen **ماشيا** ve **مسرعا** lafızları arasında da aynı durum söz konusudur.³²³

³²⁰ Ahmet b. Hambel, 2/243, No: 19458; Nesaî, 2/31, No: 688.

³²¹ **Kudsi Hadis:** manası vahiy olup lafzı Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ait olan hadis-i şerif.

³²² Müslim, Kitabu’z-Zikr ve’t-Tevbe ve’l-İstiğfar, I; Buhari, Zühed, 15.

³²³ Tahir b. Aşur, VII, 115; Molla Ali el-Karî, *Şerhu Mişkati’l-Mesabîh*, IV, 9; Hatip Tebrizî, VII, 770; Muhammed Ali b. Muhammed, I, 379.

5-Ebu Hüreyre'den ve daha diğerlerinden (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَوْ لَا أَدْلُكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا** “Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız!”³²⁴

Bu hadis-i şerifte geçen **لَا تَدْخُلُوا** ve **لَا تُؤْمِنُوا** lafızlarının ن “nun”ları sonrasında mansub olarak gelen **حَتَّى تُؤْمِنُوا** ve **حَتَّى تَحَابُّوا** lafızlarına müşâkele edilerek düşürülmüştür. Hâlbuki bu lafızların **لَا تَدْخُلُونَ** ve **لَا تُؤْمِنُونَ** şeklinde gelmesi, i’rab açısından zorunludur. Ancak müşâkeleyi sağlamak için, nahiv kaidesi iptal edilmiştir.³²⁵

6-Abdullah b. Mes’ûd ve daha diğerlerinin rivayetinde Nebî (s.a.v.) buyurdu; **كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اشْتَدَّ الْبَرْدُ بَكَرَ بِالصَّلَاةِ وَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ أَبْرَدَ بِالصَّلَاةِ يَعْنِي الْجُمُعَةَ** (s.a.v.) soğukluk artınca (sıcaklık kalmayıp ortalık serinlenince) derhal namazı kılardı; sıcaklık artınca namazı serinlik vaktine ertelerdi. Cumayı (öğle vaktini) kastediyor.³²⁶

Bu hadis-i şerifte geçen **إِذَا اشْتَدَّ الْبَرْدُ** “soğuk artınca” kaydındaki **اشْتَدَّ** lafzı sonrasında zikri geçen **وَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ** “sıcaklık artınca” kaydındaki **اشْتَدَّ** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bundan kastedilen ise aşırı sıcaklığın geçmesidir. Yoksa Arap Yarımadası’nda geceleri bile şiddetli soğuk olmaz.³²⁷

7-Enes b. Malik ve daha diğerleri (r.a.) rivayet etmişler ki; **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْظُ أَصْحَابَهُ فَإِذَا ثَلَاثَةٌ نَفَرٌ يَمْرُونَ فَجَاءَ أَحَدُهُمْ فَجَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَضَى الثَّانِي قَلِيلًا ثُمَّ جَلَسَ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَمَضَى عَلَى وَجْهِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا هَذَا الَّذِي جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْنَا فَإِنَّهُ تَابَ فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَمَّا الَّذِي مَضَى قَلِيلًا ثُمَّ جَلَسَ فَإِنَّهُ اسْتَحْيَ فَاسْتَحْيَ اللَّهُ مِنْهُ وَأَمَّا الَّذِي مَضَى عَلَى وَجْهِهِ فَإِنَّهُ اسْتَعْنَى فَاسْتَعْنَى اللَّهُ عَنْهُ** “Allah Resulü (s.a.v.) sahabilerine öğüt veriyordu. O esnada üç kişi (yolu bize uğrar halde) geçti. Onlardan biri hemen Nebi (s.a.v.)’in meclisine oturdu. İkincisi ise (hayâsından) biraz bekledi; sonra o da oturdu. Üçüncüsüne gelince, hizasını bozmadan yoluna devam etti. Bunun özerine Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu; “gelip meclisimize oturan(ın durumuna gelince) o, tevbe etmişti (Allah’ın rahmetine sığındı).

³²⁴ Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, no: 21595; İbni Hibban, *Sahihi İbni Hibban*, No: 236; Tirmizî, *el-Camiü’s-Sahih*, No: 2510; Vd.

³²⁵ Arşiv, Mültekâ Ehlü’l-Hadis, VIIIV, 85.

³²⁶ Buharî, Cuma günü sıcaklık artması babı; Nesaî, No: 1498; Beyhakî, No: 5886; Vd.

³²⁷ Hatip Tebrizî, IV, 974.

Allah da onu bağışladı. Az bekleyip sonra oturana gelince o, hayâsından ötürü bunu yapmıştı. Allah da ondan hayâ etti. Yüzü koyu yoluna devam edene gelince o, kendisini (Allah’a karşı) müstağnî gördü. (Allah’ın elçisini önemsemedi.) Allah da ondan istiğna etti.”³²⁸

Bu hadis-i şerifte geçen **فاستحى الله منه** “Allah da ondan hayâ etti” kaydındaki **استحى** lafzı öncesinde zikri geçen **فاستحى** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Bundan kastedilen ise Allah ona merhamet etti, azap etmeği terk etti, sevap verdi gibi anlamlardır.³²⁹

8-Enes b. Malik ve diğerleri (r.a.) dediler ki; Resûlullah (s.a.v.)’i şöyle buyururken dinledim: **قال الله يا ابن آدم إنك ما دعوتني ورجوتني غفرت لك ما كان منك ولا أبالي يا ابن آدم لو بلغت ذنوبك عنان السماء ثم استغفرتني غفرت لك ولا أبالي يا ابن آدم لو أنك أتيتني بقراب الأرض خطايا ثم لقيتني لا تشرك بي شيئا لأتيتك بقرابها مغفرة** “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Ey Âdemoğlu! Sen bana dua ettiğin ve benden affını umduğun sürece, işlediğin günahlar ne kadar çok olursa olsun, onların büyüklüğüne bakmadan seni bağışlarım. Ey Âdemoğlu! Günahların gökyüzünü kaplayacak kadar çok olsa, sonra da benden affını dilesen, seni affederim. Ey Âdemoğlu! Sen yeryüzünü dolduracak kadar günahla karşıma gelsen; fakat bana hiçbir şeyi ortak koşmamış olsan, şüphesiz ben de seni yeryüzü dolusu bağışla karşılarım.”³³⁰

Bu hadis-i şerifte geçen **لأتيتك بقرابها مغفرة** “şüphesiz ben de seni yeryüzü dolusu bağışla karşılarım (sana gelirim)” kaydındaki **لأتيتك** lafzı, öncesinde zikri geçen **أتيتني** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise “affetme” kastedilmiştir.³³¹

³²⁸ el-Müstedrekü’l-Hindiyeye, IV, 255; Müsnedü Ahmet b. Hambel, No: 21907; Taberanî, *Mu’cemü’l-Evsat*, IV, 28; Vd.

³²⁹ es-Suyûtî, *Şerhu Muvattâ*, I, 239; İmam-ı Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, XIV, 159.

³³⁰ Beyhaki, *Sünen*, Şuabül-İman, 3/342, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990; Tirmizî, 5/548, No: 3540; Taberanî, 12/19, No:12346; Darımî, 2/414, No: 2788;

³³¹ İbni ‘Alân, IV, 80.

9-Ebu Hüreyre'den ve daha diğerlerinden (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **“أد الأمانة إلى من ائتمنك ، ولا تخن من خانك”** “Sana (güvenerek) bir şey emanet eden kimseye, emanetini geri ver. Sana ihanet edene sen ihanet etme.”³³²

Bu hadis-i şerifte geçen **ولا تخن** “ihanet etme!” lafzı, sonrasında zikri geçen **من خانك** “sana ihanet edene” kaydındaki **خانك** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikate ise bağışlama kastedilmiştir. Çünkü meşru ölçüler içinde hakkını almak, hiyanet sayılmaz.

10-Hz. Ali ve Hz. Enesten (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) kadınların cenazeyi takip etmeleri ile ilgili buyurdu; **“ارْجِعْنَ مَأْزُورَاتٍ غَيْرَ مَأْجُورَاتٍ”** “Sevab kazananlar olarak değil, günah kazananlar olarak dönünüz.”³³³

Bu hadis-i şerifte geçen **مَأْزُورَاتٍ** lafzı, sonrasında zikri geçen **مَأْجُورَاتٍ** lafzına müşâkele edilerek söylenmiştir. Bu kelimenin aslı **موزورات** şeklindedir. Yani **ازر** “e-ze-re”den değil, **وزر** “ve-ze-re”den türemiştir. Böylece müşâkelenin sağlanması için sarf kuralı ihmal edilmiştir.³³⁴

11-Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **من اغتسل يوم الجمعة غسل الجنابة ثم راح في الساعة الأولى فكأنما قرب بدنة ومن راح في الساعة الثانية فكأنما قرب بقرة ومن راح في الساعة الثالثة فكأنما قرب كبشاً أقرن ومن راح في الساعة الرابعة فكأنما قرب دجاجة ومن راح في الساعة الخامسة فكأنما قرب بيضة فإذا خرج الإمام حضرت الملائكة يستمعون الذكر** “Bir kimse cuma günü cünüplükten temizleniyormuş gibi boy abdesti aldıktan sonra erkenden cuma namazına giderse bir deve kurban etmiş gibi sevap kazanır. İkinci saatte giderse bir inek, üçüncü saatte giderse boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi sevap kazanır. Dördüncü saatte giderse bir tavuk, beşinci saatte giderse bir yumurta kurban etmiş (sadaka vermiş) gibi sevap elde eder. İmam minbere çıkınca melekler hutbeyi dinlemek üzere topluluğun arasına katılır.”³³⁵

Bu hadis-i şerifte geçen **فكأنما قرب دجاجة** “bir tavuk kurban etmiş (sadaka vermiş) gibi sevap elde eder” ve **فكأنما قرب بيضة** “bir yumurta kurban etmiş (sadaka vermiş) gibi sevap elde eder” kayıtlarındaki **قرب** lafzı, öncesinde zikri geçen **فكأنما قرب بدنة** ,

³³² Süneni Ebu Davûd, III, 313, No: 3536; Tirmizî, 38. Bab, No: 1264; vd.

³³³ Hatip Tebrizî, 6/200; İbni Mace, 1/502, 1578; Beyhakî, 4/77, 6993; es-Suyuti sıhhatına hükmetmiştir. *el-Camiü's-Sağîr*, I, 73, No: 930.

³³⁴ es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbni Mace*, I, 114.

³³⁵ Buhârî, Cum`a 4, I, 213; Müslim, Cum`a 10, I, 582.

بقرة ve كبشا قرب فكنأما kayıtlarındaki قرب lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise sadaka kastedilmiştir. Arapçadaki şu kullanımda olduğu gibi; متقلدا سيفاً ورمحاً “Kılıcı ve oku kuşanmış halde” Hâlbuki kılıç kuşanır, ok kuşanmaz.³³⁶

12-Ebu Bekir’in (r.a.) kızı Esmâ (r.anha)’dan rivayet edilmiş ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; أنفقي ولا تحصي فيحصى الله عليك ولا توعي فيوعي الله عليك; “Bağış yap! Malı (döküp) sayma! Yoksa Allah da sana karşı malı sayar. (Malı) kabına koyup saklama! Yoksa Allah da sana karşı malı korur.”³³⁷

Bu hadis-i şerifte geçen فيوعي الله عليك “Allah da sana karşı malı kabına bırakır” ve إحصاء ve إيعاء “yoksa Allah da sana karşı malı sayar” kayıtlarındaki إحصاء ve إيعاء lafızları, öncesinde zikri geçen لا تحصى ve لا توعي lafızlarıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir.³³⁸

13-Hz. Muâz (r.a.)’den rivayet edilmiş ki: Peygamber efendimiz (s.a.v.) Hz. Muaz’a: فقال يا معاذ هل تدري حق الله على عباده وما حق العباد على الله قلت الله ورسوله أعلم قال فإن حق الله على العباد أن يعبدوه ولا يشركوا به شيئاً وحق العباد على الله أن لا يعذب من لا يشرك به شيئاً فقلت يا رسول الله أفلا أبشّر به الناس قال لا تبشّرهم فيتكلوا “Allah’ın kulları, kulların da Allah üzerindeki haklarını biliyor musun?” dedi. Bunun üzerine “Allah ve Resulü en iyi bilendir.” dedim. Dedi ki: “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, O’na ibadet etmeleri ve hiçbir şeyi O’na ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise kendisine ortak koşmayana azap etmemesidir.” dedi. Ben de dedim; Ey Allah’ın Rasulü! İnsanları bununla müjdeleyeyim mi? Allah Rasulü de şöyle dedi: Onları müjdeleme? Çünkü, tembellik gösterirler (de, salih amel işlemezler).³³⁹

Bu hadis-i şerifte geçen وحق العباد على الله “kulların Allah üzerindeki hakkı” kaydındaki حق lafzı, öncesinde zikri geçen عباده على الله “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı” kaydındaki حق lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise vukû’u muhakkak olan bir netice kastedilmiştir.³⁴⁰

³³⁶ ez-Zürkânî, *Şerhu Muvattâ*, I, 296; İbni Hacer, *Fethü’l-Barî*, II, 367.

³³⁷ Müslim, 2/714, No: 1029; Nesaî, 5/74, No: 2551; Bu hadisin benzer varyantları da vardır.

³³⁸ Bedreddin Aynî, XX, 123; Ya’sûb, *ed-Dibâc ‘alâ Müslim*, III, 105; Molla Ali el-Kârî, VI, 167.

³³⁹ Buharî, *Kitabü’l-Cihad* 56/46; Müslim, I, 30.

³⁴⁰ Bedreddin Aynî, XXXV, 498; Molla Ali el-Kârî, I, 237.

14-İbni Abbas (r.a.)’den şöyle rivayet edilmiştir; اغتسل بعض أزواج النبي صلى الله عليه وسلم في جفنة فأراد رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يتوضأ منه فقالت يا رسول الله إني كنت جنباً فقال إن الماء لا يجنب “Nebi (s.a.v.)’in eşleri (annelerimiz, Peygamberimiz (s.a.v.)’le) bir kaptan yıkıyorlardı. Nebi (s.a.v.) o kaptan abdest almak istedi de (annelerimizden biri) dedi: Ey Allah’ın Rasulü! Ben cünüp idim. O da “muhakkak su, cünüp (necis) olmaz” buyurdu”³⁴¹

Bu hadis-i şerifte geçen إن الماء لا يجنب “muhakkak su, cünüp (necis) olmaz” kaydındaki إني كنت جنباً lafzı, öncesinde zikri geçen بن cünüp idim” kaydındaki جنب lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise necaset kastedilmiştir. Çünkü hayız, nifas ve cünüplük, insana özgü dinî hükümlerdir. İnsan dışındaki varlıklar için söz konusu olamaz.³⁴²

15-Ebu Berezete el-Eslemî (r.a.)’den rivayet edilmiş ki: Allah Rasulü (s.a.v.) buyurdu; يا معشر من آمن بلسانه ولم يدخل الإيمان قلبه لا تغتابوا المسلمين ولا تتبعوا عوراتهم فإنه من اتبع عورة أخيه المسلم يتبع الله عورته ومن يتبع الله عورته يفضحه ولو في جوف بيته “Ey diliyle iman edip de henüz iman kalbine girmemiş topluluk! Müslümanları gıybet etmeyin ve onların mahremiyetlerinin peşine düşmeyin? Şüphesiz kim Müslüman kardeşinin ayıbını (arama)’nın peşine düşerse, Allah da onun ayıbının peşine düşer. Allah da kimin ayıbının peşine düşerse onu evinin içinde bile olsa, rezîl-ü rüsvay yapar.”³⁴³

Bu hadis-i şerifte geçen يتبع الله عورته “Allah da onun ayıbının peşine düşer” kaydındaki يتبع lafzı, öncesinde zikri geçen أخيه المسلم “Şüphesiz kim Müslüman kardeşinin ayıbının peşine düşerse” kaydındaki يتبع lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise ayıbını açığa çıkartır kastedilmiştir. Çünkü mazi hal ve istikbalde ne olmuş ve olacak, Levh-i Mahfuz’da yazılmıştır, ilmi ilahide meşhûddur. Aramaya lüzum yoktur.³⁴⁴

16-Hz. Ali’den (r.a.) ve daha diğerlerinden rivayet edilmiş ki: Allah Rasulü (s.a.v.) buyurdu; من أعتق رقبة مؤمنة أعتق الله منه بكل عضو منه عضواً من النار حتى يعتق فرجه بفرجه “Kim bir mü’min köle azad ederse, Allah (o kölenin) her bir uzvuna karşılık onun bir

³⁴¹ Ebu Davûd, Kitabü’t-Tahareh, 1/65, 65; Tirmizî, Kitabü’t-Tahareh, 1/94; Nesâî, Kitabü’l-Miyah, 1/173.

³⁴² Bedreddin Aynî, I, 205.

³⁴³ Beyhaki, Şuabi’l-İman, 7/108, 9660; Tirmizî, 4/378, 2032; Kenzü’l-Ummal, 44149;

³⁴⁴ Ebu Tayyib Abâdî, Avni’l-Mâbûd, XIII, 153; Ebu’l-Âla Mübarekfurî, Tuhfetü’l-Ahvezî, VI, 153; Molla Ali el-Karî, XIV, 346.

organını ateşten azad eder. Hatta onun (kölenin) nesil organına karşılık onun nesil organını (ateşten azad eder).³⁴⁵

Bu hadis-i şerifte geçen **أعتق الله منه** “Allah ondan azad eder” kaydındaki **أعتق** lafzı, öncesinde zikri geçen **من أعتق رقبة مؤمنة** “kim bir mü’min köle azad ederse” kaydındaki **أعتق** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise bağışlama ve kurtarıma kastedilmiştir.³⁴⁶

17-Ebu Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildi ki: Nebî (s.a.v.) buyurdu; **الزهادة في الدنيا** ليست بتحريم الحلال، ولا إضاعة المال، ولكن الزهادة في الدنيا ألا تكون بما في يدك أوثق مما في يد الله، وأن تكون في ثواب المصيبة إذا أنت أصبت بها أرغب فيها لو أنها بقيت لك kendisine haram saymak ya da malını zayi etmek değildir. Dünyaya karşı zühd, elinde bulunan (malın) Allahın katında (elinde) bulunandan senin için daha güvenli olmaması ve bir musibete uğradığında o musibetin sevabı sana (şayet sende kalıcı olursa) onun devam etmemesinden daha çok değerli olmasıdır.³⁴⁷

Bu hadis-i şerifte geçen **أوثق مما في يد الله** “Allahın katında (elinde) bulunandan senin için daha güvenli (olmamasıdır)” kaydındaki **يد الله** “Allah’ın eli” tabiri **أن لا تكون بما في يدك** “elinde bulunanın, (Allahın katında (elinde) bulunandan daha güvenli) olmamasıdır” kaydındaki **يدك** “elindeki” tabiri ile sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise Yüce Allah’ın rızık hususundaki vâ’dine ve lutfuna güvenmek kastedilmiştir.³⁴⁸

18-Ebu’d-Derda (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v.)’in şöyle dediğini işittim: **من سلك طريقا يطلب فيه علما سلك الله به طريقا من طرق الجنة وإن الملائكة لتضع أجنحتها لطالب العلم رضى بما يصنع، وإن العالم يستغفر له من في السماوات ومن في الأرض والحيتان في جوف الماء، وإن فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب، وإن العلماء ورثة الأنبياء، وإن الأنبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما إنما ورثوا العلم فمن أخذه أخذ بحظ وافر** “Kim ilim öğrenmek için bir yola sülûk ederse, Allah onu cennete giden yollardan birine dahil etmiş demektir. Melekler, ilim talibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Gökler ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü, dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler Peygamberlerin vârisleridir.

³⁴⁵ Müslim, Kitabü’l-İtk, 1509; Beyhaki, *Kitabu Daâvâti’l-Kebîr*, I, 91;

³⁴⁶ Ebu’l-Âla Mubarekfurî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, V, 121.

³⁴⁷ Tirmizî, No: 2341; İbni Mâce, No: 4100.

³⁴⁸ Mubarekfurî, VII, 3; Alâeddin b. Hüsameddin, *Kenzü’l-Ümmal*, III, 181.

Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, (onlar) ancak ilmi miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir.”³⁴⁹

Bu hadis-i şerifte geçen **سلك الله به طريقا من طرق الجنة** “Allah onu cennete giden yollardan birine dahil etmiş demektir” kaydındaki **سلك** lafzı, öncesinde zikri geçen **من سلك** “kim ilim öğrenmek için bir yola sülûk ederse” kaydındaki **سلك** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise Allah onu muvaffak kılar, işini kolaylaştırır kastedilmiştir.³⁵⁰

19- Muğîre (r.a.)’den şöyle rivayet edilmiştir; **مسح رسول الله {صلى الله عليه وسلم} على** Allah Rasulü (s.a.v.) iki mesti üzerine mesh etti. Dedim: Ey Allah’ın Rasulü! (ayaklarını yıkamayı) unuttun. O dedi: Aksine sen unuttun. Rabbim Azze ve Celle şüphesiz bununla beni emretti.”³⁵¹

Bu hadis-i şerifte geçen **بل أنت نسيت** “aksine sen unuttun” kaydındaki **نسيت** lafzı, öncesinde zikri geçen **يا رسول الله! نسيت** “ey Allah’ın Rasulü! (ayaklarını yıkamayı) unuttun” kaydındaki **نسيت** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise hata ettin (benim yaptığım doğrudur) kastedilmiştir.³⁵²

20- Ebu Hureyre (r.a.)’dan rivayetle Allah Rasulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; **من صلى علي صلاة واحدة صلى الله عليه عشر صلوات** “Kim bana bir defa salavat-ı şerife okursa Allah Teala ona on salat eder.”³⁵³

Bu hadis-i şerifte geçen **صلى الله عليه** “Allah Teâla ona salât eder” kaydındaki **صلى** lafzı, öncesinde zikri geçen **من صلى علي** “kim bana salavât-ı şerife okursa” kaydındaki **صلى** lafzıyla sözde zikri beraber geçtiğinden müşâkele yoluyla söylenmiştir. Hakikatte ise “rahmet eder” kastedilmiştir.³⁵⁴

³⁴⁹ Ebu Dâvud, İlim 1, 3641; Tirmizî, İlim 19, 2683; İbnu Mâce, *Mukaddime*, 17, 223.

³⁵⁰ Mübarekfurî, VII, 375; Molla Ali el-Karî, II, 120; Hatip Tebrizî, I, 734.

³⁵¹ Sünen-i Ebi Davûd, I, 60, No:156; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1331.

³⁵² Ebu Tayyib Abâdî, I, 181; Molla Ali el-Karî, II, 459; Hatip Tebrizî, II, 444.

³⁵³ Müslim, Salat, 17, No; 408.

³⁵⁴ Molla Ali el-Karî, IV, 9; Hatip Tebrizî, III, 531; el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, VI, 219.

SONUÇ

Kur’ân-ı Kerîm, insanların kullandığı, dolayısıyla da anlayacağı bir dille indirilmiş ilahî bir kelimedir. İnsanların konuşmalarında mecâz, kinâye, istiâre gibi edebî sanatlar olduğu gibi, Kur’ân’ı Kerîm’de de bu sanatların en güzel örneklerine yer verilmiştir. Kur’an’ı Kerim’deki bu edebi sanatlara vâkıf olmayan kişiler, ondaki mecaz, kinaye, istiâre, müşâkele gibi edebi sanatları gerçek anlamda anlayabilir. Böylece Kur’ân âyetlerinde ifade edilen mesajları yanlış algılar. Kur’ân’ı Kerim’i doğru anlamak için birçok ilimlerin yanı sıra, müşâkele sanatını da bilmek gerekir.

Kur’ân’daki müşâkele örneklerinin önemli bir kısmı hakiki manasıyla Allah’a nisbeti uygun olmayan bazı fiillerin müşâkele yoluyla O’na nisbet edilmesidir. Bu durumun farkında olmayan kimseler, bu tür fiillerin Allah hakkında kullanılmasına anlam verememekte, bazı art niyetli kimseler ise bu durumu bahane ederek Kur’ân hakkında sû-i zanlarda bulunarak, zihinlerde istifhamların oluşmasına sebep olabilmektedir.

Kur’ân’daki müşâkele örneklerinin pek çoğu hakkında müşâkele yoluna müracaat etmeden açıklamalar getirmek, farklı yorumlarda bulunmak mümkündür. Ancak, bu tür âyetlerin yorumunda müşâkele sanatının dikkate alınmasının bunlardaki edebi sanatların idrak edilmesine manalarının daha doğru anlaşılmasına ve günümüzdeki Din ve İslamiyet düşmanlarının hain emellerine engel olmaya vesile olur.

Müşâkele sanatı, “Lafzın Lafza Müşâkelesi” (مشاکلة اللفظ للفظ) ve “Lafzın Manaya Müşâkelesi” (مشاکلة اللفظ للمعنى) diye ikiye ayrılır.

“Lafzın Lafza Müşâkelesi” sohbetinde tahkikî veya takdirî olarak geçtiği için, bir şeyi gayrın lafzıyla zikredilmesidir.

“Lafzın Lafza Müşâkelesi” “Tahkikî Müşâkele” ve “Takdirî Müşâkele” diye iki kısma ayrılır.

Tahkikî Müşâkele, müşâkele lafzına biçim yönünden benzeyen ve ona eşlik eden lafız (musahib) gerçek anlamıyla açık bir biçimde söz içinde genellikle kendisinden önce geçmesiyle gerçekleşen müşâkele türüdür.

Takdirî Müşâkele, söz içinde sadece müşâkele lafzının geçtiği, ona eşlik eden lafız ise sözde zikredilmediği halde, sohbetinde hazfedilmiş halde zikri geçmiş kabul edilerek lafzın lafza müşâkelesinin yapıldığı müşâkele türüdür.

“Lafzın Manaya Müşâkelesi” bir sözde ifade edilmek istenen manaya münasip lafızların zikredilmesine denir. Yani, bir sözde garabete dikkat çekilecekse, garip lafızların da garabete müşâkele edilerek sözde zikredilmesi, bir şey ispat edilecekse, ispata delil teşkil edecek en münasip lafızların seçilmesidir.

Belağat ilmi, Meânî, Beyan ve Bedî’ olmak üzere üç kısma ayrılır. Müşâkele sanatı da Bedî’ ilminin gurubuna girer.

Bedî’ ilmi Belağat kitaplarında iki başlık altında incelenmiştir. Birincisi; mâna ile ilgili güzelleştirici (süsleme) sanatlar olup bunlara, *المحسنات المعنوية* “Mâna İle İlgili Güzelleştirici Sanatlar” adı verilmiştir. İkincisi; lafızla ilgili güzelleştirici (süsleme) sanatlar olup bunlara da, *المحسنات اللفظية* “Lafızla İlgili Güzelleştirici Sanatlar” adı verilmiştir. Müşâkele sanatı da mâna ile ilgili güzelleştirici sanatlardan sayılmıştır.

Müşâkele örnekleri, tekbir yöntem üzere değildir. Müşâkele örneklerinin çoğu mürsel mecaz, bir kısmı da istiâre kabilinden mecaz sayılmıştır. Mecaz ilgisi açık olmayan müşâkele örnekleri de mevcuttur.

Müşâkele örnekleri, tekbir yöntem üzere olmadığından, müşâkeledeki alâkayı tesbit etmek de problem olmuştur. Müşâkeledeki alâka ile ilgili İslam âlimleri tarafından benimsenen görüşleri sırasıyla belirtecek olursak; (yaygın görüşlerin) birincisi, müşâkelede alâka, iki lafzın hayâldeki mukarenetleridir; İkincisi, zikirdeki musahabettir (sözde zikrinin beraber geçmesidir); Üçüncüsü, şekil ve sûrî benzerliktir.

KAYNAKÇA

- Abdürrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesir fî İlmi't-Tefsir*, El-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut/Lübnan 1404/1987.
- Abdurrahmân Habennekâ el-Meydânî, *Kevâidu' t,Tedebbüri'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Cell*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1989.
- Abdürrahman b. Nasır b. Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmu'r-Rahman fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennan*, Thk. Abdürrahman b. Nâsır b. Muâlla, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000.
- Abdü'l-Fettah el-Kâdî, *el-Büdûrû'z-Zahireh fî'l-Kıraâtî'l-Aşri'l-Mütevâtireh*, Kahire Tsz.
- Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru İhyaî't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Tsz.
- Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Tefsîrû'l-Hâzin*, Beyrut/Lübnan 1979.
- Ali b. Nayıf eş-Şuhûd, *el-İ'cazü'l-Lüğavî ve'l-Beyani fî'l-Kur'an'il-Kerim*, Tsz.
- Ahmet b. Muhammed el-Mehdi, *el-Bahrû'l-Medid*, Beyrut/Lübnan 1423 /2002.
- Burhâneddin el-Bukâî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyâtî ve's-Suver*, Beyrut 1415/1995.
- Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler, Mektubat, İşarâtü'l-İ'caz*, Envar Neşriyat, İstanbul 2002.
- Bolelli Nusrettin, *el-Belağatü'l-Arabiyyetu*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Celalüddin Ebu Abdullah Muhammed el-Kazvinî, *el-İzah fî Ulûmi'l-Belâğa*, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut 1998.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Ankara 2006.
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, Beyrut 2005.
- Ebu'l-Berekât Âbdurrahman b. Muhammed b. Said el-Anbârî, *el-İnsaf fî Mesâili'l-Hilaf*, Daru'l-Fikr, Dimeşk1995.
- Ebü Bekr Alî b. Abdillâh el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1987.
- Ebubekir Muhammed b. İbrahim en-Nisabûrî, *Tefsîru'l-Kur'an*, Thk. Said b. Muhammed, Darul-Measir, Medîne 1423/2002.

- Ebu'l-Abbas Ahmet b. İdris el-Kirâfî, *El-Füruk*, Thk. Halil el-Mansur, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Kurtûbî, *el-Camiu' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1987.
- Ebu Abdullah İbni Ebi Zemnîn el-Mervî, *Tefsîru İbni Ebi Zemnîn Min Muhtasarı Tefsîri Yahya b. Abdüsselam*, Tsz.
- Ebu hayyan el-Endülûsi, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- Ebû Hilal el-Askerî, *el-Furuk fî'l-Luğa*, Beyrut 1991.
- Ebu Amr Osman b. Said el-Emevî ed-Danî, *el-Beyan fî Addi Âyi'l-Kur'an*, Thk. Ğanim Kuduri, Merkezü'l-Mahtutat ve't-Türas, Kuveyt 1414/1994.
- Ebu'l-Feyd, Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseyni, *Tacü'l-'Arûs Min Cevahiri'l-Kamûs*. Tsz.
- el-Beğavî Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzil*, Dâru Tîbeh lin'n-Neşr, Suûdi Arabistan 1417/1997.
- Ebu'l-Fadl Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut /Lübnan 1985.
- Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bakulî, *İ'rabü'l-Kur'an*, Amman 1421/2001.
- Ebu'l-Hasan Sâlim b. Hasan b. İbrahim el-Hazimî, *İ'rabü'l-Kur'an*,
- Ebu'l-Bekâ el-Kefûmî, *Mu'cemün fî'l-Mustelehâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyyeti*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1419/1998.
- Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1994.
- Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mersî, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-A'zam*, Thk. Abdülhamit Hindâvî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Ebu İd Rıdvan b. Muhammed, *Şerhu Muhlelatî*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- es-Sa'lebî Ebu İshak Ahmet b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-Beyan*, Daru İhyai Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1422/2002.
- Eren Cüneyt, Özcan Halil, *Kur'an-ı Kerim'de Edebi Sanatlar*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2003.
- el-Cürcanî, Abdülkahir, *Kitab'u Esrari'l-Belağa*, İstanbul 1954.
- el-Cassas Ahmet b. Ali er-Râzî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1405.

- Ebu'l-Hasen Muhammed b. Habîb el-Maverdî, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Beyrut 1992.
- el-Münezametü'l-Arabiyyetu ve's-Sekafetu ve'l-Ulûm, *el-Mu'cemu'l-Ârabiyyu'l-Esası*, Komisyon Sözlüğü, 1989.
- Eroğlu Ali, *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınları, Erzurum 2002.
- es-Suyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Thk. Merkez'u Hecer li'l-Bühûs, Mısır 1424/2003.
- eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadir el-Camiu' Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsir*, Kahire 1964.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carüllah, *Esasü'l-Belâğa*, Beyrut 1965.
- ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl*, Beyrut 1965.
- ez-Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Halep 1376-1957.
- Güllüce Veysel, "Kur'an-ı Kerim'de Allah'a Müşâkele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25) Erzurum 2006.
- Hacımuftuoğlu Nasrullah, *İ'caz ve Belağat Deyimleri*, EKEV Yayınları, Erzurum 2001.
- Hasan b. Muhammed el-Kummî, *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Reğâibü'l-Fürkân*, Beyrut 1416/1996.
- İbni Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992.
- İbni Hacer el-Askelanî, *Fethü'l-Barî Şerh-u Sahih-i Buharî*, Daru'l-Marifeh, Beyrut 1379.
- İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed el-İfriki, *Lisanu'l-Arab*, Darü's-Sadr, Beyrut 1410/1990.
- İbn Kemal Paşa, *Risale fî Tahkiki'l-Müşâkele*, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul.
- İbni Kesir ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'an'i'l-Azim*, Daru Tîbetin li'n-Neşr ve't-Tevzi', Suûdi Arabistan 1420/1999.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, Daru İhyai Tüрасil-Arabî, Beyrut Tsz.
- İn'âm Fevvâl Akkâvî, *el-Mü'cemü'l-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâğa*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbnu Ebi'l-İsba' Zekiyüddin Abdülazîm, *Tahrirü't-Tahbîr fî Sinaati's-Şi'ri ve'n-Nesri*, Mısır 1963.

- İhsan Abbas, *Tarihü'n-Nakdi'l-Edebî 'İnde'l-Arap*, Darü's-Sakâfe, Beyrut 1983.
- İzz b. Abdüsselam es-Sülemi, *Tefsîru İzz b. Abdüsselam /İhtisaru'n-Nüketi lil-Maverdi*, Thk. Doktor Abdüllah b. İbrahim, Beyrut, Tsz.
- Kocakaplan İsa, *Açıklamalı Edebi Sanatlar*, Müşâkele Maddesi, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kadı Beydavi, *Tefsîru'l-Beydâvi*, İstanbul 1285.
- Molla Ali el-Karî, *Şerhu Mişkati'l-Mesabih*, Beyrut 1994.
- Muhammed Mütevellî eş-Ş'arâvî, *Tefsîru'ş-Şa'râvî*, Ahbasrû'l-Yevm, Kahire 1991.
- Muhammed b. Ahmet eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.
- Muhammed Ali b. Muhammed, *Delilü'l-Falihîn li Turuki Riyadi's-Salihîn*, Mısır 1971.
- Muhammedü'l-Emin b. Muhammed el-Ceknî eş-Şenkîti, *Edvâü'l-Beyan fî İzahî'l-Kur'an'î bi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr ve'n-Neşr, Beyrut 1415/1995.
- Muhammed b. Abdülcebbar es-Sam'ânî, *Tefsîru's-Sem'ânî*, Riyad 1418/1997.
- Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Mektebetü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât fî Dari'l-Fikr, Beyrut 1421/2001.
- Muhammed b. Ebîbekir b. Abdulkadir er-Razî, *Muhtaru's-Sihah*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1415/1995.
- Muhammed b. Hüseyin er-Razî (Fahreddin-i Râzî), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut Tsz.
- Muhammed Raşid b. Ali Rıdâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Mısır 1990.
- Muhammed Saîd İsbir-Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil fî Ulimi'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Mustalahâtihâ*, Dârü'l-Avde, Beyrût 1985.
- Muhammed Abdürraûf el-Münavî, *et-Teârîf (et-Tevkîf alâ Mehemmati't-Teârîf)*, Thk. Dr. Muhammed Ridvan ed-Dirayeh, Darü'l-Fikr, Dımeşk 1410.
- Muhammed Tahir b. Aşur, *Mûcizü'l-Belâğa*, Tunus 1932.
- _____ *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Daru Sahnûn lin-Neşr, Tûnus 1997.
- MEB. Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Müşâkele Maddesi, Zambak Yayınları 2010.
- Mükatîl b. Süleyman, *Tefsîru Mükatîl b. Süleyman*, Thk. Ahmet Ferid, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan/Beyrut 1423/2003.
- Necmeddin Şahiner, *Edebî Sanatlar*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1975.
- Ömer b. Ali ed-Dımeşkî, *el-Lübab fî Ulumi'l-Kitap*, Beyrut /Lübnan 1419 /1998.

Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Darü'l-Marife, Lübnan, Tsz.

Rebî b. Süleyman el-Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981.

Sadeddin Taftazanî, *et-Telviḥ Ala't-Tavdîḥ*, Fıkıḥ Usulu, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.

Şemseddin el-Kurtûbi, *el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'ân*, Riyâd 1423 /2003.

Şeyḥ Abdürrezzak b. Abdülmuhsîn el-Bedir, *Tezkiretü'l-Müteessî Şerhu Akîdeti'l-Hafız Abdülğani el-Makdisî, Ğarrasü li'n-Neşr ve't-Tevzî*, Cidde 1424/2003.

Şihabüddin Ahmet b. Muhammed ed-Dimyatî, *Münteha'l-Emânî ve'l-Meserrât fî Ulûmi'l-Kiraât*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1419/1998.

Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Selahattin YILMAZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Diyarbakır-1977
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara İLİTAM
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	www.yilmazhafiz@hotmail.com.